

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ISSN 2076-586X

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Виходить 18 разів на рік
Заснований у березні 1997 року

№ 1. 2017

Черкаси – 2017

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького**
Свідоцтво про державну перереєстрацію КВ № 21391-11191Р від 25.06.2015

Матеріали «Вісника» присвячені актуальним проблемам соціально-педагогічної роботи, професійної підготовки спеціалістів соціальної сфери. У публікаціях досліджуються аспекти соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення, зокрема: соціально-педагогічна робота з сім'ями, дітьми та молоддю, людьми похилого віку, підлітками, схильними до адиктивної поведінки; спрямованої на виявлення та розвиток обдарованості дитини; взаємодію фахівців з дитячими, молодіжними та громадськими організаціями; формування професіоналізму спеціалістів соціальної сфери, аналізується міжнародний і вітчизняний досвід соціально-педагогічної діяльності.

Наукові статті збірника рекомендовані викладачам вищої школи, аспірантам, студентам, соціальним працівникам, а також усім, хто цікавиться соціально-педагогічною проблематикою.

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 12 травня 2015 р. № 528).

Випуск № 1.2017 наукового журналу Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки» рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 23.12.2016).

Журнал індексується у наукометричній базі Index Copernicus та реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського).

Головна редакційна колегія:

Черевко О.В., д.е.н., проф. (головний редактор); *Боєчко Ф.Ф.*, член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); *Корновенко С.В.*, д.і.н., проф. (заступник головного редактора); *Кирилюк С.М.*, д.е.н., проф. (відповідальний секретар); *Архипова С.П.*, к.пед.н., проф.; *Біда О.А.*, д.пед.н., проф.; *Гнезділова К.М.*, д.пед.н., проф.; *Головня Б.П.*, д.т.н., доц.; *Гусак А.М.*, д.ф.-м.н., проф.; *Десятов Т.М.*, д.пед.н., проф.; *Землюліна Н.І.*, д.і.н., проф.; *Жаботинська С.А.*, д.філол.н., проф.; *Кузьмінський А.І.*, член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; *Кукурудза І.І.*, д.е.н., проф.; *Лизогуб В.С.*, д.б.н., проф.; *Ляшенко Ю.О.*, д.ф.-м.н., доц.; *Марченко О.В.*, д.філос.н., проф.; *Масненко В.В.*, д.і.н., проф.; *Мігус І.П.*, д.е.н., проф.; *Мінаєв Б.П.*, д.х.н., проф.; *Морозов А.Г.*, д.і.н., проф.; *Перехрест О.Г.*, д.і.н., проф.; *Поліщук В.Т.*, д.філол.н., проф.; *Селіванова О.О.*, д.філол.н., проф.; *Чабан А.Ю.*, д.і.н., проф.; *Шпак В.П.*, д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Гнезділова К.М., д.пед.н., проф. (відпов. редактор напрямку «Методика навчання»); *Сердюк З.О.*, к.пед.н., доц. (відпов. секретар напрямку «Методика навчання»); *Шпак В.П.*, д.пед.н., проф. (відпов. редактор напрямку «Управління освітою»); *Михальчук О.О.*, к.пед.н., доц. (відпов. секретар напрямку «Управління освітою»); *Десятов Т.М.*, д.пед.н., проф. (відпов. редактор напрямку «Теорія та історія педагогіки»); *Бондаренко О.М.*, к.пед.н. (відпов. секретар напрямку «Теорія та історія педагогіки»); *Архипова С.П.*, к.пед.н., проф. (відпов. редактор напрямку «Соціальна педагогіка»); *Майборода Г.Я.*, к.пед.н., доц. (відпов. секретар напрямку «Соціальна педагогіка»); *Данилюк С.С.*, д.пед.н., проф. (відпов. редактор напрямку «Професійна освіта»); *Лодатко Є.О.*, д.пед.н., проф. (відповідальний секретар напрямку «Професійна освіта»); *Акуленко І.А.*, д.пед.н., проф.; *Бурда М.І.*, д.пед.н., проф., академік НАПН України; *Вовк О.І.*, д.пед.н., проф.; *Грабовий А.К.*, к.пед.н., доц.; *Грищенко В.Г.*, к.пед.н., доц.; *Дімітріна Каменова*, проф. (Болгарія); *Євтух М.Б.*, д.пед.н., проф., академік НАПН України; *Капська А.Й.*, д.пед.н., проф.; *Кондрашова Л.В.*, д.пед.н., проф.; *Король В.М.*, к.пед.н., проф.; *Крилова Т.В.*, д.пед.н., проф.; *Кузьмінський А.І.*, член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; *Мельников О.І.*, д.пед.н., проф. (Білорусь); *Мілушев В.Б.*, доктор, проф. (Болгарія); *Ничкало Н.Г.*, д.пед.н., проф., академік НАПН України; *Остапенко Н.М.*, д.пед.н., проф.; *Семеріков С.О.*, д.пед.н., проф.; *Симоненко Т.В.*, д.пед.н., проф.

Адреса редакційної колегії:

18000, Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту. Тел. (0472) 33-10-96
web-сайт: <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: lodatko@gmail.com

До 80-річчя від дня народження *Олександра Антоновича Захаренка*

2 лютого виповнюється 80 років від дня народження Олександра Антоновича Захаренка – відомого українського педагога, громадського діяча. Заслуженого учителя УРСР, Народного учителя СРСР, академіка Академії педагогічних наук України, директора відомої в Україні авторської школи у селі Сахнівка на Черкащині.

Олександр Антонович у 1959 році закінчив фізико-математичний факультет Черкаського державного педагогічного інституту і отримав призначення на роботу в с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області де й працював учителем математики та фізики. У 1966 році був призначений директором школи і на цій посаді пропрацював понад 35 років.

Олександр Антоновичу вдалося створити нову систему громадянського, сімейного та трудового виховання і на практиці реалізувати ідею школи-родини, школи, життя якої тісно переплетено із життям села, його історією.

Разом із дітьми та їх батьками Олександр Антонович зумів перетворити звичайну сільську школу в школу-комплекс, яка забезпечувала розвиток учня не гірше, а за багатьма показниками й значно краще, у порівнянні з міськими школами. Завдяки спільним зусиллям батьків і громадськості Сахнівській школі було побудовано навчально-спортивний комплекс, танцювальний зал, ігрові кімнати, басейни, культурно-музейний центр, обсерваторію, створено музей села та започатковано шкільну багатотиражну газету.

Визнанням оригінальності і новизни педагогічних ідей О. А. Захаренка стало те, що після його смерті Сахнівській школі було надано офіційний статус «Авторська школа О. А. Захаренка» (2002), а п'ять років потому Міністерством освіти і науки України засновано нагрудний знак «Олександр Захаренко».

Джерело: *Захаренко Олександр Антонович*. (2017). *Uk.wikipedia.org*. Retrieved 10 January 2017, from https://uk.wikipedia.org/wiki/Захаренко_Олександр_Антонович

УДК 37(477)(092)

ЧЕРЕВКО Олександр Володимирович,
доктор економічних наук, професор, ректор,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: cic@cdu.edu.ua

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА В ДОСВІДІ АВТОРСЬКОЇ «ШКОЛИ НАД РОССІЮ»

З нагоди 80-річчя з дня народження великого педагога, Заслуженого вчителя України, члена АПН України, директора Сахнівської загальноосвітньої школи, що на Черкащині, Олександра Антоновича Захаренка здійснено ретроспективний аналіз його творчого доробку. Акцентовано увагу на тому, що до останніх років життя він був щасливий від того, що вдалося здійснити велику справу, яка знайшла визнання в сучасників. Показано, що пам'ять про видатного співвітчизника плекається молодими педагогами, які торують свій професійний шлях на педагогічній ниві, узгоджують кожен свій крок із заповідями О. Захаренка.

Ключові слова: *О. Захаренко; державний і громадський діяч; видатний педагог; творча спадщина; авторська школа; педагогічні ідеї; родинне виховання; дитиноцентризм; гуманна педагогіка; співпраця школи, сім'ї та громадськості.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Олександр Антонович Захаренко – відомий український педагог, визначний громадський діяч, один із п'ятнадцяти академіків-засновників Академії педагогічних наук України, Народний учитель, директор сільської школи (село Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області), народився 2 лютого 1937 року в м. Кам'янка в сім'ї службовця. По закінченні фізико-математичного факультету Черкаського педагогічного інституту (1959) працював за направленням у с. Сахнівка. Відтоді його доля до кінця життя була пов'язана з цим невеликим «неперспективним» селом, яке мало статус бригади колгоспу «Маяк». Тут, у Сахнівській восьмирічній школі, Олександр Антонович працював учителем математики і фізики до 1966 р., потім, ще 36 років – директором. Молодий педагог активно шукав шляхи вдосконалення навчального процесу в школі.

Він виріс від звичайного директора школи до відомого не лише в Україні, а й за її межами новатора, першопрохідця, знаного педагогічного мислителя, творця авторської школи, який збагатив теорію й практику виховання школярів оригінальними підходами і методами організації виховного процесу. На посаду директора школи Олександр Антонович прийшов уже досвідченим педагогом, маючи за плечима семирічний досвід учителювання, під час якого сформувався як педагог, людина, громадянин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новаторські погляди видатного педагога минулого століття О. Захаренка не втрачають своєї актуальності й у нинішніх умовах реформаційних змін, що торкаються всіх ланок освітньої системи і, у першу чергу, – початкової та середньої школи. Не потребує жодних доказів те, що педагогічні ідеї «академіка з Сахнівки» будуть жити у віках як символ гуманної педагогіки добротворення. Саме цим особливостям творчого доробку О. Захаренка присвятили свої наукові розвідки Я. Береговий [1], В. Боримський [2], В. Кобзаренко [3], Н. Ковальська, Т. Пастух, Л. Денисюк [4], Н. Комісаренко [5], М. Корюненко [6], К. Криворот [7], М. Криворучко [8], Л. Мацько [9], В. Мелешко [10], О. Слєпінін [11], В. Яковенко [12] та інші дослідники його педагогічної спадщини. Цілком виправданим є те, що в ряді публікацій сучасних учених здійснено порівняльну характеристику поглядів О. Захаренка з видатним гуманістом минулого століття В. Сухомлинським (Т. Артеменко [13], Л. Бондар [14] та ін.).

Авторській школі О. Захаренка присвячено спогади Н. Калініченко [15], В. Кузя [16], Ю. Мальованого [17], В. Моргуна [18], Н. Побірченко [19], О. Сухомлинської [20; 21]. Результатом дослідження проблем «Виховання гуманістичних цінностей школяра у педагогічній спадщині О. Захаренка» і «Формування духовних цінностей дітей і молоді

в творчій спадщині О. Захаренка» стали дисертаційні роботи О. Крутенко [22] і Н. Орлової [23].

Гідним продовжувачем справ батька став син Олександра Антоновича – Сергій Захаренко [24–28], який активно долучився до створення кімнати-музею в навчальному корпусі № 4 Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, щороку очолює оргкомітет педагогічних читань із нагоди роковин О. Захаренка, регулярно поширює педагогічний досвід сахнівської школи в наукових публікаціях, засобах масової інформації, круглих столах і нарадах із питань освіти й виховання молодого покоління.

Метою статті є спроба здійснити історичний екскурс сторінками біографії Олександра Антоновича Захаренка і привернути увагу сучасників до цінних надбань його педагогічної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Талановитий і авторитетний педагог мав безліч можливостей перейти працювати до столиці, очолити університетську кафедру, всі умови для творчої роботи позбутися важких господарських клопотів, без яких у селі не обійтися і які поглинають забагато сил і часу. Пропонували йому не раз високі посади і навіть пост міністра освіти України. На всі пропозиції Олександр Антонович відповідав відмовою, а мотивування при цьому було просте і лаконічне: «Сахнівку я не залишу». Адже школа над Россю – то був його витвір, найголовніша справа його життя. І з усіх визнань і нагород статус Авторської школи (наказ Міністерства освіти і науки України від 1 лютого 2002 року) для його сахнівського дітища був найдорожчим.

Поряд із роботою в школі О.А. Захаренко брав активну участь у комісії з реформи школи, засіданнях Дитячого фонду, виступав на різних конференціях, семінарах, зустрічах із молодими вчителями, директорами шкіл, виконував доручення члена Центральної ревізійної комісії, перебував за кордоном у складі парламентської делегації у США, у ФРН – як керівник громадської організації «Педагоги за мир». Олександр Антонович долучився до роботи в кількох міжнародних форумах із питань організації навчального-виховного процесу в сучасних умовах.

Авторська школа О.А. Захаренка – це навчальний заклад не тільки для дітей, але й для вчителів і для батьків. Справжніх педагогів він ростив із молоді, яка приходила у школу після закінчення вищих навчальних закладів. При високій його вимогливості залишали школу дуже рідко і те – з особливих причин. Олександр Антонович постійно наголошував на тому, що особливий підбір кадрів потрібен, у першу чергу, для початкової школи. Адже важко переоцінити роль першого вчителя, який тримає у своїх руках майбутнє дитини і, в кінцевому результаті – майбутнє держави.

О. Захаренко був одним із фундаторів педагогіки співробітництва, розроблення теоретико-методологічних засад якої припадає на 80-ті роки ХХ ст. як протест проти традиційної системи освіти і виховання, що викликала велику полеміку в педагогічних колах. Педагогіка співробітництва – це система форм, методів і засобів у навчально-виховному процесі, які спираються на принципи гуманізму і творчого підходу до розвитку особистості дитини. Саме такий підхід був характерний для педагогіки Олександра Антоновича. Як і всі інші педагоги-новатори, він висунув, обґрунтував і впровадив у педагогічну практику такі ідеї: творчої взаємодії вчителя і учня; навчання без примусу; досягнення поставленої мети шляхом індивідуального і колективного підходу до діяльності учнів; творчого самоврядування; особистісно орієнтованого підходу до виховання учнівства; співпраці вчителів із батьками, громадськістю тощо.

Педагог-новатор розумів, що основне завдання директора школи – створення в навчальному закладі атмосфери, яка б сприяла духовному розвитку учнів. При розв'язанні цього питання педагогічний колектив Сахнівської школи не ізолювався від батьків, бо розумів: це зумовлювало пасивність, безініціативність, байдужість батьків, що дитина могла опинитися у складному становищі, якщо духовні цінності її сім'ї суперечили тим ідеалам, що пропагувалися вчителем. Тому важливою умовою для створення духовної атмосфери в школі

О. Захаренко вважав об'єднання зусиль педагогічного, учнівського і батьківського колективу. Цей принцип він назвав «педагогікою трьох: учителя, батька, учня». Дієвість такого підходу полягала в тому, що батькам надавалися практичні поради, за допомогою яких можна підвищити духовний рівень як дітей, так і батьків, поліпшити сімейні взаємини. У авторській школі О. Захаренка була створена система «педагогізації батьків»: батьківський лекторій, цикл радіопередач, вечори і свята для батьків, сторінки шкільної газети «Дівочі гори», спільні заходи в сільському клубі, письмові подяки батькам тощо.

Якщо взяти в цілому педагогічну систему О. Захаренка і поставити питання про те, яка головна і найбільш загальна ідея пронизує всю систему, то можна сказати – ідея єдності як всезагальний закон гуманної педагогіки, з якого випливають всі принципи і правила виховання. Єдності особистості й колективу, цілей і засобів трудового і морального виховання, окремого педагогічного впливу О. Захаренко надав діалектичного, глибоко життєвого розуміння і розв'язання.

Він неодноразово відмічав, що будь-який засіб виховання, як і його правило, не можна розглядати само по собі, ізольовано від усієї системи виховання, від його принципів, від сукупності всіх умов і впливів. У цьому і криється діалектичний підхід до вивчення педагогічних явищ і процесів.

О. Захаренко чітко пояснював, що освітня політика мала давати однозначні відповіді на важливі питання. Наприклад, окреслити, як керувати освітою в конкретному регіоні з урахуванням мережі й стану навчальних закладів, як зробити школи профільними, відповідно до вимог місцевого і регіонального ринку праці, як узгодити навчальні плани і програми з освітніми потребами учнів і запитамі їхніх батьків, як наблизити школи і громади. Або, скажімо, така його думка: «Існує традиція скеровувати зусилля на розв'язання завдань, визначених Міністерством освіти, тоді як прагнення трансформувати ці завдання до регіональних та місцевих умов і потреб є достатньо низькими». Регіональна освітня політика, зазначав він, – це поєднання державної політики у сфері освіти, що забезпечується на даній території, з політикою, що визначається регіональними органами влади.

Праці академіка О. Захаренка вражають своїм глибоким змістом – передусім філософським. Олександр Антонович ніби увібрав у свою душу філософію нашого народу. Це не могло не вплинути на формування його педагогічних ідей, нетрадиційних підходів до виховання дітей і батьків, торування дороги до святості й духовності в житті кожної родини, школи, села.

Напевно, це і стало духовним фундаментом Захаренківських діалогів зі своїми вихованцями та їхніми батьками, з учителями, громадськістю. У першу чергу, мова йде про його прохання до випускників.

Прохання перше. Не сваріться, як ми сварилися, ні з сусідами, ні з іншими народами! Не навчилися ми жити в мирі, когось боялись, когось самі ж лякали. Невміння наше поважати іншу думку, інші релігії, ідеології, права людини перетворило історію людства в історію війн, злочинів, насильства. Будьте толерантні за нас і не вкорочуйте собі і комусь диво, що подароване природою, – людське життя.

Прохання друге. Ми не знали, що ми не вічні. Будьте розумніші за нас і навчіть своїх дітей зберігати і зміцнювати своє здоров'я змалку. Незважаючи на всілякі СНІДи, епідемії, ракові пухлини, радіацію, ви можете продовжити собі нормальне життя до 100 років як мінімум. Не припізнитесь з цим, ураховуючи наш досвід, живіть, а не виживайте, не псуйте своє тіло і дух алкоголем і наркотиками.

Прохання третє. Не втрачайте пам'ять, як утратили її ми. Безпам'ятство – це голодомор, це зневага до праці батьків і дідів, що створили шедеври української культури, освіти, науки, техніки, зневага до тих, хто поклав голову заради цілі, ідеї, заради життя своїх дітей.

Якщо вдумливо вчитуватися в ці прохання Великого вчителя до своїх випускників, то в них можна виявити і відчутти неповторну гаму філософсько-педагогічних ідей, що мають

прогностичне значення для молодої людини, яка вступає в самостійне життя. Така сама глибока філософсько-педагогічна духовна палітра ідей простежується і в **заповідях синам:**

Заповідь перша: «Любіть Україну – вашу власну державу. Не на словах, а на ділі, роблячи все, аби вона була процвітаючою, міцною, багатшою, незалежною і щасливою».

Заповідь друга: «Україна має залишатися нащадкам такою ж прекрасною, якою вона є зараз. Намагайтеся кожне узлісся, кожне водоймище, луки чи поле зробити красивим. Не допускайте до влади невігласів, яким байдуже, що буде після вас. Допоможіть суспільству зберегти генофонд нації. Не розтринькайте його по закордонах, не загубіть його в пустелях Оману, Саудівської Аравії, Африки, Америки чи в Еміратах».

Заповідь третя: «Любіть життя, бо воно єдине і ніколи не повториться, навіть на тому світі. Живіть так, як ви хочете, для своєї насолоди, та на радість дітям і рідним, живіть так, щоб ніхто вас не дорікнув за те, що ви просто псували повітря, а залиште після себе добрий слід. А ще прошу вас, діти мої, ніколи незнайомому не кланяйтесь, не ставайте на коліна перед ворогом і керівництвом».

Привертаючи увагу до гострих проблем, що ніби «оголилися» і стали гальмом у цивілізаційному розвитку нашої держави, у вихованні молоді на загальнолюдських цінностях, щиро вболіваючи за такий розрив між високими словами про патріотизм і любов до Вітчизни й реальним «сучасним патріотизмом» тих, від кого залежить доля Української держави, Олександр Антонович залишався оптимістом. Він невпинно сповідував ідеї «педагогіки добра». Нам пощастило, що Олександр Антонович жив і творив на Черкащині, і наш освітянський святий обов'язок вивчати, примножувати і впроваджувати в життя його мудру і творчу спадщину. Не випадково однією з концептуальних ідей творчого доробку О. Захаренка постає необхідність визначення ролі позитивного соціокультурного середовища у процесі формування особистості майбутнього громадянина, що здатне нейтралізувати будь-які негативні чинники впливу на дитину.

Висновок. Завдячуючи неординарним здібностям Олександра Захаренка «Школа над Россю» перетворилася на унікальний експериментальний майданчик, на якому пройшли апробацію та органічно поєдналися елементи самих різноманітних педагогічних технологій. Можемо легко впізнати в авторській школі ознаки технології колективних творчих справ І. Іванова. Саме в ній отримав нову інтерпретацію метод проектів Чиказької школи-лабораторії Дж. Дьюї. Привертає увагу те, з якою легкістю були підхоплені й удосконалені ідеї А. Макаренка щодо організації учнівського самоврядування, використання мудрої влади колективу, а також ідеї С. Шацького щодо піднесення пріоритетної ролі трудового виховання у становленні особистості.

На сторінках публікацій О. Захаренка знаходимо його роздуми щодо співвідношення навчання й виховання, ролі колективу для особистості, що зближує погляди директорів сахнівської та павлівської шкіл. Вчитуючись у рядки, поступово впізнаємо риси гуманно-особистісної технології Ш. Амонашвілі. Це дозволяє дійти до висновку, що творча інтерпретація та апробація прогресивних ідей педагогів-новаторів надихнула О. Захаренка на створення витонченої авторської педагогічної системи, фундаментом якої стали гуманістичні цінності та аксіологічне ставлення особистості до соціуму.

Список використаної літератури

1. Береговий Я. А. Заповіт Захаренка / Я. А. Береговий // Педагогіка толерантності. – 2005. – № 3. – С. 38–52.
2. Боримський В. С. Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи / В. С. Боримський // Позакласний час. – 2011. – № 10. – С. 133–134.
3. Кобзаренко В. Що значить бути толерантним / В. Кобзаренко // Школа. – 2012. – № 8. – С. 78–80.
4. Ковальська Н. Від серця до серця : використання досвіду великого педагога / Н. Ковальська, Т. Пастух, Л. Денисюк // Школа. – 2013. – № 9. – С. 42–64.
5. Комісаренко Н. Школа О. Захаренка – «школа самореалізації особистості» / Н. Комісаренко // Позакласний час. – 2011. – № 10. – С. 128.
6. Корюненко М. Олександр Захаренко : поспішайте робити добро / М. Корюненко // Освіта України. – 2006. – № 68. – С. 4–5.
7. Криворот К. Незвичайний учитель Сахнівської школи. Зі спогадів колег та односельчан / К. Криворот // Пані вчителька. – 2007. – № 9. – С. 51–53.

8. Криворучко М. В. Учителі-новатори – педагогічне джерело передового досвіду / М. В. Криворучко // Завучу. Усе для роботи. – 2011. – № 9–10. – С. 29–35.
9. Мацько Л. Проблеми мовної культури вчителя у спадщині Олександра Захаренка / Л. Мацько, О. Семенов // Дивослово. – 2007. – № 3. – С. 58–62.
10. Мелешко В. Про організацію експериментального дослідження в сільській школі / В. Мелешко // Рідна школа. – 2007. – № 2. – С. 7–8.
11. Слепинін О. Педагогічна симфонія Олександра Захаренка / О. Слепинін // Дзеркало тижня. – 2008. – № 18. – С. 17.
12. Яковенко В. Авторська школа над Россю / В. Яковенко // Освіта України. – 2006. – № 30–31–32. – С. 9; № 47. – С. 6.
13. Артеменко Т. Педагогіка в ритмі серця / Т. Артеменко // Школа. – 2012. – № 8. – С. 74–77.
14. Бондар Л. С. Питання співдружності школи і сім'ї у творчій спадщині В. О. Сухомлинського та О. А. Захаренка / Л. С. Бондар // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 2. – С. 79–87.
15. Калініченко Н. Трудова підготовка як засіб соціалізації учнів у Сахнівській школі-родині О. А. Захаренка / Н. Калініченко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2008. – № 1. – С. 38–42.
16. Кузь В. Слово про вчителя / В. Кузь // Педагогічна газета. – 2013. – № 1. – С. 6.
17. Мальований Ю. І знову ми в Захаренковій хаті / Ю. Мальований // Педагогіка толерантності. – 2010. – № 2. – С. 5–11.
18. Моргун В. Лучшая трудовая школа Украины / В. Моргун // Народное образование. – 2007. – № 6. – С. 189–194. – Воспитательная работа в школе. – 2007. – № 5. – С. 128–134.
19. Побірченко Н. Авторська школа академіка Олександра Антоновича Захаренка / Н. Побірченко // Шлях освіти. – 2007. – № 3. – С. 50–55.
20. Сухомлинська О. Чи були школи В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка альтернативними існуючим / О. Сухомлинська // Рідна школа. – 2010. – № 9. – С. 13–17.
21. Українська педагогіка в персоналіях : навч. пос. [для студ. вищих навч. закладів]. У2-х кн. Кн. 2. ХХ століття / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 552 с.
22. Крутенко О. В. Виховання гуманістичних цінностей школяра у педагогічній спадщині О. А. Захаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ольга Володимирівна Крутенко; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 23 с.
23. Орлова Н. В. Формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О. А. Захаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Наталія Володимирівна Орлова; АПН України; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К., 2008. – 20 с.
24. Захаренко С. Дитиноцентризм – провідна лінія в педагогічній спадщині О. А. Захаренка / С. Захаренко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2013. – № 4. – С. 63–66.
25. Захаренко С. Погляди О. А. Захаренка на родинне виховання : витоки та умови формування / С. Захаренко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2007. – № 1–2. – С. 168–175.
26. Захаренко С. О. Засади родинного виховання в творчій спадщині О. А. Захаренка / С. О. Захаренко // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. – Полтава : Полт. держ. пед. ун-ту імені В. Г. Короленка, 2008. – Вип. 4. – С. 149–156.
27. Захаренко С. Педагогіка конкретної мети як провідний виховний метод у системі превентивного виховання О. А. Захаренка / С. Захаренко, О. Захаренко // Рідна школа. – 2011. – № 1–2. – С. 18–22.
28. Захаренко С. Формування громадянина-патріота у педагогічній системі О. А. Захаренка / С. Захаренко, О. Коваленко // Рідна школа. – 2013. – № 6. – С. 36–40.

References

1. Berehovy, Ya. A. (2005) Zakharenko's Testament. *Pedagogy of tolerance*, 3, 38–52. (in Ukr.)
2. Borymsky, V. S. (2011) O. A. Zakharenko's school as a model of modern rural school. *Extracurricular time*, 10, 133–134. (in Ukr.)
3. Kobzareno, V. (2012) What it means to be tolerant. *School*, 8, 78–80. (in Ukr.)
4. Kovalska, N. (2013) From heart to heart: using the experience of the great teacher. *School*, 9, 42–64. (in Ukr.)
5. Komisarenko, N. A. (2011) O. Zakharenko's school - "school of self-identity". *Extracurricular time*, 10, 128. (in Ukr.)
6. Koryunenko, M. (2006) Olexandr Zakharenko: Hasten to do good. *Education of Ukraine*, 68, 4–5. (in Ukr.)
7. Kryvorot, K. (2007) Extraordinary teacher of Sakhnivka school. From the memories of colleagues and villagers. *Mrs teacher*, 9, 51–53. (in Ukr.)
8. Krivoruchko, M. V. (2011) Teachers-innovators - pedagogical excellence source. *For a head teacher. All for work*, 9–10, 29–35. (in Ukr.)
9. Matsko, L. (2007) Problems of a teacher's language culture in Olexandr Zakharenko's heritage. *Dialogist*, 3, 58–62. (in Ukr.)
10. Meleshko, V. (2007) On the organization of the pilot study in a rural school. *Native School*, 2, 7–8. (in Ukr.)
11. Slyepynin, A. (2008) Olexandr Zakharenko's Educational Symphony. *Mirror of the week*, 18, 17. (in Ukr.)
12. Yakovenko, V. (2006) Author's school over Ros'. *Education of Ukraine*, 30–31–32, 9. (in Ukr.)
13. Artemenko, T. (2012) Pedagogy in the rhythm of the heart. *School*, 8, 74–77. (in Ukr.)

14. Bondar, L. S. (2010) Question of collaboration of school and family in V. O. Sukhomlynsky's and O.A. Zakharenko's creative heritage. *Pedagogy and Psychology*, 2, 79–87. (in Ukr.)
15. Kalinichenko, N. (2008) Labor training as a means of socialization of pupils in O. A. Zakharenko's Sakhnivka school-family. *Labour training in educational institutions*, 1, 38–42. (in Ukr.)
16. Kuz, V. (2013) Word about the teacher. *Pedagogical Newspaper*, 1, 6. (in Ukr.)
17. Malyovanyy, Yu. (2010) We are in Zakharenko's house again. *Pedagogy of tolerance*, 2, 5–11. (in Ukr.)
18. Morgun, V. (2007) The best labor school of Ukraine. *People's education*, 6, 189–194. (in Rus.)
19. Pobirchenko, N. (2007) Academician Alexander Antonovich Zakharenko's author school. *Way of education*, 3, 50–55. (in Ukr.)
20. Sukhomlynska, O. (2010) Were V. O. Sukhomlynsky's and O.vA. Zakharenko's school alternative to existing ones. *Native School*, 9, 13–17. (in Ukr.)
21. Ukrainian education in personalities (2005). *Kyiv. Lybid*. 552.
22. Krutenko, O. V. (2012) Upbringing of humanistic values of a pupil in O. A. Zakharenko's pedagogical heritage. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. (in Ukr.)
23. Orlova, N. V. (2008) Formation of spiritual values of children and youth in Olexandr Zakharenko's creative heritage. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. (in Ukr.)
24. Zakharenko, S.(2013) Child-oriented pedagogy as a leading line in O. A. Zakharenko's pedagogical heritage *Director of school, lyceum, gymnasium*, 4, 63–66. (in Ukr.)
25. Zakharenko, S.(2007) O. A. Zakharenko's views on family education: Origins and conditions of formation. *Director of school, lyceum, gymnasium*, 1-2, 168–175. (in Ukr.)
26. Zakharenko, S. (2008) Principles of family education in O. A. Zakharenko's creative heritage. *Origins of pedagogical skills*, 4, 149-156. (in Ukr.)
27. Zakharenko, S. (2011) Pedagogy of specific goal as a leading educational method in O. A. Zakharenko's system of preventive education. *Native School*, 1–2, 18–22. (in Ukr.)
28. Zakharenko, S. (2013) Formation of the citizen-patriot in O. A. Zakharenko's educational system. *Native School*, 6, 36–40. (in Ukr.)

CHEREVKO Olexandr,

Doctor of Economics, Professor, Rector
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: cic@cdu.edu.ua

REALIZATION OF OLEXANDR ZAKHARENKO'S IDEAS OF HUMANE PEDAGOGY IN THE EXPERIENCE OF THE AUTHOR'S "SCHOOL OVER ROS".

Abstract. *Introduction.* The figure of the famous teacher of the last century Olexandr Zakharenko draws attention of his contemporaries by the fact that due to his efforts a little-known rural school in Sakhnivka turned into an experimental ground of progressive ideas. These ideas have enriched the theory and practice of education of pupils with original approaches and methods of organization of the educational process. Namely in Sakhnivka school O. Zakharenko's turning from an ordinary director to a known in Ukraine and abroad innovator, pioneer, known pedagogical thinker, creator of the author's school took place.

Purpose is an attempt to make a historical overview of pages of Olexandr Antonovich Zakharenko's biography and draw attention of his contemporaries to the achievements of his educational heritage.

Results. Olexandr Zakharenko's author school is presented as an educational institution not only for children but also for teachers and parents in the article. Namely thanks to this school O. Zakharenko became recognized as a founder of pedagogy of cooperation - a system of forms, methods and tools in the educational process, based on the principles of humanism and creativity to the development of the child. Like all other teachers, innovators, he proposed, justified and implemented in teaching practice these ideas: creative interaction between a teacher and a pupil; education without coercion; achieving the set goal through individual and collective approach to pupils' activities; creative self-government; personality-oriented approach to apprenticeship training; cooperation of teachers with parents, the community, etc.

The teacher-innovator understood that the main task of the school director is creating in a school atmosphere that would facilitate the spiritual development of pupils. Therefore, an important condition for creation of a spiritual atmosphere in a school O. Zakharenko considered joining efforts of teacher, student and parent community.

In O. Zakharenko's author's school the system of "pedagogisation of parents" was created: parental lectures, a series of radio programs, evenings and holidays for parents, pages of school newspaper "Girls' mountains", joint activities in the country club, written thanks to parents, etc.

The main and most common idea of O. Zakharenko's educational system is the idea of unity as an all-common humane pedagogy law, which implies all the principles and rules of education. O. Zakharenko provided dialectical, deep life understanding and resolving to the unity of individual and collective goals and means of labor and moral education, individual educational impact. That is why the work of Academician Olexander Zakharenko astonishingly impress by their deep meaning - especially philosophical one.

Conclusion. Drawing attention to the acute problems in the education of youth on human values, genuinely worrying about a gap between high words about patriotism and love for the Motherland and the real "modern patriotism" of those, on whom the fate of the Ukrainian state depends, Olexandr Antonovich remained optimistic. He professed ideas of "pedagogy of happiness". We are lucky that Olexandr Antonovich lived and worked in Cherkasy region and our educational sacred duty is to study, to develop and to implement in life his wise and creative heritage.

Key words: *O. Zakharenko; state and public figure; outstanding teacher; creative heritage; author's school; pedagogical ideas; family education; humane pedagogy; cooperation of school, family and public.*

*Одержано редакцією 23.01.2017
Прийнято до публікації 24.01.2017*

УДК 37.01 : 378

ДЕСЯТОВ Тимофій Михайлович,

доктор педагогічних наук, професор,
директор ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і
мистецтва,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: desyatov50@mail.ru

ФЕНОМЕН ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Проаналізовано феномен Авторської О.А. Захаренка школи с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Виокремлено ідеї О. Захаренка щодо взаємодії вчителя і учня; навчання без примусу; ідею досягнення поставленої мети; індивідуального і колективного підходів до діяльності учнів; творчого самоврядування; особистісного підходу до виховання; співпраці вчителів з батьками, громадськістю.

Досліджено авторська система педагогіки співробітництва, яка спирається на принципи гуманізму і творчого підходу до розвитку особистості – дитини.

З'ясовано сутність продуктивних ідей цієї системи, таких як «педагогіка конкретної дії», «педагогіка трьох – учителя, батька, учня», «педагогіка родини – еліксир психічного й фізичного здоров'я дитини», «педагогіка вічної естафети поколінь – першоджерело формування патріотичних почуттів», «педагогіка доброти й щедрості людської душі», «педагогіка творення своїми руками добра на землі», «поспішаймо робити добро».

Розкрита система роботи Сахнівської школи, яка спиралась на урахування психологічних, фізіологічних та культурних особливостей розвитку дітей та їх практичному запровадженні в навчально-виховній роботі школи.

Ключові слова: *особистість школяра; педагогіка співробітництва; педагогіка конкретних дій; навчання без примусу; школа самореалізації кожного школяра; педагогіка конкретної мети; дитиноцентризм; педагогічна культура.*

Постановка проблеми. Теоретичні та практичні розробки О.А. Захаренка щодо розв'язання багатьох дидактичних і виховних проблем є безцінними, оскільки забезпечують формування толерантної особистості школяра, готової до співробітництва, розвиток здібностей кожної дитини до творчої діяльності. Педагог-гуманіст створив власну авторську школу, яка стала об'єктом дослідження і для науковців, і для педагогів-практиків.

Цілеспрямоване входження України у світову спільноту вимагає від менеджерів освіти поетапно реалізовувати складові наявної мегасистеми цілісного освітнього простору.

У цьому контексті школа повинна надати молодій людині елементарних знань і можливостей стати особистістю, можливостей інтегруватися в різні соціуми, самовизначитися в житті, активно діяти, а також опанувати мистецтвом швидких трансформаційних змін у освітніх системах як у національному середовищі, так і глобальному просторі. Виходячи з цього досвід О.А. Захаренка є актуальним й сьогодні, адже школа є і повинна залишатися освітнім і виховним центром. Тому вивчення та популяризація його досвіду є необхідною умовою щодо вирішення зазначених проблем.

Зарубіжні та вітчизняні дослідники і вчені обґрунтували компетенції та ідеї О.А. Захаренка в контексті розвитку освіти та врядування нею, що іманентно притаманні сучасному етапу розвитку інформаційного суспільства у країні, зокрема С. Захаренко (Проблеми родинного виховання у творчій спадщині О.А. Захаренка); Н. Орлова (Формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О.А. Захаренка); Українська педагогіка в персоналіях: Навч. посіб. Для ВНЗ: у 2-х кн. Кн. 2. XX століття / За ред. О.В. Сухомлинської; Я. Береговий (Директор села); Л. Титаренко (Криниця совісті Захаренка); С. Каракоз (Слово про вчителя); Г. Богославець (педагогічний спадок О.А. Захаренка); Н. Бібік (Школа О.А. Захаренка як феномен живої педагогіки); Ю. Мальований (Поспішаймо робити добро); О. Сухомлинська (Етичні цінності у навчально-виховному процесі сучасної сільської школи); Т. Березовська (Він був невтомним // Буде школа – буде село – буде держава). У роботах цих вчених висвітлено цілісну систему поглядів, ідей, принципи діяльності О.А. Захаренка. Сьогодні можемо цілком впевнено сказати, що нестримне прагнення Олександра Захаренка до відкриття нових істин йому вдалося реалізувати повною мірою. Для науковців ім'я О. Захаренка стало синонімом визначенню «педагог-новатор». Його творчість надихає багатьох. Тому педагогічні ідеї О. Захаренка широко вивчаються науковцями й використовуються практиками у закладах освіти України та за кордоном.

Мета статті полягає у висвітленні феномену Олександра Захаренка у сучасному контексті, використанні його педагогічної спадщини у модернізації національної освітньої системи, вдосконаленні управління освітою з урахуванням внутрішніх національних, зовнішніх загальноєвропейських напрямів та тенденцій.

Великий вклад у розвиток вітчизняної педагогічної думки XX – початку XXI століть зробив визначний громадський діяч, науковець, один із п'ятнадцяти академіків – засновників Академії педагогічних наук України (1992), Народний учитель (1983), директор сільської школи (1966 – 2002) (село Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області), яка за життя педагога отримала статус та назву «Авторська Олександра Антоновича Захаренка середня загальноосвітня школа с. Сахнівка».

Про могутній ексклюзивний педагогічний дар Захаренка, унікальність і неординарність варіантів розв'язування ним багатьох дидактичних і виховних проблем, ненаситну жадобу до творення добра чимало сказано й написано і всяк, хто цікавиться педагогічною наукою й практикою, добре це знає.

Олександр Захаренко створив власну авторську школу, яка стала об'єктом дослідження і для науковців, і для педагогів – практиків. Досвід Сахнівської школи є безцінним, оскільки там було створено унікальну систему навчально-виховної роботи, яка забезпечувала формування толерантної особистості школяра, готової до співробітництва, сприяла розвитку здібностей кожної дитини до творчої діяльності. Намагаючись забезпечити повноцінний виховний вплив на учнів своєї школи, О.А. Захаренко враховував можливості усіх суб'єктів соціокультурного середовища: педагогічний колектив не тільки підтримував зв'язки з різноманітними закладами, об'єднував їхні зусилля у вихованні учнів, а й фактично досяг того, що школа стала центром культурно-виховуючого середовища села Сахнівка.

Інноваційно-педагогічний талент Захаренка проявився у тому, що, працюючи в умовах загального реліктового й актуального рівня педагогічної культури, він упроваджував

в одній окремо взятій школі та наполегливо проголошував навчально-виховну програму, націлену в майбутнє.

Він матеріалізував те, що стверджував на словах: «Школа – це постійний, самостійний рух уперед, ідея, яка має неодмінно захопити відразу трьох: учителя, учня, батьків. Якщо така ідея зникає й не народжується нова, горе тій установі, школі, державі, бо вона деградує, зупиняється у своєму розвитку. В ній безцільно жити, в ній нудьга і немає прогресу» [1].

Принципи своєї виховної системи він називає ідеями. Ідея, яку можна назвати наріжною, визначальною, геніально проста і висловлена зрозумілими для кожної дитини словами, виписана на стіні шкільної зали у Сахнівці: «Якщо хочеш змінити світ на краще, зберегти його чисту красу, незайману святість, починай це робити з себе! І не завтра, а сьогодні, з цієї хвилини!».

Захаренко повернув життя в селі так, що все раптом зосередилося навколо школи. Його недарма називали директором села. Так, завдяки Захаренку, були збудовані два чудові басейни, в яких усі – від першокласників до вчителів – могли плавати цілий рік, сучасний спортзал, неординарний музей, обсерваторія, фонтан, дендропарк ... Усе працювало на виховання особистості. «Живіobelіски», які потім розійшлися по багатьох селах. Це – розарій: 216 кущів; під кожним земля від порога, який переступив солдат, ідучи на війну, і вода під час садіння – із рідної криниці, і рушник – у День Перемоги. Коли влаштувавсяobelіск, були живі і вдови, і батьки, і багато тих, хто пам'ятав загиблих. Таке зворушує, об'єднує... Школа славилася й серед дітей. Був випадок, коли з далекого глухого села прийшов у Сахнівку промоклий і замерзлий хлопчик (його потім Ломоносовим прозвали), прийшов як у центр культури, в телескоп на зірки дивитися! Хлопчика обігріли, а потім він усю ніч просидів під куполом обсерваторії, роздивляючись туманності, спостерігаючи обертання супутників навколо Юпітера...

О.А. Захаренко був одним із зачинателів педагогіки співробітництва, що виникла у 80-х роках ХХ ст.. як протест проти традиційної системи освіти і виховання, яка викликала велику полеміку в педагогічних колах. Педагогіка співробітництва – це система форм, методів і прийомів у навчально-виховному процесі, які спираються на принципи гуманізму і творчого підходу до розвитку особистості – дитини. Саме такий підхід був характерний для педагогіки Олександра Антоновича. Як і всі інші педагоги-новатори, він висунув, обґрунтував і впроваджував практику ідеї творчої взаємодії вчителя і учня; навчання без примусу; ідею досягнення поставленої мети; індивідуального і колективного підходів до діяльності учнів; творчого самоврядування; особистісного підходу до виховання; співпраці вчителів з батьками, громадськістю тощо [2].

Творча спадщина Олександра Захаренка надзвичайно глибока. У своїх працях він теоретично обґрунтував продуктивні ідеї системи. Введені ним такі поняття як «педагогіка конкретної дії», «педагогіка трьох – учителя, батька, учня», «педагогіка родини – еліксир психічного й фізичного здоров'я дитини», «педагогіка вічної естафети поколінь – першоджерело формування патріотичних почуттів», «педагогіка доброти й щедрості людської душі», «педагогіка творення своїми руками добра на землі», «поспішаймо робити добро» – стали афоризмами в педагогіці [3].

Книги Народного вчителя наповнені філософською енергетикою добра і любові – про вчителя, учня та батьків. Кожній з них («Гордієві вузли сучасної школи. Як їх розв'язати», «суперечливі думки», «Поспішаймо робити добро», «Поради колезі, народжені в школі над Россю», «Слово до нащадків», «210 шкільних лінійок», «Лелеки над Сахнівкою», «Енциклопедія шкільного роду» та ін.) властива рідкісна неповторність і глибина змісту. Педагогічні оповідання-роздуми про моральні, громадянські, трудові аспекти людського буття сягають філософського узагальнення.

Творча спадщина директора Сахнівської школи – великий досвід багаторічної праці колективу вчителів і батьків, розв'язання засобами діяльності школи проблем родинного

виховання, яке педагог розглядав в аспекті духовного відродження не лише сім'ї, школи, а й села і держави. Звертаючись до його творчої спадщини, сучасні освітяни знайдуть багато корисного у справі розробки і творчої реалізації концептуальних, теоретичних і практичних проблем української школи-родини початку ХХІ століття, зокрема в питаннях родинного виховання. В останній період життя у 2001 році вийшли чотири томи «Енциклопедії шкільного життя» – він називав цей твір «колективною творчістю всієї Сахнівки». Це була пошукова робота учнів спрямована на дослідження родоvodu. У 2002 році вийшли його «Поради колезі, народжені у школі над Россю» – педагогічний заповіт великого Учителя, де кожна думка – перлина. І в цьому ж році, невдовзі після смерті Олександра Антоновича, побачила світ збірка «210 шкільних лінійок» [4].

Головне у працях О. Захаренка – пошук шляхів, як «створити у селі таку школу, щоб діти зростали в ній мислячими, працьовитими, вдячними, закоханими у свій край, чутливими до добра і краси». Реалізується ця мета у змістовності, прозорості, розкнутості думок, їх логічній єдності, смислового навантаженні, проблемності.

Педагогічна система О. Захаренка є новаторською, оскільки базується на принципово новій методологічній основі. Авторський заклад Олександра Захаренка забезпечував сприятливі умови для реалізації та самореалізації можливостей кожного учня, його інтелектуального, морального, емоціонального та фізичного розвитку, формування гуманних відносин на основі загальнолюдських цінностей. Наводимо вислів О. Захаренка, який свідчить, що Сахнівська школа – школа самореалізації кожного школяра: «У школі учню має бути як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість» [2].

Система роботи Сахнівської школи спиралась на урахування психологічних, фізіологічних та культурних особливостей розвитку дітей та їх практичному запровадженні в навчально-виховній роботі школи. Через такий комплексний і системний підхід Олександр Антонович Захаренко обґрунтував методологічні засади своєї «педагогіки конкретної мети», яка ставиться перед шкільним колективом, спрямовує його діяльність і об'єднує зусилля всіх у її досягненні. Це кредо Сахнівської школи не потребує додаткового тлумачення, а конкретизує увагу вчителя, педагога на досягненні всією системою створених у школі форм, засобів і методів висунутої, обґрунтованої й конкретизованої мети для кожного учасника педагогічного процесу в певний період діяльності [5].

Одна з провідних ідей у виховній системі О.А. Захаренка – ідея культу матері. Вже на початку шкільного курсу для класу готується цикл бесід про ставлення до матері, про сім'ю про твій вічний обов'язок перед матір'ю. Плани і методичні розробки таких бесід зберігаються – це надбання школи. Про матір мова ведеться регулярно, дітям пропонують задуматися, ким є мати в житті людини, зокрема у їх житті. Таким чином, глибшають почуття, дорослішає думка школяра, приходить усвідомлення свого обов'язку. Олександр Антонович наполегливо підкреслював педагогам: треба свідомо використовувати найменшу можливість – в класі, поза класом, на прогулянці, на ділянці, у басейні – в будь-якому місці, щоб навести дітей на думку: все, що є у них доброго, розумного, світлого, йде від матері. У школі існує багаторічна традиція – перед 8 Березня проводити тиждень Матері, бабусі, вчительки, дівчини. І традиційно він починається уроком моральної культури в кожному класі. На одному з таких уроків діти самі визначили заповіді:

- найперший обов'язок – любити матір;
- зробити все, щоб мати пишалася тобою, була впевнена у твоєму майбутньому;
- трудитися для матері, щоб принести їй полегкість.

«Виховання у дітей високоморального, емоційного ставлення до батьків, близьких передбачає повсякчасну багатогранну роботу», – писав О.А. Захаренко [6].

Олександр Захаренко сміливо радив учителям і батькам не керуватися постулатом «виховання на загальнолюдських цінностях», а спонукати учнів до вивчення цінностей, до

глибокого їх розуміння і усвідомлення. Для Захаренка неперехідною педагогічною цінністю є глибока повага до дитини, зважання на її особистісні індивідуальні особливості, звернення до неї на «Ви» або по імені та по батькові. Багатьом педагогам й сьогодні видається дивною й надуманою така позиція, але в тому-то й полягає талант Олександра Антоновича, що він піднявся над своєю епохою, випередивши її своїми філософсько-педагогічними поглядами і практичним утіленням їх у життя на цілий порядок. Він постійно пропагував, відстоював і впроваджував людинолюбну, дитиноцентристську, гуманістично наповнену систему навчання й виховання молодого покоління. І це цілком заслужено ставить його ім'я в почесний ряд педагогів-гуманістів світу, таких як І.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, А.С. Макаренко.

Авторська школа О.А. Захаренка відповідає основним парадигмам технології парадигми «школа самореалізації», тому що, по-перше: змінено домінуючі парадигми з соціально орієнтованої до гуманістично орієнтованої, особистість розглядається як самоцінність і головна мета – її повноцінний розвиток; по-друге, процес виховання педагогічно керований, з можливістю вибору діяльності за інтересами; третє – дитина в процесі цієї діяльності набуває суспільного досвіду – знань, умінь, навиків спілкування; і четверте: учитель – лідер виховного процесу – є високим професіоналом і водночас другом, порадиником у суспільній роботі з учнем за інтересами [7].

Висновки. Сьогодні, у часи кардинальних змін, що відбуваються у всіх сферах життя суспільства, орієнтацією сучасної української освіти на гуманістичну складову особливого звучання набувають досвід та думки автора «школи над Россю». Досягнення О. Захаренка спонукають його послідовників до роздумів щодо великої місії вчителя як людини, якій довірено формувати душу та розвивати інтелект юної особистості. Сучасні освітяни знайдуть багато корисного, звертаючись до творчої спадщини Захаренка. Він збагатив вітчизняну педагогічну науку оригінальним підходом до громадянського, сімейного та трудового виховання, на практиці реалізував ідею школи-родини, школи, життя якої тісно перепліталось з життям самої дитини та з життям усієї сільської громади [8].

Тісна співпраця учителів, батьків та учнів, дух корпорації, яким були пронизані усі грані педагогічного процесу, перетворили школу у педагогічну спільноту, у якій усі діють на благо молодого покоління.

Захаренку вдалося, здавалося б, неможливе – у невеличкому селі створити зразковий навчально-виховний заклад, школу-комплекс, інтерес до якої не стихає навіть сьогодні. Для багатьох О. Захаренко зумів стати кумиром, справжнім духовним лідером, наставником.

В авторській школі О. Захаренка впродовж десятиліть формувалися й добиралися продуктивні ідеї (буде школа, буде село, буде держава; виховання повинно бути системним і систематичним в усіх ланках неперервної освіти: сім'ї, школі, суспільстві, ВНЗ, післядипломній самоосвіті впродовж усього життя; головною особистістю освіти, зокрема в сільській школі, є вчитель і до нього повинна бути особлива увага держави, особливі вимоги до його підготовки; практична освітня діяльність не може не опиратися на науку, а наука, особливо педагогічна, повинна бути продуктивною, слугувати практиці, бути теплим світлячком, до якого б тягнувся розум вихователя, суспільство; освіта повинна бути особистісно орієнтованою, відповідати можливостям і потребам, природі учнів і на засадах природо відповідності формувати у кожного вміння й потребу в самоосвіті, в самовдосконаленні та ін.), які внесли, вносять в теорію й практику освіти свіжий подих та натхнення для їх впровадження, реалізації [6, с. 7]. Вичленення цих продуктивних ідей та успішна їх реалізація є сутністю авторської школи Олександра Антоновича.

Новаторство О. Захаренка полягало, насамперед, в умінні створити навчально-виховний заклад та організувати управління в ньому на принципово нових засадах: «Авторська школа О. Захаренка – це навчально-науковий комплекс, у якому опрацьована з урахування надбань, психолого-педагогічних наук, а також вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду нова педагогічна системи, що упродовж багатьох років створювалася під керівництвом мудрого педагога» [9].

Олександр Антонович до останніх днів життя невтомно працював над визначенням стратегічних ідей для школи, розвитком творчого потенціалу вчителів, формуванням інноваційної культури для своєї школи. Авторська школа забезпечує самореалізацію творчих задатків і для дітей і для вчителів – до цього прагнув її творець. Сахнівка давно стала «педагогічною Меккою» для українських науковців і практиків.

Педагогічна спадщина О. Захаренка заслуговує на системне вивчення, узагальнення і широке використання в сучасній школі. Саме з цією метою, а також для обговорення результатів пошуків науковців і педагогів-практиків у розв'язанні актуальних проблем діяльності сучасної сільської школи Академією педагогічних наук України, Головним управлінням освіти Черкаської облдержадміністрації, Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького започатковано щорічні педагогічні читання «Школа О.А. Захаренка як модель сучасної сільської школи».

Більше того, феномен «Школи над Россю» вивчають, аналізують, беруть на озброєння науковці Європи і близького зарубіжжя. І це не данина моді «прислухатися до голосу народу», а усвідомлення справжньої ціни таланту, що породив золоте зерно ідей, які живуть і працюють подібно вічним механізмам мудрої природи [10].

Не втраять актуальності слова відомого директора, Академіка із Сахнівки і в майбутньому: «Поспішаймо робити добро. Духовне добро. Воно стократ цінніше від матеріального. Повторімося в наших вихованнях прекрасними рисами національної культури, патріотичним духом любові до свого народу, любові до вищої якості людини – творчості!».

Список використаної літератури

1. Захаренко О.А. Поспішаємо робити добро: Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини / О.А. Захаренко. – Черкаси, 1997. – 28 с.
2. Захаренко С.О. Проблеми родинного виховання у творчій спадщині О.А. Захаренка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.О. Захаренко. – Київ, 2008. – 24 с.
3. Захаренко С.О. Формування духовних цінностей молоді у творчій спадщині О.А. Захаренка. Навч. посіб. / Захаренко С.О., Орлова Н.В. – Черкаси: Вид. від ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2006. – 252 с.
4. Сергеева А. Він навчив нас любити життя // Надросся. – 2006.
5. Рябоконт Л. Творець Сахновського чуда // День. – 2007. – 1 лютого.
6. Захаренко, Мазурик С.М. Школа над Россю. – К.: Радянська школа, 1979. – 149 с.
7. Яковенко В. Великий учитель відбудеться скрізь // Освіта. – 2006. – 27 вересня.
8. Кирей Р. Учителю, людина, громадянин // Урядовий кур'єр. – 2007. – 7 лютого.
9. Орлова Н.В. Формування духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині О.А. Захаренка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.В. Орлова. – Київ, 2008. – 24 с.
10. Побірченко Н.С. Авторська школа академіка Олександра Антоновича Захаренка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect-invest.org.ua/rus/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2009_st_3/

References

1. Zakharenko, A.A. (1997). *Hasten to do good: Reflections of a teacher-academic about education and the fate of the child, teacher and family, region and homeland*. Cherkasy. (in Ukr.).
2. Zakharenko, S. O. (2008). *Problems of family education in O.A. Zakharenko's creative heritage*. (Ph.D Dissertation) *Thesis*. – Kyiv. (in Ukr.).
3. Zakharenko, S.O., Orlova, N.V. (2006). *Formation of spiritual values of young people in O.A. Zakharenko's creative heritage. Teach. guidances*. Cherkasy: ChNU. (in Ukr.).
4. Sergeeva, A. (2006). *He taught us to love life*. Nadrossya. (in Ukr.).
5. Riabokon, L. (2007). *Creator of Sakhnovka wonders. Day, 1 February*. (in Ukr.).
6. Zakharenko, O.A., Mazuryk, S.M. (1979). *School of Ross*. Kyiv: The Soviet school. (in Ukr.).
7. Yakovenko, V. (2006). *A great teacher will always realize himself. Education, 27 September*. (in Ukr.).
8. Kyrey R., (2007). *A teacher, a man, a citizen. Governmental Courier, 7 February*. (in Ukr.).
9. Orlova, N.V. (2008). *Formation of spiritual values of children and young people in O.A. Zakharenko's creative heritage*. (Ph.D Dissertatiton). *Thesis*. Kyiv. (in Ukr.).
10. Pobirchenko N.S. (2009). *Author's school of academician Alexander Antonovich Zakharenko*. Retrieved from http://www.intellect-invest.org.ua/rus/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2009_st_3/

DESYATOV Timofiy,

Doctor in Pedagogy, Professor, Director of the Educational-and-Scientific Institute of Education,
Social Work and Arts,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: desyatov50@mail.ru

PHENOMENON OF ALEXANDER ZAKHARENKO: CURRENT CONTEXT

***Abstract.** Introduction. O.A. Zakharenko's theoretical and practical works to resolve many instructional and educational issues are invaluable, as they provide tolerant schoolboy ready for cooperation and development of abilities of each child in creative activities. The teacher and humanist created his own author school, which was the subject of research for scientists, educators and practitioners.*

Targeted entry of Ukraine into the world community requires education managers gradually implement existing components megasystem of holistic educational environment. In this context, the school must provide young people basic knowledge and capabilities to become a personality, capabilities integrated into different groups, it is self-determination in life, be active and learn the art of fast trasformational changes in educational systems both in the national environment and the global environment. Based on this O.A. Zakharenko's experience is relevant today because the school is and should remain an educational and educational center. Therefore, the study and promotion of his experience is a prerequisite to solve these problems.

Purpose is to highlight O.A. Zakharenko's phenomenon in the current context, use of his pedagogical legacy in the modernization of the national education system, improvement of educational management based on national internal, external pan-European trends and tendencies.

Methods. Such methods of research were used. Theoretical: analysis and synthesis of O.A. Zakharenko's philosophical, psychological and pedagogical works. Empirical: study and analysis of educational documents of O.A. Zakharenko's author school.

Results. A significant contribution to the development of national educational thought of XX – XXI centuries made an outstanding public figure, scientist, one of fifteen academics – founders of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, People's Teacher, director of the village school (1966 – 2002) (village Sakhnivka Korsun-Shevchenko district Cherkasy region), which during the life of the teacher received the status and name of "author Olexander Antonovych Zakharenko secondary school of village Sakhnivka. "

It is said and written a lot about O.A. Zakharenko's powerful pedagogical exclusive gift, the uniqueness and originality of options for solving many teaching and educational problems, insatiable thirst to do good things and just who is interested in teaching science and practice well knows it.

O.A. Zakharenko created his own author school, which was the subject of research for scientists and educators – practitioners. The experience of Sakhnivka school is invaluable, as there was created a unique system of educational work that provided tolerant schoolboy ready for cooperation and contributed to the development of abilities of each child in creative activities. Trying to provide a complete educational impact on students of his school, O.A. Zakharenko took into account all the possibilities of socio-cultural environment, the teaching staff not only maintained contact with various institutions, uniting their efforts in educating students, but actually achieved what school became the center of cultural and educating environment of village Sakhnivka.

O.A. Zakharenko's innovation and teaching talent is manifested in the fact that working in conditions of general relic and actual level of pedagogical culture, he introduced in one isolated school and persistently proclaimed training and educational program aimed at the future.

He materialized that he stated in words: "School is a permanent, independent forward movement, an idea that has certainly capture of three, teacher, schoolboy, parent. If such an idea disappears is and new one is not born there will be grief to the institution, school, state, because it degrades, stops in its development. It is aimlessly to live in it, there is boredom and no progress in it".

The principles of his educational system he calls ideas. The idea, which could be called the corner, decisive, simple and brilliantly expressed, understandable to each child's words, is drawn on a wall in the school hall in Sakhnivka: "If you want to change the world, keep its clean beauty, pristine sanctity, start doing it with yourself! Not tomorrow, but today, this minute!".

O.A. Zakharenko turned the life in the village so that all of a sudden it centered around the school. He was called the director of the village. So, thanks to O.A. Zakharenko, two magnificent swimming pools were built, in which all – from first-graders to teachers – could swim all year round, a modern gym, an extraordinary museum, observatory, fountain, park ...

Originality lies in the fact that the heritage of Sakhnivka school – great experience of many years of work of team of teachers and parents, solving problems of family education by means of school activities, which the teacher considered in terms of spiritual revival of not only the family, the school, but village and state is grounded in the work of the creative director.

Conclusion. Today, in times of major changes taking place in all spheres of society, the modern Ukrainian education focuses on humanistic component a special significance acquire the experience and opinions of the author of “school of Ros”. O.A. Zakharenko’s achievements urge his followers to reflect on the great mission of the teacher as the person entrusted to shape the soul and to develop the intellect of the young person. Current teachers will find many useful, appealing to O.A. Zakharenko’s creative heritage. He enriched the national teaching science with original approach to civil, family and labor education, implemented in practice the idea of school-family, school, whose life is closely intertwined with the life of the child and the life of all rural communities.

Key words: *personality of a student; education cooperation; Pedagogy of concrete action; education without coercion; school realization of each student; education of specific purpose; pedagogical culture.*

*Одержано редакцією 13.01.2017
Прийнято до публікації 17.01.2017*

УДК 371.3

АНДРІЮЩЕНКО Тетяна Костянтинівна,

доктор педагогічних наук, завідувач кафедри
дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів,
КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної
освіти педагогічних працівників Черкаської обласної
ради»
e-mail: antatko@ukr.net

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІКИ О. А. ЗАХАРЕНКА ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

У статті обґрунтовано актуальність збереження здоров'я підростаючого покоління. Розкрито сутність і структуру поняття «здоров'я». Презентовано життєві навички, що сприяють збереженню фізичного, соціального, психічного і духовного здоров'я відповідно до чинників його збереження. Представлено авторське трактування понять «здоров'я» і «здоров'язбережувальні життєві навички». Розкрито здоров'язбережувальні аспекти педагогічної спадщини О. А. Захаренка.

Ключові слова: діти; здоров'я; сфери здоров'я; чинники збереження здоров'я; здоров'язбережувальні життєві навички; педагогічна спадщина О. А. Захаренка; Сахнівська школа; рекомендації О. А. Захаренка.

Постановка проблеми. У рейтингу загальнолюдських цінностей здоров'я посідає найвищу позицію, оскільки є підґрунтям продуктивного, повноцінного життя людини. Натомість неякісне харчування, малорухливий спосіб життя, наявність шкідливих для здоров'я звичок, зростання нервово-психічного напруження призвели до найнижчої тривалості життя українців серед європейських країн. Життя молодого покоління ускладнене високими темпами діяльності, стресами, конкурентністю як реальною складовою сучасного життя. У дітей така ситуація зумовлює надмірну мобілізацію життєвих ресурсів, емоційну напруженість, пов'язану з прагненням відповідати вимогам дорослих. На цьому підґрунті виникає ризик соматичних, психічних і соціальних хвороб.

Зазначені реалії спонукають до виокремлення одним із пріоритетних завдань сучасної освіти виховання здорової особистості, здатної в повній мірі реалізувати свої фізичні, інтелектуальні, моральні та духовні можливості.

Основні підходи до збереження і зміцнення здоров'я дітей визначено в Законах України «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Національній стратегії розвитку освіти до

2021 року», Державній національній програмі «Діти України» та ін. У «Національній стратегії розвитку освіти до 2021 року» одним з ключових стратегічних напрямів державної освітньої політики визначається «формування здоров'язбережувального середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу» [1, с. 4].

Окреслене актуалізує необхідність формування у дітей переконання в необхідності бережливого ставлення до власного здоров'я і здоров'я тих, хто їх оточує, прагнення до сприйняття знань щодо фізичної, соціальної, психічної та духовної його складових, дотримання здорового способу життя. Вважаємо, що успішному вирішенню завдань збереження здоров'я підрастаючого покоління сприятиме використання в педагогічній практиці досвіду роботи колективу Сахнівської школи під керівництвом О. А. Захаренка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку суспільства категорія «здоров'я» набула, як зазначає О. Богініч, «особливої актуальності, трансформувались у глобальну проблему існування людської цивілізації, зумовивши перегляд ставлення населення до власного здоров'я та впровадження в життя оздоровчої ідеології» [2, с. 7].

Феномен «здоров'я» та проблему його збереження досліджують учені різних наукових напрямів – філософи, медики, соціологи, психологи, педагоги. Аналіз наукового фонду засвідчує, що вчені (А. Абаєв, Г. Апанасенко, Н. Башавець, І. Брехман, Д. Воронін, В. Горашук, О. Дубогай, Н. Зимівець, Ю. Змановський, В. Казначеев, В. Климова, Ю. Лісіцин, В. Оржеховська, В. Петленко, І. Смирнов, Л. Сущенко та ін.) дослідили сутність і структуру поняття «здоров'я» та виокремили чинники, що на нього впливають.

Проведений аналіз сучасного наукового сприйняття категорії «здоров'я» дозволив виокремити низку акцентуацій, що містяться в роботах учених:

- гармонія інтегрованих компонентів (А. Абаєв, І. Брехман, Ю. Лісіцин).
- здатність організму до адаптації (Г. Апанасенко, Д. Воронін, Ю. Змановський, А. Маркосян, В. Оржеховська, Л. Сущенко та ін.).
- активність особистості (Н. Башавець, О. Дубогай, Н. Зимівець, В. Казначеев, В. Петленко, І. Смирнов та ін.) [3].

Вважаємо, що зміст поняття «здоров'я» акумулює всі виокремлені якості, і проектуємо зазначене в авторському визначенні поняття «здоров'я» – це «стан динамічної гармонії його фізичної, психічної, духовної і соціальної складових, наявність високих адаптаційних можливостей організму, що забезпечують повноцінну життєву активність особистості» (Т. Андрющенко) [3, с. 25].

Аналіз науковцями ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзєєва НАМН України» показників здоров'я дітей сприяв розробленню рекомендацій щодо забезпечення умов для збереження здоров'я дошкільників: «Робота педагогів має бути спрямована на підтримання в дитини бадьорого, життєрадісного настрою, профілактику проявів негативних емоцій і нервових зривів, удосконалення всіх функцій організму, гармонійний фізичний розвиток, на стимулювання інтересу до рухової діяльності, формування фізичної культури, потреби у здоровому способі життя, позитивних морально-вольових якостей» [4, с. 17–19]. Зазначене підтверджується висновками І. Смирнова «Якщо людина стане носієм ідеї здоров'я як основного життєвого пріоритету, то і саме життя буде плідним, здоровим та довготривалим» [5, с. 88].

Проблемі формування, збереження і зміцнення здоров'я підрастаючого покоління пріоритетного значення надавав видатний педагог сучасності Олександр Антонович Захаренко. Він вважав, що «здоров'я дитини – це усміхнене обличчя, щасливе дитинство» [6, с. 23]. Талановитий педагог усвідомлював, що «найбільше багатство людини – її здоров'я. Вона зможе це оцінити, якщо його втратить. Діти розуміють це лише підсвідомо, бо їм притаманна уява про свою вічність або хоча б про довговічність. Думки про смерть, та ще й передчасну, природа не передбачила у дитячому віці. Для чого людині знати і думати про те, що «на роду написано»? Закон передбачає відповідальність педагогічних і медичних колективів за збереження і зміцнення здоров'я школярів» [6, с. 72].

Як підкреслювали сучасники О. А. Захаренка: «добре розумів сахнівський подвижник, що здоров'я – найвищий аксіологічний атрибут людини, найбільш суттєвий елемент у її існуванні. Він глибоко усвідомлював органічну цілісність людської природи, у якій повинні гармонійно поєднуватися психологічні, морально-духовні, соціальні та біологічні, фізіологічні складові. Всю його діяльність пронизують турбота й піклування як про культурно-духовне, моральне виховання юні, так і про фізичне здоров'я школярів» (Спогади А. Кузьмінського) [7, с. 154].

Мета статті. Обґрунтувати актуальність збереження здоров'я підростаючого покоління. Розкрити сутність і структуру поняття «здоров'я». Презентувати життєві навички, що сприяють збереженню фізичного, соціального, психічного і духовного здоров'я відповідно до чинників його збереження. Представити авторське трактування поняття «здоров'я» і «здоров'язбережувальні життєві навички». Розкрити здоров'язбережувальні аспекти педагогічної спадщини О. А. Захаренка.

Виклад основного матеріалу. Ученими доведено, що всі складові здоров'я людини – фізична, психічна, духовна і соціальна – пов'язані між собою, а їх інтегрований вплив визначає стан здоров'я людини як цілісного складного феномена. Фізичне здоров'я є підґрунтям соціального здоров'я, на основі їх сукупності формується психічне здоров'я, а духовне здоров'я є вершиною сутності людини. Ставлячи за мету збереження здоров'я особистості, маємо усвідомлювати необхідність збереження усіх його складових. Зазначимо, що можливість свідомо вести здорове, повноцінне, цікаве життя людині забезпечує сформованість комплексу життєвих навичок, які сприяють збереженню фізичного, соціального, духовного та психічного здоров'я. На думку автора, здоров'язбережувальні життєві навички являють собою «комплекс доведених до автоматизму дій, що спрямовані на свідомий вибір моделі поведінки і діяльності та забезпечують збереження фізичного, соціального, психічного і духовного здоров'я дитини» (Т. Андрющенко) [3, с. 79].

Аналіз педагогічної спадщини О. А. Захаренка засвідчив, що у «школі над Россю» були створені умови для збереження фізичного, соціального, духовного та психічного здоров'я дітей, формування в них здоров'язбережувальних життєвих навичок.

Зважаючи на те, що чинниками збереження **фізичного здоров'я** є раціональне харчування, дотримання особистої гігієни, рухова активність, чергування активних і малорухомих видів діяльності, доцільним є формування в дітей такі навички: раціонального харчування, рухової активності, навички дотримання режиму діяльності та відпочинку, санітарно-гігієнічні навички.

Здоров'я людини значною мірою визначається рівнем її рухової активності, тому важливу роль у процесі збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління відіграє формування в них *рухових умінь і навичок*. Виконання дітьми різноманітних рухів сприяє не лише розвитку опорно-рухового апарату, м'язів тіла, а й активізації діяльності кори головного мозку, легенів, серцево-судинної та дихальної систем, зорових нервів. Необхідний обсяг рухової активності дітей є вирішальною гарантією виховання всебічно розвиненого, здорового покоління. Діти, які систематично виконують фізичні вправи, вирізняються бадьорістю, життєрадісністю та оптимізмом.

Педагогічний колектив Сахнівської школи постійно ставив перед собою завдання навчити кожну дитину, а через неї і членів сімей, берегти своє здоров'я. Важливим вважалося загартовування дитини. Починали його із зарядки на свіжому повітрі і завершували обливанням тіла холодною водою. Найголовнішим центром у школі вважався **центр здоров'я**. У нього входили: зимовий і літній плавальні басейни, спортивна зала, спортивні ігрові майданчики, дендропарк, десять зон відпочинку. Улюбленим місцем відпочинку дітей був басейн. Олександр Антонович зазначав: «Басейн використовується не лише для одержання фізичного задоволення, а й для навчання дітей плавати та загартовувати своє здоров'я. Заняття в басейні проводяться згідно з розкладом. Всі учні відвідують його 1-2 рази на тиждень. Вода обробляється сріблом, у ній також розчиняється сіль Чорного моря. Впродовж одного сезону в хворій дитини припиняється розвиток сколіозу. Цілюща вода

позитивно впливає на інші органи. Здача екзаменів у 9 і 11 класах та заліку в решті класах з плавання – обов'язкова. Оцінки ставляться в атестаті про середню освіту» [6, с. 102].

Неабияке значення для зміцнення здоров'я дітей і закріплення в них навичок здоров'язбереження має створене дорослими і учнями природне середовище. Дендропарк і територія Сахнівської школи обсажені спеціальним видом туй, що є чудовим профілактичним засобом проти легеневих та бронхіально-астматичних захворювань у дітей. Перебуваючи серед туй, учні і вчителі одержують заряд здоров'я, непомітну, але таку необхідну порцію ліків.

Особлива увага в здоров'язбережувальній діяльності приділялася в школі вивченню правил збирання і застосування лікарських рослин. О. А. Захаренко був упевнений, що «потрібно знайомитися з елементами народної медицини, вчитися збирати і використовувати лікарські рослини». Цьому сприяла так звана «жива аптека» – навчальна ділянка у вигляді кола з багатьма секторами, де учні вирощували лікарські рослини: від конвалій до звіробою. О. А. Захаренко зауважував: «Клумба є навчальним полем, де пояснюють, коли збирати квіти, як сушити, не змішувати. Поруч таблички з написами, для яких цілей збирають рослини, рецепти виготовлення напоїв. До речі, щорічно в осінній час діти заготовляють до 500 коробок спеціального лікувально-профілактичного чаю «Букет Надросся» та набір трав і квітів для молодіжного напою «Пастушка». Сахнівський чай стабілізує тиск, нормалізує роботу серця, заспокоює нервову систему, робить людину бадьорою і життєрадісною впродовж усього дня».

Здоров'я дітей значною мірою залежить і від того, наскільки сформовані у них *санітарно-гігієнічні навички*, які уможливають ефективно дотримання елементарних норм гігієни. Фізіологічною основою санітарно-гігієнічних навичок є утворення умовно-рефлекторних зв'язків, вироблення динамічного стереотипу. Зовнішньою умовою формування навичок є чистота приміщення, якісне прибирання, провітрювання, естетика організації санітарно-гігієнічних процедур, приклад охайності й особистої гігієни дорослих.

О. А. Захаренко був прихильником того, «щоб дітей змалку привчати до чистоти і порядку. І не лише для того, щоб хтось побачив, відмітив. А для себе, свого існування, нормального життя. Не всі додержуються правил гігієни у повсякденному побуті. Прикладів дитячої безкультурності десятки і сотні та річ у тім, що діти наслідують дорослих» [6, с. 75]. Незаперечним є факт, що навички особистої гігієни, уміння виконувати гігієнічні процедури (догляд за шкірою, зубами, волоссям тощо), сформовані в дитинстві, ляжуть в основу здорового способу життя людини.

Надзвичайно важливими для сучасних дітей є формування *навичок дотримання режиму діяльності та відпочинку*, оскільки зниження рухової активності зумовлює цілу низку проблем, а саме: порушується обмін речовин в організмі, погіршується робота кардіореспіраторної, травної, центральної нервової систем, ослаблюється кістково-м'язовий апарат, виникають застійні явища в органах малого тазу, зменшується опірність організму проти психічних розладів та інфекційних захворювань. Малорухливий спосіб життя – гіподинамія – першочерговий чинник слабкого здоров'я людини. Він є причиною суттєвого підвищення ймовірності серцево-судинних захворювань, появи надмірної маси тіла, порушення постави школярів.

Завдяки фізичним вправам знімається розумова втома, відбувається корекція зору, постави, поліпшується функція дихання, емоційний стан малюка. Сказане вище є підтвердженням необхідності формування у дітей навичок дотримання режиму діяльності та відпочинку через чергування розумової і фізичної активності, а також оволодіння дітьми умінням планувати свою діяльність.

Вміння чергувати розумову та фізичну активність формувалося в дітей у *культурно-виховному центрі* Сахнівської школи. «Діти з 1-го до 5-го класу займаються двічі на тиждень хореографією, а з 2-го по 4-й класи – музикою. Учні залюбки відвідують гуртки художньої самодіяльності, творчі об'єднання, клуби за інтересами. Велику популярність мають духовий оркестр, вокально-інструментальний ансамбль, ляльковий театр, художня

школа, балетна студія тощо. Систематично проводяться вечори відпочинку, звітні концерти, КВК, шкільні свята» [6, с. 25]. Ця важлива навичка закріплювалася завдяки загальній зацікавленості у результатах справи, готовності кожного члена колективу надати допомогу, активно включитися в роботу.

Дитинство – найважливіший період життя людини. Він відіграє особливу роль в її особистісному зростанні. Це період оволодіння соціальним простором людських відносин через спілкування із близькими дорослими, а також через ігрові та реальні стосунки з однолітками. Дитині важливо допомогти сформувати уявлення про саму себе і навколишній світ, умови повноцінного існування в ньому. Необхідно виховати здатність встановлювати доброзичливі взаємини з людьми різного віку, статі, культури, соціального статусу, роду занять тощо. Це дасть змогу дитині жити повноцінним життям, усвідомлювати себе у світі, своє місце в соціумі, динамічно розвиватися, жити у злагоді з довкіллям і в гармонії з собою. Вважаємо, що правильне поведіння в соціальному середовищі є підґрунтям забезпечення **соціального здоров'я** покоління, що зростає. Соціальне здоров'я людини являє собою «комфортне самопочуття в соціумі, яке досягається через уміння ефективно спілкуватися, проявляти турботу про інших, коректно й обґрунтовано відмовлятися від небезпечних для здоров'я пропозицій, доброзичливо взаємодіяти з однолітками та дорослими людьми» [3, с. 29].

Діти мають отримати знання про чинники збереження соціального здоров'я, з якими вони стикаються у процесі життєдіяльності. Такими є:

- добрі, культурні, безконфліктні стосунки між людьми;
- здатність вислухати і зрозуміти співрозмовника;
- уміння домовлятися, чітко висловлюючи свої бажання або претензії;
- гармонія в інтонації, міміці й жестах під час спілкування;
- емпатійне ставлення до людей, що оточують;
- готовність надати допомогу тим, хто її потребує;
- доброзичливе ставлення до людей з особливими потребами;
- упевнене протистояння пропозиціям, які можуть зашкодити здоров'ю;
- уміння діяти в команді при виконанні спільних справ з однолітками.

Зазначене вище сприятиме формуванню у дітей життєвих навичок, які є основою соціального здоров'я особистості, а саме: навичок ефективного спілкування, навичок співчуття, навичок спільної діяльності.

Спілкування – це процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або емоційно-оцінного характеру. Спілкування включене у практичну взаємодію людей, створює можливості для планування, реалізації, контролю і корекції спільної діяльності. У спілкуванні людина задовольняє свою потребу в іншій людині. Особливість спілкування проявляється в тому, що в цьому процесі суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої. Тому в дітей необхідно сформувати уміння слухати, чітко висловлювати свої думки, відкрито виражати свої почуття, без тривоги та звинувачень, володіти невербальною мовою (жести, міміка, інтонація), адекватно реагувати на критику, просити про послугу або допомогу тощо. Великий педагог О. А. Захаренко закликав дітей і вчителів: «Було б чудово, аби ви приносили одне одному щодня хоч маленький плюсики: ласкаве слово, ніжність, приємні сюрпризи. Даруйте своїм близьким посмішку, як головний аргумент згоди у вирішенні найскладніших проблем» [7, с. 45].

Живучи в суспільстві, людина має сформувати у себе *навички співчуття*: навчитися розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей, висловлювати це розуміння, зважати на почуття інших людей, допомагати та підтримувати їх. Вона не може бути байдужою. Дітей необхідно формувати здатність підпорядковувати свої безпосередні бажання свідомим намірам, уміння управляти собою, своєю поведінкою і здатність правильно відтворювати соціальні норми поведінки. Глибоко розуміючи це, О. А. Захаренко, зауважував: «Дитина не може бути байдужою до чужого болю. Справжня людина не може бути байдужою до чужих

успіхів. Вона або ревнує, або заздрить або радіє. Для байдужої людини все одно, що діється навколо. Чи можна виховати небайдужу особистість? Так, можна і треба, бо це та риса, яка підносить дитину над суспільством, робить її особистістю, що не здатна на погані вчинки, що співпереживає своєму товаришеві, який потрапив у біду» [6, с. 91].

«Життя прожити – не поле перейти», – говорить народна мудрість. Людина протягом свого життя потрапляє в різні ситуації, не завжди позитивні і корисні для її здоров'я. Не оминати інколи і конфліктних ситуацій. Тому надзвичайно важливо сформувати у дітей *навички розв'язування конфліктів* на основі толерантності, за допомогою конструктивних переговорів. О. А. Захаренко зауважував: «Невід'ємною рисою шкільної атмосфери, яка сприяє розумовій праці, є тиша, спокій, урівноваженість на уроках, після занять. Ось чому ми відносимо до найголовніших видів шкільної праці створення атмосфери душевної рівноваги, спокою, захищеності. Треба дбати про дотримання норм елементарної моральної культури й насамперед культури людських взаємин. Особливо повинні насторожувати найменші прояви грубоців, неповаги» [7, с. 29].

Важливим для здоров'я підростаючого покоління є життєві навички, що сприяють збереженню *духовного та психічного здоров'я*. Психічне здоров'я, як зазначала А. Богуш, «забезпечується позитивними емоціями і почуттями, самостваленням і волею, самосвідомістю, резервами психічних можливостей людини, запобіганням шкідливим звичкам, формуванням здоров'язбережувальних навичок» [8, с. 10].

Розвиток особистості полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу. Це – шлях до себе, шлях самопізнання, рефлексії людиною власного досвіду через формування *навички самоусвідомлення та самооцінки*. Весь цей процес тісно пов'язаний із самоусвідомленням та вольовим дозріванням, розвитком здатності розуміти свої наміри, бажання, настрої, а також осмислено орієнтуватися у власних переживаннях. У «школі на Россю» невід'ємною рисою шкільного життя була повага вихованців до себе, їх прагнення до самовираження. Олександр Антонович вважав, що «дух самоповаги утверджується насамперед у тому, що зусилля педагогічного колективу спрямовуються на виявлення постійної уваги до здобутків, досягнень учнів» [9, с. 68]. Директор закликав педагогів школи, щоб кожне досягнення вихованців було відмічене, щоб зроблений внесок був належним чином оцінений.

Важливим аспектом збереження і зміцнення психічного здоров'я О. А. Захаренко вбачав створення атмосфери душевної рівноваги, спокою, захищеності, формування у дітей позитивного ставлення до себе, інших людей, до життєвих перспектив: «Найбільше багатство школи – радість і щастя. З них виростають упевненість, сила духу, віра, переконаність, повага і самоповага, любов до Батьківщини. Без усмішки школа – не школа. Поспостерігайте за дитиною, як вона грається, розмовляє, слухає. Ви побачите, наскільки сповнене усмішкою – цим невід'ємним багатством – дитяче серце» [7, с. 28].

Важливим аспектом збереження психічного і духовного здоров'я є сформованість *навичок самоконтролю*. Самоконтроль – важливий компонент свідомої вольової саморегуляції людської поведінки, що виявляється в усвідомленні та оцінюванні особистістю своїх психічних станів і дій, в узгодженні їх відповідно до висунутих вимог та суспільно встановлених правил і норм поведінки людей. Метою самоконтролю є попередження і виправлення людиною допущених помилкових дій і вчинків. Завдяки самоконтролю вона здатна коригувати власні дії, адекватно виражати свої почуття, контролювати прояви гніву, долати тривогу. О. А. Захаренко зазначав: «Є чітка межа в поведінці переважної більшості учнів, яку вони ніколи не переступлять, – совість не дозволить. Моральні норми, звички, прищеплені в сім'ї, школі, оберігають від необдуманих вчинків, допомагають зробити правильний вибір навіть в екстремальних ситуаціях» [6, с. 100].

Необхідним для збереження здоров'я є й *навички раціонально планувати час*. Олександр Антонович вчив своїх вихованців: «Починаючи з першого дня навчальної чверті, виконайте домашнє завдання, що сьогодні задавалось. Повторіть його в переддень наступного уроку. Спробуйте влаштувати собі такий режим – і ви відчуєте власний ріст,

легкість, а уроки не будуть тяжкою каторгою, а святковістю. Не засмучуйте своїх рідних пустими обіцянками типу: «Якось потім, куди спішити». Хай буде рисою характеру – не залишати задуману справу на потім, на завтра. Завтра будуть нові справи!» [7, с. 47].

Потужний вплив на збереження здоров'я дітей має приклад дорослих: педагогів і батьків. Однак вчителі, постійно спілкуючись з дітьми, забувають про свій вік, не знаходять часу подумати про власне здоров'я. Розуміючи це, Олександр Антонович закликав своїх колег: «Шановні друзі, колишні учні і колеги! Повірте, переконайтесь: те, що ми називаємо здоров'ям тіла, потрібне Вам самим і Вашим рідним. Зміцнюйте його, загартовуйте спеціальними вправами. Другого життя не буде! Проживіть те, що Вам відведено, гідно, пристойно, без недуг, каліцтв. Пам'ятайте, береженого й Бог береже» [6, с. 69].

Висновки з даного дослідження. Роздуми і мудрі думки Олександра Антоновича Захаренка залишаються актуальними і сьогодні. Цінними для сучасних і майбутніх поколінь є поради мудрого Педагога щодо збереження здоров'я: 1) Не перевантажуй себе морально і фізично, бо шкода від цього непоправна. 2) Намагайся їсти вчасно, за своїм режимом, вживаючи натуральні продукти. 3) Не вживай без міри алкоголь, бо він передчасно з'їсть печінку. 4) Бажано вживати підігріту їжу, не можна харчуватися систематично всухом'ятку. 5) Не переїдай! Закінчуй трапезу, якщо ще трішки хочеться їсти. 6) Стеж за своєю вагою. Найкраще, якщо вона стабільна. 7) Використовуй всяку можливість перебувати там, де є свіже, незабруднене повітря. 8) Систематично загартовуй свій організм. Ранкові вправи (фіззарядка) зберігають тонус на весь день. Роби легеневі вправи разом з дітьми. 9) Обливайся холодною водою. Краще це починати влітку. 10) Користуйся народними методами лікування й ліками. Вір їм, бо то досвід людства [10, с. 15]. Вважаємо, що досвід роботи Сахнівської школи у контексті збереження здоров'я підростаючого покоління доцільно перенести у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів України.

Перспективою подальшого наукового пошуку буде дослідження інших аспектів педагогічної спадщини О. А. Захаренка.

Список використаної літератури

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Офіційний вісник України : зб. нормат.-прав. актів. – 2013. – № 50. – С. 17–83.
2. Богініч О. Оздоровчу ідеологію – в життя малят / О. Л. Богініч // Дошкільне виховання. – 2006. – № 7. – С. 7–9.
3. Андрищенко Т. К. Теоретико-методичні засади формування здоров'язбережувальної компетентності в дітей дошкільного віку : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Т. К. Андрищенко. – Одеса, 2015. – 503 с.
4. Філоненко О. Здоровий випускник дитсадка – успішний школяр / О. Філоненко // Дошкільне виховання. – 2014. – № 5. – С. 17–19.
5. Смирнов И. Н. Здоровье человека как философская проблема / И. Н. Смирнов // Вопросы философии. – 1985. – № 7. – С. 83–93.
6. Захаренко О.А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
7. Академік із Сахнівки / Під ред. Кузьминського А. І. – Черкаси, 2008. – 448 с.
8. Богущ А. М. Екологія емоційно-психічного здоров'я у системі взаємодії дорослих і дітей / А. М. Богущ // Дошкільне виховання. – 2014. – № 5. – С. 9–12.
9. Захаренко О. А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Радянська школа, 1979. – 154 с.
10. Захаренко О. А. Поради колезі, народжені в школі над Россю : Роздуми педагога / О. А. Захаренко. – Черкаси : «Ваш дім», видавець Дикий О. О., 2005. – 92 с.

References

1. National strategy of development of education in Ukraine on the period to 2021 (2013). *Official bulletin of Ukraine : col. of norm.-legal acts.*, 50, 17–83. (in Ukr.)
2. Bohinich, O. L. (2006). Improving ideology – in the lives of children. *Preschool education*, 7, 7–9 (in Ukr.)
3. Andriushchenko, T. K. (2015). Theoretical-methodical bases of formation of healthkeeping competence in children of preschool age. (Doctor of Science Dissertation). *Thesis*. Odesa (in Ukr.)
4. Filonenko, O. (2014). Healthy graduate of kindergarten – successful pupil. *Preschool education*, 5, 17–19 (in Ukr.)
5. Smirnov, I. N. (1985). Human's health as philosophic problem. *Questions of philosophy*, 7, 83–93 (in Rus.)
6. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kyiv: Bohdanova A. M. (in Ukr.)
7. *Academician from Sakhnivka* (2008). In A. I. Kuzminskij (Ed.). Cherkasy. (in Ukr.)
8. Bohush, A. M. (2014). Ecology of emotional-psychological health in the system of interaction between adults and children. *Preschool education*, 5, 9–12 (in Ukr.)

9. Zakharenko, A. A. & Mazuryk, S. M. (1979). *School over Ros* '. Kyiv: Soviet school. (in Ukr.).
10. Zakharenko A. A. (2005). *Pieces of advice towards colleague, born at the school over Ros*': *Pedagogues thoughts*. Cherkasy: «Your house», Publisher Dykyj O. O. (in Ukr.).

ANDRIUSHCHENKO Tetiana,

Doctor in Pedagogy, Chair of the Department of preschool education and professional development of teachers,

MEI "Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy Regional Council"

e-mail: antatko@ukr.net

RESOURCE POTENTIAL OF A. A. ZAKHARENKO'S PEDAGOGIC FOR THE PRESERVATION OF HEALTH IN GROWING GENERATION

Abstract. Introduction. The article highlights the most important state problem of modern times – the necessity of preservation and strengthening of health in growing generation. The topicality of the formation in children of life skills which promote preservation of physical, social, psychological and spiritual health is underlined. In the article it was emphasized on the feasibility of usage in pedagogical practice the experience of work of Sakhnivska school staff under the guidance of A. A. Zakharenko in the context of the mentioned problem.

Purpose. To prove the topicality of preservation health in growing generation. To reveal the essence and structure of the concept "health". To present life skills which promote preservation of physical, social, psychological and spiritual health. To introduce author's interpretation of the concepts "health" and "healthkeeping life skills". To reveal healthkeeping aspects of pedagogical heritage of A. A. Zakharenko.

Results. The author's interpretation of the concepts "health" and "healthkeeping life skills" is presented. The essence of life skills which promote preservation of physical, social, psychological and spiritual health and have to be formed in children are revealed.

Healthkeeping backgrounds of pedagogical work of A. A. Zakharenko in Sakhnivska school are defined. The forms of organization of work with children in the center of health and cultural-educable center of Sakhnivska school, which provide formation of life skills, which promote preservation of physical health are presented.

Factors of preservation of social health, which children meet during their lifetime, are outlined. The guidelines given by A. A. Zakharenko to children with the aim of formation in them the skill of effective communication are presented. Orientation of Zakharenko's pedagogics on formation of indifferent to human pain and happiness child's personality is underlined in the article.

The article reveals the work by A. A. Zakharenko as for the creation at school the atmosphere of composure, calmness, safeness, formation in children positive attitude towards themselves, other people, to life perspectives. Inseparable feature of life of "school over Ros" is respect of pupils towards themselves, their desire to self-expression as important factors of maintaining and strengthening of psychological and spiritual health in growing generation is analyzed.

Created by adults and pupils natural environment of Sakhnivska school, namely arboretum, "alive chemistry" – studying area in shape of circle with a lot of sections, where pupils grew medicinal plants, prepared special treatment-and-prophylactic tea "Bouquet of Overros" and set of herbs and flowers for youth drink "Pastushka" is presented. The article highlights valuable for modern and future generation pieces of advice of wise Pedagogue as for the health maintaining.

Originality. For the first time pedagogical heritage of A. A. Zakharenko is analyzed from the position of usage of its resource potential in the process of formation of life skills, which promote preservation of physical, social, psychological and spiritual health of modern growing generation.

Conclusion. A. A. Zakharenko's wise thoughts are still up-to-date. We consider that experience of work of Sakhnivska school in the context of maintaining health in growing generation is advisable to transfer in the practical work of modern secondary schools of Ukraine.

Key words: children; health; health sphere; maintaining health factors; healthkeeping life skills; A. A. Zakharenko pedagogical heritage; Sakhnivska school; recommendations A. A. Zakharenko.

Одержано редакцією 16.01.2017
Прийнято до публікації 18.01.2017

УДК: 373.31

БОНДАР Вікторія Григорівна,

аспірантка кафедри дошкільної освіти,

Черкаський національний університет імені Богдана

Хмельницького

e-mail: vikusy27@mail.ru**ПОЗАКЛАСНА РОБОТА З ПРИРОДОЗНАВСТВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Стаття присвячена позакласній роботі з природознавства в початковій школі. В ній чітко сформульовано форми роботи з учнями в позаурочний час на природничу тематику. Висвітлено деякі теми окремих видів роботи з учнями.

Ключові слова: позакласна робота; індивідуальна робота; гурток; природознавство; вчитель; учень; групова робота.

Позакласна робота – складова частина навчально-виховного процесу, одна із форм організації вільного часу школярів. Вона надає широкі можливості для всебічного розвитку учнів і підготовки їх до життя.

Позакласну роботу з природознавства організують на добровільних засадах, для збудження і стимулювання пізнавальних інтересів школярів. Вона організовується за спеціально розробленою програмою, оскільки її зміст виходить за межі шкільної програми з навчального предмету. Засобами позакласної роботи учитель розширює кругозір учнів з природознавства, поглиблює знання учнів, розкриває їхні здібності, інтереси та нахили. Така робота забезпечує цікаве й корисне проведення школярами вільного часу.

За способом організації діяльності учнів у методичній літературі розрізняють індивідуальну, групову, та масову позакласну роботу [1, с. 315].

Необхідною умовою успішної індивідуальної роботи є вивчення індивідуальних особливостей учнів. Передусім важливо встановити довірливі, доброзичливі стосунки між педагогом і учнем. Велике значення має авторитет вчителя, знання ним вихованців, уміння швидко орієнтуватися [2, с. 347–348].

Щодо індивідуальної позакласної роботи, то вона проводиться з тими учнями, які виявляють особливий інтерес до об'єктів і явищ природи. Пізнавальний інтерес зароджується на уроках природознавства, спочатку він не стійкий, ситуативний і проявляється у збиранні чи колекціонуванні чогось, читанні дитячих книжок про тварин і рослин, перегляді відеороликів чи фільмів про природу. Однак все це школярі роблять безсистемно, нецілеспрямовано. Завдання вчителя – вчасно помітити вподобання учнів, та допомогти в зацікавленості певних нахилів. Відповідно до цього індивідуальна позакласна робота повинна бути цілеспрямована і планомірна [1, с. 315].

Основними видами індивідуальної позакласної роботи є: спостереження (за ростом і розвитком рослин, за способами поширення плодів і насіння, за птахами та ссавцями); оформлення колекцій, гербаріїв; збір рослин (бур'янів і культурних); читанню книг про природу (які розкривають світ природи і сприяють вихованню бережливого ставлення до природи) [3, с.172].

В процесі спостереження важливу роль відіграє педагог, а саме: допомагає дітям в організації (планування індивідуальних завдань, об'єднання учнів у тимчасові групи, залучення дітей до групових і масових видів роботи); заохочує учнів до виконання індивідуальних завдань; допомагає у виборі книжок з урахуванням інтересу кожного учня [3, с. 173].

Позакласне читання з природознавства розширює та поглиблює шкільну програму, а також задовольняє найрізноманітніші запити й інтереси учнів. Задоволення індивідуальних читацьких інтересів, смаків, нахилів, самостійність учня у виборі книг, роблять індивідуальне позакласне читання одним із важливих засобів формування особистості, розумового, морального та естетичного розвитку [4, с. 191].

Щодо позакласного читання з природознавства, необхідно навчити кожного учня самостійно працювати з книжками про природу. На початковому етапі їх підбирають індивідуально з урахуванням інтересу до природи та до читання як виду діяльності, рівня оволодіння технікою читання. Слід рекомендувати учням не тільки прочитати, а й скласти коротке оповідання, намалювати малюнок або відшукати ілюстрації до прочитаного. Пізніше завдання змінюють, зокрема пропонується самостійно підібрати дитячі книжки про природу, а потім працювати над ними.

Ефективність індивідуальної позакласної роботи залежить від рівня усвідомлення учнем мети завдання, його вагомості, від оволодіння способами виконання й оформлення його результатів, а також від оцінювання товаришами й учителем [1, с. 316].

Для заохочення учнів до виконання індивідуальних завдань слід використовувати на уроках знання і практичні вміння, яких діти набули в процесі позакласної роботи. Виявлення і розвиток індивідуальних інтересів дозволяє за спільністю об'єднувати і залучати дітей до групової та масової позакласної роботи [5, с. 280].

Найпоширенішою формою групової позакласної діяльності молодших школярів є гурток. Дидактичними цілями роботи гуртка є розширення та поглиблення знань, засвоєння елементарних умінь, поглиблення пізнавального інтересу до вивчення природи, розвиток індивідуальних здібностей і нахилів дітей, оволодіння практичними вміннями природоохоронної роботи.

Гурток об'єднує 15–20 учнів. Бажано, щоб вони були одного віку, що дозволяє ефективно керувати їх діяльністю. Робота гуртка може бути присвячен глибшому вивченню окремих тем або розділів навчальної програми, до яких школярі виявили особливий інтерес. Наприклад: «Рослинний світ нашої місцевості», «Таємниці життя лісу», «Скарби природи мого краю», «Лісові багатства» тощо. Розглядаючи загальну проблему, учитель планує роботу гуртка не менше двох занять на місяць. Під час планування враховуються індивідуальні інтереси дітей, їх вікові особливості. Вони впливають на вибір об'єктів вивчення, найбільш доцільних методів роботи, форм звітності, поєднання теоретичних і практичних, репродуктивних і творчих завдань, групових та індивідуальних видів діяльності [1, с. 316].

До гуртка треба залучати як учнів, що добре навчаються, так і тих, щовідстають у навчанні. Робота в гуртку сприяє розвитку інтересу до рослин і тварин: навіть учні з поганою поведінкою починають поводитися краще, у багатьох з них виявляються здібності, ініціатива. У гуртку треба поєднувати індивідуальну творчу роботу кожного учня з колективною. Робота повинна бути організована так, щоб в учнів виховувалось почуття колективізму, відповідальності за доручену справу.

Розпочинати заняття гуртка краще з якоїсь конкретної справи, наприклад екскурсії. Під час занять гуртка необхідно виготовляти наочні посібники, використовувати ігри, загадки, вікторини. Також необхідно залучати гуртківців до читання спеціальної літератури [4, с. 207].

Приблизний план роботи включає такі розділи: тема занять, форма занять, дата проведення занять, зміст і методи фронтальної роботи на занятті, зміст і методи індивідуальної роботи, форма звітності.

Зміст кожного заняття відповідає темі плану. Учитель ретельно готується до його проведення, добирає цікаву інформацію, засоби наочності, зокрема відеофільми. Вибір методів і прийомів здійснюється аналогічно до їх вибору під час підготовки до уроку. Вибрані методи повинні передбачати активну участь дітей у роботі гуртка. Тому на його засіданнях організовується актуалізація відомих знань та умінь, відбувається здобуття нових знань з різних джерел. Учні звітують про результати виконання завдань у формі записів у таблицях, тематично дібраних ілюстрацій, самостійно виконаних малюнків чи тематичних розповідей за прочитаними книжками, переглянутими телепередачами. Активність дітей зумовлюється використанням ігор, загадок, вікторин, головоломок, але з чітко визначеною дидактичною метою.

Робота гуртка нерозривно пов'язана з різними формами масової позакласної роботи. Члени гуртка беруть активну участь в організації та проведенні всіх масових позакласних заходів. До найпоширеніших форм масової позакласної роботи належать: тематичні читацькі конференції, усні журнали, тематичний перегляд науково-популярних фільмів, свята, конкурси, КВК [1, с. 316–317].

Позакласне читання займає важливе місце у процесі вивчення природознавства. Залучення дітей до цього виду роботи не тільки розширює їх кругозір з навчального предмета, але й зумовлює розвиток самостійності та формування бажання і вміння працювати з книжкою. Щоб керувати цією діяльністю, учитель має бути добре обізнаний з дитячою науково-популярною літературою, а також пам'ятати, що ефективність позакласного читання забезпечується при дотриманні ряду вимог [2, с. 349].

Перша вимога – це мотивація пізнавальної діяльності. Перш ніж почати роботу із запропонованою книжкою, учні повинні усвідомити, для чого це необхідно робити.

Друга вимога – поступовість і цілеспрямованість у підборі літератури за змістом і обсягом. На перших етапах роботи для позакласного читання слід пропонувати невеличкі, але цікаві оповідання, статті.

Третьою умовою є оволодіння учнями вмінням працювати з текстом, зокрема виділяти його основну думку, скласти план прочитаного, переказувати за складеним планом, доводити свою думку на підставі сприйнятого тексту, чітко і правильно висловлювати думки про прочитане. Важливим є рівень самостійності дітей у позакласному читанні. Найкраще розпочинати цю роботу разом з учителем, але в міру оволодіння зазначеними вміннями самостійність зростає.

Організація позакласного читання передбачає підготовку школярів до цього виду діяльності, тобто усвідомлення мети і завдань та обговорення прочитаного, яке включає: вступне слово учителя, переказування учнями основного змісту, висловлювання своїх думок про те, що найбільше сподобалося і чому, визначення основної ідеї твору, порівняння з власними спостереженнями. Доцільно поєднувати таку роботу з різними засобами наочності, ігровими прийомами, творчими завданнями. Самостійність дітей проявляється не тільки у виконанні завдань, а й у виборі матеріалів для позакласного читання. Спочатку вчитель дає спільне для всіх учнів оповідання, потім учні вибирають одне із запропонованих, а далі самостійно знаходять доступну літературу на визначену тему [1, с. 318].

Поширеною формою організації позакласного читання є проведення тематичного усного журналу. Важливою вимогою організації усного журналу є обов'язкова художня ілюстрація кожної рубрики, сторінки. Набір засобів має бути різноманітним: музичні твори, інсценівки, плакати, репортажі тощо. Кожна його сторінка може бути різною: короткі повідомлення окремих учнів, читання віршів, інсценування, перегляд кіно- і відеофільмів, прослуховування записів, проведення ігор, вікторин, відгадування загадок. Успіх усного журналу залежить від розробки сценарію з чітко визначеною метою і від попередньої підготовки учнів [5, с. 292].

У масовій позакласній роботі з природознавства важливу роль відіграють масові заходи, які проводяться в окремих класах або в загальношкільному масштабі. Вони зближують школярів, розвивають у них почуття колективізму, згуртовують дитячий колектив.

Також наймасовішою формою позакласної роботи є свята. Серед них: «Свято зустрічі птахів», «Свято осені», «Свято урожаю» та інші. Кожне свято передбачає досягнення чіткої визначеної мети. Проведенню свята передують тривала підготовча робота [1, с. 320].

Висновки. Таким чином, усі організаційні форми навчання взаємозв'язані між собою і спрямовані на виконання навчально-виховних завдань. Під час уроків розвиваються знання і практичні вміння. Їх розвиток триває і поглиблюється під час виконання домашніх завдань, позаурочної роботи і на екскурсіях, під час позакласної роботи. Про шкільний урок говорять: «провести урок», це природно і логічно. Так сказати про позаурочне заняття не можна, його разом з дітьми треба прожити.

Список використаної літератури

1. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. – К. : Веселка, 2008. – 334 с.
2. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.
3. Біда О. А. Методика викладання курсу «Я і Україна. Природознавство» та сільськогосподарської праці (теоретичні основи): Навчально-методичний посібник у схемах, таблицях, рисунках для студентів педагогічних факультетів ВНЗ та класоводів / О.А. Біда, Т.С. Зорочкіна, Т.П. Кучай, В.М. Чичук – Черкаси : Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2011. – 320 с.
4. Нарочна Л. К. Методика викладання природознавства : навч. посібник / Л.К. Нарочна, Г.В. Ковальчук, К.Д. Гончарова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1990. – 302 с
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студ. пед. факульт. / О. Я. Савченко. – К. : Генеза, 2002. – 368 с.

References

1. Baybara T (2008). *Methods of teaching science in elementary school*: Textbook. Kyiv: Rainbow (in Ukr.).
2. Fitsula, M. (2000). *Pedagogy: a textbook for students of higher pedagogical educational institutions*. Kyiv: Academy (in Ukr.).
3. Bida, O., Zorochkina, T., Kuchaj, T., Chychuk, V. (2011). *Methods of teaching the course "Me and Ukraine. Natural" and agricultural labor (theoretical basis)*: Textbook of charts, tables, figures for students of pedagogical faculties of universities and class teacher. Cherkasy: Publisher of Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy. (in Ukr.).
4. Narochna, L., Kovalchuk, G. V., Goncharova, K. D. (1990). *Methods of teaching science*: Textbook. 2nd ed., Revised and enlarged. Kyiv: High School. (in Ukr.).
5. Savchenko, O. (2002). *Didactic Primary school*: a textbook for students of pedagogical faculties. Kyiv: Geneza (in Ukr.).

BONDAR Victoria,

Postgraduate student of Department of Elementary Education,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: vikusy27@mail.ru

EXTRACURRICULAR WORK WITH NATURAL SCIENCE IN PRIMARY SCHOOLS

Abstract. *Extracurricular educational work – various educational and educational activities of teachers, educators aimed at training students to meet the interests and needs of children organized outside school time teaching staff of the school.*

Its goal is to satisfied the interests and needs of children, development of their creative potential, aptitudes and abilities in various fields such as natural sciences and communication. The dominant role in its organization belongs to class leader, which is primarily organized extracurricular educational activities (organized team activities aimed at achieving specific educational goals), and works in collaboration with other pedagogical staff of the school. At the same time the teacher has initiated its class to attract students to work in groups, workshops, etc.

Such work is sent to fixing, deepening of knowledge from natural science, application of them in practice, elevating mind of students, forming of scientific world view. No less important is making of abilities and skills of self-education, developing creative flairs, organization of leisure, culture of rest.

The feature of extracurricular work consists in the voluntarily participating in her (students elect the profile of knowledge after interests), to the public orientation (the table of contents of educator influence answers the necessities of society, represents the achievement of science, culture, art), initiativeness and independent action of students (taking into account of desires of children, their suggestions).

Keywords: *class work; individual work; club; science; teacher; student; group work.*

*Одержано редакцією 18.01.2017
Прийнято до публікації 20.01.2017*

УДК 371.2(092Клименко):373.1:371.2(092Захаренко)

ГОЛИШ Григорій Михайлович,
кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: biblioteka@cdu.edu.ua

УТІЛЕННЯ ІДЕЙ УЧНЕЦЕНТРИЗМУ О. А. ЗАХАРЕНКА В ОРГАНІЗАТОРСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В. Ф. КЛИМЕНКА

У статті розглядаються основні вектори використання ідей учнецентризму народного вчителя О. А. Захаренка в організаторсько-педагогічній діяльності завідувача Золотоніського районного відділу освіти Черкаської області В. Ф. Клименка. Обґрунтовано думку про те, що освітянський лідер Золотоніщини по праву може вважатися духовним побратимом видатного педагога, а запропонована тема заслуговує на диверсифікацію й подальшу розробку.

Ключові слова: учнецентризм; гуманізм; педагогіка співробітництва; комфортне середовище; навчання; виховання; здоров'язбереження.

Постановка проблеми. Домінантою вражаючої педагогічної спадщини академіка О. А. Захаренка є усебічно обґрунтовані його науковими студіями та шкільницькою практикою плодотворні ідеї багатогранного гуманізму, що знайшли своє конкретне втілення в послідовному учнецентризмі. Адже, поза всякими сумнівами, центральною постаттю в людинолюбній і добротворчій концепції відомого освітянського достойника знаходиться учень, його специфічні потреби, запити та інтереси. Такі гуманістичні ідеї, що позначені значною хронологічною тяглістю в історії педагогіки (Й. Песталоцці, Я. Коменський, Я. Корчак, Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін.) й дістали значною мірою нове звучання в педагогічних пошуках О. Захаренка, мали багато послідовників серед освітянського загалу України й за її межами. Серед них був і відомий організатор освіти, завідувач Золотоніського райвідділу освіти В. Ф. Клименко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри беззаперечну актуальність, гносеологічну значущість і практичне значення вказаної тематичної ніші, вона ще не стала предметом спеціального дослідження в сучасній науково-педагогічній літературі. Хіба що на фрагментарному рівні цю проблему заторкували О. Володін [1], К. Заремба [2], Л. Сидорова [3] та автор цієї розвідки [4].

Виходячи із вказаного вище, **метою** запропонованої статті є на основі документів, спогадів та матеріалів синхронної періодики розкрити основні вектори втілення захаренківських ідей учнецентризму в організаторсько-педагогічній діяльності В. Ф. Клименка. Формат розвідки обмежується сучасними адміністративно-територіальними межами Золотоніського району, що на Черкащині, а хронологічні рамки – часом управлінської каденції об'єкта дослідження (1959–1992 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед розкриттям предмету дослідження доречним вбачається бодай кількома штрихами окреслити особистісний портрет В. Ф. Клименка, який посідає чільне місце у славній когорті освітянських достойників Шевченкового краю й України. Упродовж 33-х років Володимира Федоровича завідував Золотоніським райвідділом освіти, з ім'ям цього самобутнього педагога, справді еталонного керівника, орденоносця, заслуженого вчителя України пов'язані найяскравіші сторінки освітянського літопису краю й це дає вагомій підставі називати той період «добою Клименка».

Освітянський достойник народився 25 грудня 1926 р. в с. Мехедівка Драбівського району (Черкащина) і був 13-ю й останньою дитиною в багатодітній родині селян-незаможників. Фахову освіту здобув у Золотоніському педтехнікумі (учитель початкових класів) та на заочному відділенні історичного факультету Київського педінституту (нині –

Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова). Педагогічну діяльність розпочав на посаді вчителя початкових класів, потім історії шкільних закладів м. Золотоноша. Упродовж 7-ми років очолював педколектив Ковтунівської (сільської) середньої школи, під його орудою цей заклад перетворився в знаний осередок передового педагогічного досвіду з питань організації навчальної роботи, трудового й естетичного виховання.

Від 1959 до 1992 року В. Ф. Клименко був беззмінним керівником Золотоніського райвідділу освіти. Завдяки його організаторському хисту, усебічним знанням, ініціативності та інноваційним підходам до справи Золотоніщина посіла лідируючі позиції в освітній галузі держави. Досвід роботи райвідділу та його очільника став предметом схвалення та запровадження не лише на теренах Черкащини, а й на загальноукраїнських та всесоюзних обшарах. Для прикладу: за результатами надзвичайно глибокої й всеохопної перевірки освіти району колегія Міністерства освіти СРСР на початку 1987 р. схвалила досвід роботи Золотоніського району й рекомендувала всім освітнім керівним структурам держави всебічно його вивчати та впроваджувати. Золотоніські освітяни демонстрували свої успіхи на виставках досягнень народного господарства СРСР і УРСР (на загал – по тричі).

Переконливі досягнення освітян Золотоніщини стали предметом висвітлення на сторінках науково-педагогічних журналів «Радянська школа» (нині «Рідна школа») і «Народное образование», загальносоюзних, всеукраїнських (в тому числі й газети «Освіта») та місцевих часописів, монографій і статей співробітників Українського науково-дослідного інституту педагогіки та інших видань. З метою вивчення справді унікального досвіду роботи на Золотоніщині побували делегації освітян із Казахстану, Литви, Молдови, Узбекистану, Чувашії, більшості областей України.

Прийшло й визнання самовідданої праці золотоніського завідувача: його було відзначено орденами Жовтневої революції, «Знак Пошани», кількома медалями та присвоєно почесне звання «Заслужений учитель Української РСР». Відомий освітянин пішов із життя у квітні 1997 р. [4, с. 7–28].

В. Ф. Клименко підтримував постійні зв'язки з великим педагогом сучасності О. А. Захаренком. Задля вивчення унікального досвіду роботи в Сахнівській школі, як правило, під керівництвом завідувача району, побували десятки вчительських делегацій із Золотоніщини. Сам Володимир Федорович вважав сахнівського академіка своїм духовним побратимом і водночас наставником. Завідувач домігся того, що на кінець 1980-х років 26 педколективів Золотоніщини впроваджували досвід роботи Сахнівської школи [5, с. 3].

Найбільше очільникові золотоніської освіти в оригінальній педагогічній системі О. Захаренка імпонували саме ідеї учнецентризму, адже й сам В. Ф. Клименко сповідував філософію людинолюбства. У цьому сенсі можна навести багато векторів втілення учнецентристських ідей у практичній діяльності золотоніського завідувача і як лідера, і як педагога.

Насамперед у центрі його уваги знаходилися суголосні із сахнівським досвідом принципи створення для навчання учнів достатньо функціональних, зручних, безпечних і комфортних умов, що уможливлується лишень завдяки належній матеріально-технічній базі шкільництва. Відтак, пріоритетом організаторської діяльності В. Клименка стало спорудження типових шкільних приміщень. Вражаюча статистика: за його управлінської каденції стало до ладу 35 шкіл (в середньому понад одна школа щороку!) В їх числі й такі доволі оригінальні будівельні комплекси, як Золотоніські міські № 3, 6, школа-гімназія ім. С. Скляренка, школа-інтернат, Вознесенська, Гельмязівська, Дмитрівська, Зорівська, Пальмірська, Скориківська, Чапаєвська середні (сільські) школи. Варто підкреслити, що на завершальних стадіях будівництва освітніх об'єктів широко застосовувався апробований у Сахнівці метод «толоки», коли до цієї благородної справи долучалися й працівники інших шкіл [6]. Предметом гордості завідувача стали й добротні приміщення міжшкільного навчально-виробничого комбінату, районного будинку школяра та ін.

Услід за сахнівським академіком В. Клименко був переконаний у тому, що кожний учень заслуговує на високофахового, закоханого у свою справу й дітей учителя. А тому завідувач постійно переймався кадровою проблемою, а відтак завдяки його наполегливості вже наприкінці 1970-х років понад 90% педпрацівників району мали вищу освіту [1, с. 32]. На Золотоніщині були створені всі належні умови для післядипломної освіти вчителів, їх творчого зростання. Володимир Федорович підкреслював, що «учитель – професія особлива. Він стоїть на витoku формування людської особистості. Від його здібностей, знань і енергії залежить засвоєння дитиною основ наук, формування гуманістичної моралі і світогляду, підготовка до трудової діяльності, прилучення до культурних багатств... Професія педагога не дає нам права старіти ні в знаннях, ні в умінні, ані в методах та прийомах праці. І тому в учителя один шлях – шлях наполегливої, щоденної праці» [7, с. 2].

Зразково в районі вирішувалися й питання середнього всеобучу: майже всі випускники восьмирічок неодмінно завершували навчання в середніх школах чи інших закладах. За цим показником Золотоніщина завжди знаходилася у всеукраїнських лідерах [1, с. 31].

Вивчаючи досвід роботи сахнівського директора, В. Ф. Клименко загорівся ідеєю створення на Золотоніщині шкіл-комплексів, які б не тільки забезпечувала освітні послуги та розвиток творчих здібностей учнів, але б і стали потужними просвітницько-виховним осередками місцевої громади. Організаторськими стараннями В. Клименка такого статусу набули Гельмязівська, Домантівська, Дмитрівська, Бубнівсько-Слобідська, Вознесенська, Кропивнянська середні та Калениківська восьмирічна школи [7, с. 3]. Наприклад, у с. Гельмязів школа-комплекс об'єднувала на правах навчально-виховних підрозділів загальноосвітню школу, як базову структурну одиницю, дитячий дошкільний заклад, будинок піонерів, будинок культури, музичну школу, філіал районної спортивної школи, бібліотеки. Робота вибудовувалася за єдиним планом, а для керівництва школи-комплексу було створено координаційну раду на чолі з директором школи Д. А. Ярошем.

Як і О. Захаренко, завідувач Золотоніського райво закликав педагогів терпляче торувати шлях до дитячих сердець, оточувати вихованців теплом і повсякденним піклуванням, вірити в дитину, пильно вивчати її психологічні особливості. На переконання обох великих педагогів школа має стати затишним родинним будинком, де кожний учень є неоціненним скарбом. Одним із базових педагогічних постулатів золотоніського вчителя вчителів стала думка про те, що «немає жодної неталановитої дитини» (О. Захаренко) [9, с. 38] і що «особистість кожного учня неповторна», [10, с. 2]., «треба вміти заглянути у внутрішній світ дитини, знайти шляхи до її серця, здобути довір'я» (В. Клименко) [11, с. 2]. Разом із О. Захаренком Володимир Федорович став одним із зачинателів руху за утвердження педагогіки співробітництва між суб'єктами навчально-виховного процесу як антитези традиційно-тоталітарної системи радянської освіти.

В. Ф. Клименко особисто опікувався проведенням експерименту на базі Домантівської середньої та Золотоніської міської №6 шкіл щодо навчання дітей-шестирічок. Результати цих педагогічних апробацій дістали схвальну оцінку Міністерства освіти УРСР [12]. Зразково в районі організувалася й робота груп продовженого дня. На початку 1980-х років їх чисельність сягнула 152 і вони охоплювали 56% учнів початкових класів. Навесні 1981 р. учасники Всесоюзної науково-практичної конференції з проблем продовженого дня, що проходила в Черкасах, відвідали школи Золотоніського району й високо оцінили їх досвід з питань організації й змісту роботи цих учнівських структур [1, с. 31].

За діяльнісно-педагогічним принципом О. Захаренка у школі кожний квадратний сантиметр стіни, двору, ділянки має виконувати емоційно-виховні функції, створювати домашній затишок. Ці ідеї були підтримані й значною мірою зреалізовані в Золотоніському районі. Завідувач вимагав від кожного педколективу створення в школах належного естетичного й екологічно комфортного середовища. Особливо він пишався впорядкованими приміщеннями й подвір'ям Золотоніської школи-інтернат. Територія закладу була

перетворена в рукотворний оазис площею в кілька гектарів з чудовим парком, тінистими алеями, фонтанами та скульптурами.

За підтримки завідувача райво досвід сахнівських педагогів в цьому напрямі роботи було впроваджено й у Чапаєвській середній школі. Тут на площі 2 га було закладено дендропарк з понад 40 порід дерев і кущів, в тім числі й таких екзотичних, як магнолія, тамарикс, бархат Амурський, яблуня Несветського, туї та ялини різних видів тощо. Окрім того, було облаштовано й понад 0,25 га квітників. Як і в Сахнівці, догляд за парком та квітниками здійснювали винятково учні школи, що формувало в них навички гармонійної життєдіяльності в природному середовищі та належну екологічну культуру [13, с. 132–133].

Як і його духовний побратим із Сахнівки, В. Ф. Клименко був глибоко переконаний у справді доленосному значенні трудового виховання школярів. Він цілковито поділяв думку сахнівського академіка про те, що посильна й безпечна праця – то найголовніший чинник, що забезпечує міцне здоров'я, добре самопочуття, розвиток природних задатків, свідомий вибір професії. На початку 1990-х матеріально-технічну базу трудового виховання в районі репрезентували 28 слюсарень, стільки ж столярень, 10 комбінованих майстерень, 48 робочих кімнат для учнів початкових класів, 28 кабінетів механізації сільського господарства, 9 кабінетів для вивчення правил дорожнього руху, 12 автомобілів, 39 тракторів [5, с. 3]. На Золотоніщині працювало 28 виробничих бригад, які налічували 1629 учнів [14, с. 2].

Глобальною й всепронизуючою ідеєю О. Захаренка стало всеосяжне застосування здоров'язбережувальних технологій в едукційній діяльності. Адже сумлінному учневі освіта, як правило, дістається дорогою ціною – ціною власного здоров'я. Життєву важливість цієї проблеми глибоко розумів і золотоніський завідувач, розглядаючи здоров'я як найвищий аксіологічний атрибут учнівської екзистенції. Тому в районі велику увагу приділяли розвитку фізичної культури і спорту, забезпеченню високої рухової активності учнів, профілактичній роботі, налагодженню здорового й калорійного харчування. На зразковому рівні була організована робота Золотоніської ДЮСШ, а її вихованці демонстрували високі спортивні досягнення на змаганнях обласного й всеукраїнського рівня. Саме В. Клименко ініціював надання Золотоніській школі-інтернат статусу санаторної, в її стінах пройшли оздоровчу реабілітацію тисячі учнів з ослабленим здоров'ям [15].

Завідувач надав різнобічну підтримку дирекції Чапаєвської школи в реалізації здоров'язбережувальних проектів. Тут за прикладом сахнівчан було розгорнуто зразкову оздоровчо-фізкультурну базу, представлену 3-ма спортзалами, стадіоном, спортивними майданчиками, стрілецьким тиром, комплексом військової підготовки тощо. Кожний навчальний день розпочинався із загальношкільної фіззарядки, широко практикувалися рухливо-музичні перерви, фізкультхвилинки, працювало понад 10 спортивних секцій. До речі, зі стін цієї школи вийшло 12 майстрів спорту України та 3 заслужені тренери, понад 100 випускників здобули фах вчителів фізкультури та тренерів. Наприкінці 1980-х років у цій школі розпочав свою роботу шкільний профілакторій, де учні мали змогу отримувати долікарську допомогу, стоматологічні послуги, сеанси лікувального масажу, інгаляції та близько 10 фізіотерапевтичних процедур (УВЧ, тубус-кварц, електрофорез, солюкс, дарсанваль, вихорові струми та ін.). За побажанням учнів було відкрито й шкільну перукарню, де за послуги надавалися за символічну плату. Щонайменше 500 учнів (понад 90%) були охоплені гарячим харчуванням, а щоденне меню складалося з понад 10 страв (на вибір). Принагідно підкреслимо, що наприкінці 1980-х років повноцінний обід із 3-х страв коштував у цій шкільній їдальні не більше 20 коп., а вартість пиріжків становила 3–5 коп. Такий феномен дешевизни був досягнутий зусиллями самого учнівського колективу: зібраний на шкільних ділянках та орендованих у місцевому колгоспі 5 га польової землі урожай передавався до шкільної їдальні, і учні відчували щоденну вигоду від суспільно корисної праці [13, с. 123, 137–138, 141].

Висновки. Як впливає із поданого вище емпіричного матеріалу, очевидною є суголосність базових учнецентристських ідей О. Захаренка й організаторсько-педагогічної діяльності В. Клименка. Це яскраво відобразилося в різних векторах освітянського повсякдення Золотоніщини: зміцненні матеріально-технічної бази, створенні функціональних та комфортних умов навчання, утвердженні особистісно зорієнтованої педагогіки спілкування, формуванні мотивації й навичок праці, застосуванні здоров'язбережувальних технологій в освітянській практиці тощо. Запропонована до вивчення тема має значний гносеологічний потенціал і прикладну цінність, а тому заслуговує на диверсифікацію й подальшу розробку.

Список використаної літератури

1. Володин О. Есть чему поучиться в Золотоношском районе / О. Володин // Народное образование. – 1982. – № 1. – С. 30–34.
2. Заремба К. А. Решающее звено / К. А. Заремба // Народное образование. – 1981. – №4. – С. 24–27.
3. Сидорова Л. Совершенствуя стиль работы / Л. Сидорова // Народное образование. – 1987. – № 11. – С. 32–36.
4. Спокою в житті не знав : книга-спогад про освітянина Володимира Клименка / авт.-упоряд.: Г. М. Голиш, А. Ю. Логінов. – Черкаси : Вертикаль, 2016. – 240 с. : фото.
5. Коденко Є. М. Справді всенародна справа : інтерв'ю із завідуючим Золотоніського райвно В. Ф. Клименком / Є. М. Коденко // Радянська школа. – 1988. – № 11. – С. 2–3.
6. Спогади Л. Гуріної, 1948 р. н., с. Крупське Золотоніського району // Особ. архів автора.
7. Клименко В. Ф. Високе покликання вчителя / В. Ф. Клименко. – Прапор Леніна. – 1983. – 30 серпня.
8. Клименко В. Наша зміна, нам її виховувати. Всебічний вплив / В. Клименко // Черкаська правда – 1981. – 5 липня.
9. Захаренко О. А. Поради колегам-учителям / О. А. Захаренко // Академік із Сахнівки / під ред. А. І. Кузьмінського. – Черкаси : В-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 448 с.
10. Клименко В. Особистість вчителя в сучасній школі / В. Клименко – Прапор Леніна. – 1990. – 3 січня.
11. Клименко В. До життя – з позиції активності / В. Клименко // ПЛ. – 1977. – 16 квітня.
12. Спогади О. Харини, 1936 р. н., с. Домантів // Особ. архів автора.
13. Голиш Г. М. Крізь роки й епохи. Історія і сучасність Чапаєвської школи / Г. М. Голиш. – Черкаси : Вертикаль, 2010. – 284 с. : фото.
14. Демьяненко В. И. Воспитание в труде. Опыт Золотоношского района по трудовому воспитанию учащихся / В. И. Демьяненко. – Черкасы : Ред.-издат. отд. облпечати, 1991. – 4 с.
15. Спогади М. Нікогди, 1932 р. н., м. Золотоноша // Особ. архів автора.

References

1. Volodin, O. (1982). There is much to learn in Zolotonosha district. *Narodnoe obrazovanie (Education)*, 1, 30–34 (in Rus.)
2. Zarembo, K. A. (1981). The decisive link. *Narodnoe obrazovanie (Education)*, 4, 24–27 (in Rus.)
3. Sidorova, L. (1987). By improving the work style. *Narodnoe obrazovanie (Education)*, 11, 32–36 (in Rus.)
4. Holysh, H. M., Lohinov, A. Yu. (2016). *Peace in life he doesn't know: the book-memory of educator Vladimir Klimenko*. Cherkasy: Vertykal (in Ukr.)
5. Kodenko, Ye. M. (1988). Indeed nationwide business: interview with head of Zolotonosha district V. F. Klymenko. *Radianska shkola (Soviet school)*, 11, 2–3 (in Ukr.)
6. Memories of L. Gurin, 1948 year of birth, Krupsk village of Zolotonosha district. *Personal archive of the author* (in Ukr.)
7. Klymenko, V. F. (1983, August, 30). The high calling of teacher. *Prapor Lenina (Flag of Lenin)* (in Ukr.)
8. Klymenko, V. (1981, July, 5). Its our change and we must nurture it. Comprehensive impact. *Cherkaska pravda (Cherkasy truth)* (in Ukr.)
9. Zakharenko, O. A. & Kuzminskyi, A. I. (Ed.). (2008). *Tips for to fellow teachers. Academician of Sahnivka*. Cherkasy (in Ukr.)
10. Klymenko, V. (1990, January, 3). The personality of the teacher in the modern school. *Prapor Lenina (Flag of Lenin)* (in Ukr.)
11. Klymenko, V. (1977, April, 16). To life – from the standpoint of activity. *Prapor Lenina (Flag of Lenin)* (in Ukr.)
12. Memories of O. Haryna, 1936 year of birth, Domantov village of Zolotonosha district. *Personal archive of the author* (in Ukr.)
13. Holysh, H. M. (2010). *Through the years and age. Past and present the school in Chapayevka*. Cherkasy: Vertykal (in Ukr.)
14. Demyanenko, V. I. (1991). *Education in the labor. The experience of Zolotonosha district of labor education of pupils*. Cherkassy (in Rus.)
15. Memories of M. Nikohdy, 1932 year of birth, Zolotonosha. *Personal archive of the author* (in Ukr.)

GOLYSH Grygori,

Ph. D. in History, Associate Professor,
Director of M. Maksymovych Library,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkassy
e-mail: biblioteka@cdu.edu.ua

**THE EMBODIMENT OF O. A. ZAKHARENKO'S STUDENTCENTRIC IDEAS IN
V. F. KLYMENKO'S ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY**

Summary. The article focuses on the main vectors of the national teacher O.A.Zakharenko's ideas of studentcentrism implementation into the Head of Zolotonosha district department of education V.F. Klymenko's organizational and pedagogical activity. It is found out that on his initiative the experience of Sakhnivka school educational activity organization was implemented in 26 schools of Zolotonischyna. The author substantiates the thought that the educational leader of the district did much to reinforce the schooling material base, to create comfortable and safe conditions for pupils' education and upbringing. In order to provide the favorable conditions for the pupils' creative development, as those arranged by Sakhnivka pedagogues, the schools-complexes were organized. Together with O.A. Zakharenko, V.F. Klymenko was initiating the practice of cooperative pedagogy between the subjects of educational process. The problem of the pupils' health protection was, too, given much attention by both pedagogues. The conclusion was made that the topic under study has considerable gnoseological potential as well as practical value and therefore deserves the diversification with further investigation.

Key words: studentcentrism; humanism; cooperative pedagogy; comfortable environment; education; upbringing; health protection.

Одержано редакцією 13.01.2017
Прийнято до публікації 15.01.2017

УДК 371.14

ЄНГАЛИЧЕВА Ірина Віталіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач
кафедри дошкільної освіти,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького,
e-mail: ira2100@gmail.com

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

У статті проаналізовано доробки науковців та їх підходи до визначення методичної роботи, зокрема методичної роботи у дошкільних навчальних закладах. Зосереджено увагу на змісті методичної роботи педагогічних кадрів у системі дошкільної освіти та визначено найбільш поширені форми методичної роботи у діяльності дошкільних навчальних закладів на сучасному етапі.

Ключові слова: методична робота; педагогічна рада; методичні об'єднання; курси підвищення кваліфікації; теоретичні семінари; семінари-практикуми.

Постановка проблеми. Нині, дошкільний навчальний заклад покликаний вирішити важливі завдання – навчати, виховувати і підготувати до життя нове покоління людей, праця, талант, ініціатива і творчість яких визначатимуть соціально-економічний, науково-технічний і моральний розвиток суспільства. У зв'язку з цим все більше уваги приділяється організації навчально-виховній роботі та методичній роботі педагогічних кадрів. Розбудова системи освіти висуває нові вимоги до організації й змісту методичної роботи. Одним із найважливіших завдань при цьому є підвищення ефективності та якості методичної роботи в цілому, й дошкільного навчального закладу, зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання організації методичної роботи досліджувалися ученими з різних позицій. Зокрема, Т. Гриценко, А. Єрмола, Н. Комаренко, С. Майданенко, О. Сидоренко та ін. методичну роботу пов'язували з розробкою технології організації науково-методичної роботи з педагогічними кадрами. Методична робота у системі безперервної професійної освіти була об'єктом дослідження Г. Балла, О. Барбіної, І. Зязюна, О. Кучерявого, Т. Лопухіної та ін. Науковці А. Зубко, О. Капченко, А. Кузьмінський, Л. Литвинюк, В. Павленко, І. Титаренко, Н. Чепурна, О. Шестопалюк організацію методичної роботи пов'язували із післядипломною педагогічною освітою та підвищенням кваліфікації учителів.

Дослідженням організації методичної роботи з вихователями дошкільних навчальних закладів займалися О. Аматыєва, Л. Богославець, О. Василевська, Г. Васильєва, Н. Гавриш, Г. Григоренко, Л. Калужька, К. Кіндрат, О. Корнеєва, О. Ліннік, А. Морозова, Н. Омеляненко, Л. Поздняк, Н. Савінова, І. Терещенко, Л. Швайка, І. Щербо, О. Янушевич та ін. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень з питань методичної роботи, мало розкритими є питання змісту й форм методичної роботи педагогічних кадрів у системі дошкільної освіти.

Формулювання цілей статті. З огляду на зазначене вище метою дослідження є обґрунтувати зміст методичної роботи педагогічних кадрів у системі дошкільної освіти та визначити найбільш поширені форми методичної роботи у діяльності дошкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення поставленої мети з'ясуємо зміст поняття «методична робота у системі дошкільної освіти». Загалом, методична робота у закладі освіти визначається як цілісна система взаємопов'язаних дій, що спрямована на всебічне підвищення кваліфікації педагога [1, с. 16].

Вартим уваги є погляди О. Корнеєвої та А. Морозової, праці яких присвячені питанню методичної роботи у дошкільних навчальних закладах. О. Корнеєва методичну роботу в ДНЗ визначає як сукупність дій, спрямованих на забезпечення підвищення кваліфікації педагогів, якості освітнього процесу в дошкільних навчальних закладах, поширення психолого-педагогічних знань серед батьків [2, с. 20]. Більш ширше визначену дефініцію розглядає А. Морозова. На її думку, методична робота дошкільного навчального закладу це феномен, який одночасно виступає засобом управління педагогічним процесом ДНЗ і діяльністю педагогічного колективу під керівництвом вихователя-методиста з підвищення професійної компетентності вихователів, розвитку їх педагогічної творчості, майстерності, виявлення, узагальнення, розповсюдження та впровадження найбільш ефективного педагогічного досвіду для підвищення якості освіти дітей [3].

З огляду на наведені вище твердження, під методичною роботою у системі дошкільної освіти ми будемо розуміти комплекс заходів, спрямованих на удосконалення методичної підготовки педагогічних та управлінських кадрів у галузі дошкільної освіти засобами методичного забезпечення та супроводу освітніх програм з метою поліпшення якості освітніх послуг.

Отже, методична робота у дитячому навчальному закладі – це комплексний процес, у ході якого здійснюється практичне навчання педагогічних працівників ефективним формам і методам роботи з дітьми [4].

Для дослідження змісту методичної роботи педагогічних кадрів звернемося до практичного досвіду організації методичної роботи в ДНЗ, що ґрунтується на сучасних досягненнях психолого-педагогічної науки з урахуванням професійної й особистої зрілості педагогів/вихователів. Правильно організована методична робота з педагогічним колективом потребує урахування: мети і завдання методичної роботи ДНЗ; кількісного та якісного складу колективу; особливостей освітнього процесу ДНЗ; умов колективу; реальних можливостей педагогічних працівників; передового педагогічного досвіду тощо.

Спираючись на діяльність дитячих навчальних закладів визначаємо, що метою методичної роботи ДНЗ є: вивчення та розвиток педагогічної компетентності вихователів, стимулювання їх творчого потенціалу й формування у них навичок самостійного аналізу власної педагогічної діяльності; удосконалення системи безперервної освіти педагогічних кадрів тощо [4].

Виходячи з означеної мети, завданнями діяльності методичної роботи ДНЗ визначено: підвищення соціально-психологічної культури педагогічних працівників; удосконалення педагогічної майстерності та сприяння особистісному професійному зростанню вихователів; стимулювання розвитку ініціативи, творчості педагогів; оптимізація системи мотивації педагогів до підвищення фахової майстерності та узагальнення власного педагогічного досвіду [4].

Вважаємо, що діяльність ДНЗ буде ефективною, якщо методична робота закладу буде максимально гнучкою, що сприятиме розвитку творчості, ініціативи, підвищить якість освітнього процесу. Вирішення цього завдання можливе за рахунок пошуку нового змісту, форм і методів роботи з педагогічним колективом. Нині, найбільш поширеними формами організації методичної роботи з вихователями в ДНЗ є: консультації, педагогічна рада, методичні об'єднання, курси підвищення кваліфікації, теоретичні семінари та семінари-практики. Коротко окреслимо зміст деяких форм методичної роботи.

Відтак, у Законі України «Про дошкільну освіту» [5] визначено, що колегіальним постійно діючим органом управління дошкільним навчальним закладом є педагогічна рада. Педагогічна рада є основною формою методичної роботи з педагогічним колективом, діяльність якої дозволяє найбільш глибоко і кваліфіковано вирішувати важливі питання підвищення ефективності процесу навчання й виховання, дає змогу залучати кожного вихователя до роботи дошкільного закладу. Відповідно до п. 8.3 «Примірного статуту дошкільного навчального закладу», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 24.04.2003 № 257, завданнями педагогічної ради є: розгляд питання навчально-виховного процесу в дошкільному закладі й прийняття відповідних рішень; організація роботи з підвищення кваліфікації педагогічних працівників, розвитку їх творчої ініціативи, впровадження досягнень науки, передового педагогічного досвіду; приймає рішення з інших питань професійної діяльності педагогічних працівників [6]. За формами організації можна виокремити такі педагогічні ради: традиційна педагогічна рада; педагогічна рада з використанням активних та інтерактивних методів роботи з педагогічними кадрами; нетрадиційна педагогічна рада у формі ділової гри, «круглого столу».

Іншою формою роботи в ДНЗ є методичні об'єднання вихователів, основними завданнями яких є: підвищення професійного рівня вихователів, забезпечення належного рівня їх теоретичної та практичної підготовки; стимулювання творчої діяльності вихователів; організація постійного обміну педагогічним та методичним досвідом роботи (на рівні міста, району, області) тощо. Цікавою формою методичної роботи вважаємо діяльність творчих груп. Творчі групи – це організовані невеликі колективи передових, найдосвідченіших працівників освіти, які поглиблено вивчають певну проблему та забезпечують творче впровадження цих положень в практику ДНЗ. Головним завданням таких груп є розроблення рекомендацій на основі вивчення досягнень науки та пробне впровадження їх у практику, пошук ефективних шляхів застосування результатів наукових досліджень, створення передового досвіду [7].

Для ознайомлення з новітніми досягненнями науки та передового педагогічного досвіду широко використовуваними є проведення семінарів (теоретичні семінари та семінари-практики). Семінари – колективна форма підвищення кваліфікації педагогічних працівників, основним завданням яких є удосконалення методологічної підготовки педагогічних працівників [7].

Найбільш ефективними формами підвищення фахової майстерності вихователів є навчання на курсах підвищення кваліфікації, проведення відкритих занять. Відкриті заняття мають відповідати сучасним вимогам, бути інтегрованими та спиратися на використання інноваційних технологій. У практиці ДНЗ проводяться тематичні, комплексні, комбіновані, інтегровані заняття. Перевагою курсів підвищення кваліфікації є зручний час занять для працюючих фахівців і вивчення тільки необхідних дисциплін за фахом.

Отже, методична робота педагогічних кадрів у системі дошкільної освіти покликана забезпечити якісну організацію змісту розвивального, оздоровчого та освітньо-виховного процесу ДНЗ, активізуючи професійний творчий потенціал та підвищуючи педагогічну майстерність, компетентність кожного вихователя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, методична робота педагогічних кадрів у системі дошкільної освіти є вимогою часу, повинна мати випереджаючий характер й забезпечувати розвиток всього навчально-виховного процесу у відповідності з новими досягненнями науки. Зміст методичної роботи в дошкільних навчальних закладах реалізується через *колективні* (інструктивно-методичні наради, педагогічні ради, педагогічні читання, теоретичні семінари, семінари-практикуми), *групові* (методичні об'єднання вихователів дошкільних груп, робота творчих груп, консультації) та *індивідуальні* (наставництво, взаємовідвідування, самоосвіта, робота над проблемними питаннями, атестація) форми роботи, але не обмежується ними. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні структури методичної роботи педагогічних та управлінських кадрів у системі дошкільної освіти.

Список використаної літератури

1. Жерносек І. П. Удосконалення науково-методичної роботи в сучасних загальноосвітніх школах, ліцеях і гімназіях : монографія / І. Жерносек. – К., 2001. – 202 с.
2. Корнеєва О. Л. Організація методичної роботи з вихователями дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / О. Л. Корнеєва. – Слов'янськ, 2012. – 293 с.
3. Морозова А. Н. Управление методической работой в дошкольном образовательном учреждении на диагностической основе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / А. Н. Морозова. – М., 2003. – 253 с.
4. Кириченко Г. І. Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) компенсуючого типу «Ромашка» м. Вишневе / І. В. Кириченко. – Електронний ресурс. – Режим доступу до джерела: http://www.vyshneve-romashka.edukit.kiev.ua/informaciya_pro_zaklad/metodichna_robota. – Дата звернення 10.01.2017.
5. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-III // Відомості Верховної Ради України від 07.12. – 2001. – № 49.
6. Про затвердження Примірного статуту дошкільного навчального закладу : Наказ Міністерства освіти і науки від 24.04.2003 № 257 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003.
7. Творчі групи. – Електронний ресурс. – Режим доступу до джерела : <http://da.coolreferat.com.ua/nuda/tvorchi-grupi/main.html>.

References

1. Zhernosek, I. (2001). *Improving scientific and technical work in modern schools, lyceums and gymnasiums*: monograph. Kiev. (in Ukr.).
2. Korneeva, O. (2012). *Organisation of methodological work with educators pre-schools*. (Ph.D Dissertation). Slovyansk. (in Ukr.).
3. Morozova, A. (2003). *Management metodycheskoy rabotoy at preschool obrazovatelnom Uchrezhdenie on dyahnostycheskoy basis*. (Ph.D Dissertation). Moscow. (in Russ.).
4. Kirichenko, G. (2017). *Preschool educational institution (nursery-kindergarten) compensating type "Daisy" st. Cherry*. Retrieved from http://www.vyshneve-romashka.edukit.kiev.ua/informaciya_pro_zaklad/metodichna_robota (in Ukr.).
5. Law of Ukraine "On pre-school education" from 11.07.2001 number 2628-III // *Supreme Council of Ukraine 07.12. 2001, 49*. (in Ukr.).
6. On approval of the Model Statute kindergarten (2003). Ministry of Education and Science of 24.04.2003 № 257 // *Information collection Ministry of Education and Science of Ukraine*. (in Ukr.).
7. *Creative Group*. Retrieved from: <http://da.coolreferat.com.ua/nuda/tvorchi-grupi/main.html>. (in Ukr.).

YENHALYCHEVA Iryna,

Ph.D, Assistant Professor, Head of the Elementary Education Department
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: ira2100@gmail.com

THE THEORETICAL JUSTIFICATION CONTENTS METHODOLOGICAL WORK OF TEACHING STAFF IN PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM

***Abstract.** Strengthening the education system places new demands on the organization and content of methodical work. One of the most important tasks here is to increase efficiency and quality of the methodological work in general and in particular kindergarten. The study of methodological work with teachers of preschool educational institutions engaged L. Bogoslavets, G. Vasilyeva, N. Gavrish, G. Grigorenko, L. Kaluga, A. Korneev, A. Morozov, N. Omelyanenko, L. Pozdnyak, I. Tereshchenko, A. Yanushevych and others. However, few open question is the content and forms of methodical work of teaching staff in the system of preschool education.*

The study is justification of methodical work of teaching staff in pre-school education system and identify the most common forms of methodical work in preschool education.

Methodical work in a children's institution - is a complex process by which the practical training of teaching staff effective forms and methods of work with children.

Based on the work of children's institutions define the aim of methodical Regulations are: learning and the development of educational expertise of educators, stimulating their creativity and skills of forming their own independent analysis of educational activities; improving the system of continuous education teachers and others. Currently, the most common forms of methodical work with teachers in pre-schools are: counseling, educational advice, teaching associations, training courses, workshops and seminars theoretical practices.

Consequently, methodical work of teaching staff in the system of preschool education is a requirement of time must be anticipatory in nature and ensure the development of the educational process in accordance with the new advances in science. The contents of methodical work in preschool education is realized through a collective, group and individual forms of work, but is not limited to them. Prospects for further research seen in determining the structure of methodical work of teachers and administrative staff in the system of preschool education.

***Key words:** methodical work; Pedagogical Council; methodical association; training courses; theoretical seminars; seminars workshops.*

*Одержано редакцією 13.01.2017
Прийнято до публікації 17.01.2017*

УДК 371 (100)

ЗАХАРЕНКО Сергій Олександрович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки і психології,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького
e-mail: milav75@mail.ru

ВОВКОЧИН Людмила Юріївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки і психології,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького
e-mail: milav75@mail.ru

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА

У статті розкриваються інноваційні особливості педагогічної діяльності О. Захаренка – видатного українського педагога, академіка НАПН України, директора Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Його оригінальна педагогічна система, основою якої є виховання у тісному взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості, у постійному

створенні та оновленні матеріально-технічної бази школи руками вчителів, учнів та їхніх батьків, спільному використанні результатів праці, нині викликає значний інтерес для наукового обґрунтування новітніх педагогічних ідей, зокрема педагогіки співробітництва. Доцільно наголосити, що основні форми та методи формування моральних цінностей учнів у школі О. Захаренка базувалися на самопізнанні, самовдосконаленні, самоствердженні особистості в колективі, суспільстві.

Ключові слова: педагогічна система О. Захаренка; оригінальна педагогічна система; навчально-виховний процес; талановиті педагогічні ідеї; практики педагогічної реальності.

Постановка проблеми. Історія педагогіки знає чимало поважних теоретиків, тобто тих, хто вміє висувати ідеї, теоретично їх обґрунтовувати, висловлювати оригінальні думки чи вдало компіювати думки інших. Вони пишуть книги, підручники, постають на чинні місця в ієрархії педагогічної науки. Проте їхня головна вада – лише приблизне уявлення про те, що відбувається в школі насправді.

Історія педагогіки розповідає про багатьох відомих практиків: вони успішно керують школами, проводять бездоганні уроки, здійснюють ефективний виховний вплив. Однак роблять це на основі власного емпіричного досвіду, часто інтуїтивно застосовуючи форми, методи, засоби, не узагальнюючи свої досягнення.

І лише деяким вдається піднятися до філософського розуміння освіти, стати теоретиком і практиком педагогічної реальності, освітнього феномену.

XX століття подарувало нам педагогічні діаманти – теоретиків-практиків, на ідеях яких здійснюється розвиток педагогічної науки. Це С. Шацький, Я. Корчак, А. Макаренко, Й. Песталоцці, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський. До цієї плеяди сміливо додаємо постать Олександра Захаренка – видатного українського педагога, академіка НАПН України, директора Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області.

Аналіз останніх публікацій. Діяльність О. Захаренка та унікальну систему роботи Сахнівської школи досліджують українські вчені, викладачі та вчителі. У книзі «Слово до нащадків» (упорядник – директор Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Н. Чепурна) вміщені окремі статті із книг О. Захаренка, періодичних видань, виступи, спогади про становлення педагогічного колективу, розбудову школи. Чільне місце відведено порадам директора: як формувати взаємини в колективі, як підтримувати потяг до знань, як виховувати духовність тощо [1]. У праці Л. Березівської, Н. Побірченко «Авторська школа О.А. Захаренка» зроблена спроба аналізу педагогічної системи Педагога [2].

Мета статті – розкрити сутність педагогічної системи О. Захаренка та проаналізувати її складові.

Виклад основного матеріалу. О. Захаренко – мислитель, учений, новатор – зробив значний внесок у розвиток вітчизняної педагогіки, залишив класичну теоретико-педагогічну спадщину: як педагог-практик він дав путівку в життя сотням громадянам України, створив унікальну, відому за межами близького та далекого зарубіжжя школу, яка впродовж 60–90 років XX століття була в авангарді вітчизняної педагогічної думки. Кількість лише літературних публікацій за його життя перевищує 600.

О. Захаренко – педагог-гуманіст. Його оригінальна педагогічна система, основою якої є виховання у тісному взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості, у постійному створенні та оновленні матеріально-технічної бази школи руками вчителів, учнів та їхніх батьків, спільному використанні результатів праці, нині викликає значний інтерес для наукового обґрунтування новітніх педагогічних ідей, зокрема педагогіки співробітництва. До засновників саме педагогіки співробітництва ми відносимо й О. Захаренка. Актуальними є його ідеї і досвід організації продуктивної праці школярів, її поєднання з навчанням; розв'язання проблем родинного, превентивного, морального, духовного виховання дітей.

О. Захаренко не лише багато в чому випередив сучасників, його ідеї і досвід не просто пережили свій час, вони сприймаються нами як педагогіка нинішнього й завтрашнього дня. Життя переконливо свідчить, що, незважаючи на віддаленість у часі, теоретичні узагальнення і практичні висновки О. Захаренка є актуальними, новими та перспективними за змістовою наповненістю, дають змогу якісно розв'язувати проблеми формування особистості загальноосвітньою школою, слугують джерелом удосконалення педагогічного процесу з урахуванням соціально-економічних складових сучасного суспільства.

Сахнівську школу, створену О. Захаренком, часто називають школою-толокою, школою-родиною, адже збудована вона виключно руками вчителів, учнів і батьків. Їхньою безкорисливою працею створена вся матеріально-технічна база школи.

Аналізуючи *педагогічну систему* О. Захаренка, події, факти з життя Сахнівської середньої школи, власний досвід спілкування, можна констатувати: з перших років самостійної професійної діяльності спочатку як вчителя, потім директора, у нього чітко сформувалася позиція, що стала провідним напрямом у роботі очолюваного педагогічного колективу – виховання молодої людини, яке має всеохоплюючий характер [3, с. 15]. Всеосяжність виховання виражається, насамперед, в тому, що воно несумісне з порційністю, властивою навчальному процесу. Виховувати окремі риси і властивості особи у певній послідовності й черговості, як це буває при вивченні певних порцій навчального матеріалу, практично неможливо. Певне явище, факт, форма роботи, у тому числі й саме навчання, всебічно впливають на особистість, позначаючись водночас на формуванні в неї позитивних чи негативних морально-етичних, естетичних і будь-яких інших властивих людині рис.

Дидактичний чинник відігравав у педагогічній системі О. Захаренка велику роль, але не вирішальну. Можна стверджувати, що дидактична система його авторської школи, а саме: мета та зміст навчання, методи та форми організації навчання – була підпорядкована виховній меті. Проте педагог неодноразово наполягав на рівних можливостях у навчанні для сільських і міських дітей, відстоював необхідність «підняти знання учнів на рівень світових стандартів» [4, с. 11].

У Сахнівській середній школі навчально-виховний процес розглядався не як сума навчальних і виховних зусиль, а як єдиний, нерозривний, розвивальний процес, в якому слова «праця» і «радість», «навчання» і «творчість» були словами-синонімами. Акцентуючи увагу на ролі вчителя, педагог створив авторську педагогічну систему не лише для учнів, а й для їхніх батьків та вчителів, що забезпечило формування у вихованців моральних якостей, самостійності у пізнавальній діяльності, працездатності, ціннісного ставлення до навколишнього світу.

Концептуальними педагогічної системи О. Захаренка стали такі *ідеї*:

1. Буде школа, буде село, буде держава.
2. Практична освітня діяльність опирається на науку, а наука, особливо педагогічна, – слугує практиці.
3. Освіта має бути особистісно орієнтованою, спрямованою на формування потреби у творчій діяльності, у самоосвіті, у самовдосконаленні.
4. Виховання має бути системним і систематичним в усіх ланках неперервної освіти.
5. Головною постаттю освіти є вчитель, і до нього має бути особлива увага держави, особливі умови й вимоги до його підготовки.
6. Сформувати особистість може тільки особистість. Вчитель має бути для інших тим, ким він є і може бути для самого себе.
7. Формування кожного учня спільними зусиллями школи, сім'ї і громадськості.
8. Праця – базис формування особистості.

У практичній діяльності О. Захаренко спирався на сформульовані і обґрунтовані ним *концептуальні положення*, що були підґрунтям вибудованої педагогічної системи. Вона охоплювала освітній процес у всій його цілісності, інтегруючи навчальну, позанавчальну,

позашкільну діяльність школярів, співпрацю педагогів, батьків та жителів села, а також діяльність та спілкування між ними поза межами класу і школи. Найважливішими серед усього розмаїття засад діяльності педагог-науковець вважав такі:

1. Яскраво виражена цілеспрямованість педагогічного процесу, його неперервність, циклічність, наступність, послідовність, взаємозв'язок мети, змісту, форм і методів.
2. Єдність школи, сім'ї, громадськості у вихованні учнів, високий громадський авторитет школи.
3. Увага до духовного світу дитини, її здоров'я, бачення в колективі однолітків, знання сім'ї школяра.
4. Широкий спектр видів діяльності, вибір у конкретний час тих, які найбільш ефективно реалізують поставлені виховні завдання, взаємозв'язок напрямів виховання; врахування можливостей і особливостей віку
5. Різноманітність форм, поєднання традиційних з постійним пошуком нових, максимальне використання кожної форми, раціональне поєднання словесних і практичних.
6. Діалектичний підхід до методів, їхня систематизація, прагнення комплексного впливу на свідомість, вибір провідних методів, враховуючи особливості дитини, творення нових методів і їхнє доцільне поєднання.
7. Діяльне учнівське самоврядування, постійне його вдосконалення і зростання ролі.
8. Ведення щоденника, використання соціально-психологічних методик для збору інформації.
9. Створення і постійне збагачення матеріальної бази навчально-виховного процесу.
10. Педагогічний романтизм, натхненність, окриленість усіх форм, методів і засобів виховання, їхня естетизація.

У контексті реалізації концептуальних ідей і положень у діяльності Сахнівської середньої школи виокремлені загальні шляхи, форми, методи.

Суспільно корисна праця. Якою її бачили в Сахнівці? Це праця творча, соціально значуща, спільна, у якій виховують і задум, і сам процес, і його результати, що впливають не тільки на сучасне покоління, але й на наступні. О. Захаренко стверджував, що організація трудового виховання без посильної продуктивної праці така ж сама утопія, як і навчання плаванню без води.

Реалізація педагогічних завдань, на думку педагога-новатора, здійснюється шляхом створення позитивного *виховного середовища*, усі складові якого функціонували заради забезпечення сприятливих умов для розвитку дітей з урахуванням їхніх здібностей та обдарувань. Намагаючись забезпечити повноцінний виховний вплив на учнів своєї школи, О. Захаренко враховував можливості всіх складників соціального простору: педагогічний колектив не тільки підтримував зв'язки з різними закладами, об'єднував їхні зусилля у вихованні учнів, а й фактично досяг того, що школа стала духовно-інтелектуально-культурним центром села. Зусилля вченого-практика, спрямовані на педагогізацію середовища, сприяли залученню батьківської громадськості до шкільних справ і тим самим забезпечували позитивний вплив не тільки на школярів, а й на доросле населення села Сахнівка.

Досліджуючи діяльність Педагога, варто виокремити його ставлення до організації педагогічно доцільного *учнівського самоврядування*. Зрозуміло, матеріально-технічні і духовні надбання Сахнівської школи не змогли з'явитися зусиллями лише педагогів без опори на учнівський колектив. Учні школи над Россю вирішували всі важливі проблеми організації свого життя і діяльності, аж до фінансових. О. Захаренко був переконаний: коли учнівському самоврядуванню надають не фіктивні, а реальні права, тоді в школі розгортається реальне управління життям дитячого колективу.

У зв'язку із відсутністю більш-менш цілісної системи орієнтацій у сучасній вітчизняній едукативній системі нагальною є потреба в осмисленні чіткого і зрозумілого

вектору розвитку української освіти, який, на наше переконання, має відповідати духовним основам слов'янського етносу. Фундаментом вектору поступу будуть слугувати вітчизняні педагогічні системи. До таких автори статті відносять авторську педагогічну систему О. Захаренка, провідним інноваційним методом якої стала *«педагогіка конкретної мети»*.

Відсутність методологічної парадигми стала причиною дивергенції у тлумаченні вказаного терміна. Залежно від контексту наукового дослідження його розглядають або як автохтонний метод у педагогічній діяльності Народного вчителя О. Захаренка, або як самостійний інститут педагогічної науки, або як певне абстрактне поняття, яке визначає напрям діяльності Сахнівської середньої школи.

Ми виділяємо «педагогіку конкретної мети» як новаторський педагогічний метод ХХ століття, що показав дієвість і педагогічну доцільність.

Педагогіка конкретної мети – це заснований на ідеях О. Захаренка метод педагогічного впливу, за допомогою якого підготовка дитини до участі у виробничому, культурному і громадському житті суспільства здійснюється шляхом спільного визначення вчительсько-учнівських ідей-задумів та їх подальшої реалізації у системі школа-учень-родина.

Основні завдання «Педагогіки конкретної мети»:

- виховання творчих особистостей, які не будуть гвинтиками соціального механізму, а зростатимуть людьми вільними, готовими і здатними докласти всіх зусиль для перетворення навколишнього життя на краще, більш гармонійне, більш щасливе;

- залучення дітей до продуктивної праці на користь усієї громади не як зовнішньообов'язкової або праці як виду покарання, а такої, яка йде від внутрішнього покликання кожної людини до творчості як основного способу самореалізації;

- широке застосування у різних підсистемах авторської педагогічної системи О. Захаренка;

- створення колективу вільних людей з максимальним використанням його виховних можливостей, зокрема для формування таких якостей як доброта, самопожертва, людяність, патріотизм, любов та інших;

- покращення матеріальних умов школи і громади.

Одним із визначальних засобів ефективної реалізації начально-виховних завдань О. Захаренко вважав стимулювання, неодноразово зазначаючи: *«Стимул і ще раз стимул»*. У школі були передбачені стипендії для відмінників та за успіхи учнів у вивченні окремих предметів, призи за активність у шкільних справах, грамоти за успіхи в олімпіадах і, навіть, маленькі призи (моделі, цукерки, іграшки) за правильну відповідь у щоденній ранковій грі – *«інтелектуальній розминці»*, – яка проводилася наприкінці радіолінійки.

Колектив, який очолював Олександр Антонович, розумів важливість врахування міри у застосуванні стимулів, бо, як каже педагогічна наука, надмірне заохочення має здатність інтеріоризуватися у своєрідну залежність.

Життєвим кредо, педагогічним переконанням О. Захаренка була думка про необхідність педагогізації батьків. За роки своєї творчої діяльності він створив дієву та ефективну *систему родинного виховання*.

За переконанням педагога, успіху в родинному вихованні можна досягнути за умови, коли батьки будуть активно взаємодіяти зі школою: підтримувати тісний зв'язок, систематично займатися самоосвітою, виконувати педагогічні рекомендації вчителів, підтримувати авторитет школи, вчителя, враховувати індивідуальні особливості своїх дітей, добровільно брати участь у всіх шкільних заходах, а не лише приходити на збори чи урочисті свята, створювати у сім'ї культ Знань, Добра, Людини.

Не менш дієвою показала себе в діяльності Сахнівської середньої школи *система формування гуманістичних цінностей* школярів.

Педагог доводив, що ефективність діяльності людини значно зростає, якщо ця діяльність є наслідком захоплення і натхнення. Підкреслюючи взаємозалежність емоційного піднесення і наявності творчого клімату у школі, він зазначав: «Досвід переконує: коли праця захоплює, дитина, підліток йде назустріч виховним впливам. Спочатку треба зацікавити дитину, допомогти зрозуміти суспільну значущість поставленої мети. За цієї умови надзвичайно зростає чутливість до виховних впливів, яку слід використати для формування високих гуманістичних якостей» [5, с. 19].

Дієвим методом формування високоморальної особистості, що сповідував загальнолюдські цінності, О. Захаренко вважав спрямування школярів на самовиховання. У цьому зв'язку важливою є проблема формування позитивної мотивації до свідомої діяльності, результатом якої й будуть сформовані гуманістичні цінності.

О. Захаренко був упевнений, ніщо так не впливає на формування гуманістичних переконань, як приклад і досвід попередніх поколінь.

У контексті формування всебічної, самодостатньої особистості успішно педагог вирішував і проблеми морального виховання. В основу *системи формування високоморальної людини* педагог поклав такі базові положення:

- необхідність соціально-економічного підґрунтя і політики національної ідеї формування моральних цінностей;
- антропоцентризм і єдність поглядів на морально сформовану особистість та єдність дій з досягнення результатів формування морально багатой особистості;
- моральне, матеріальне і економічне стимулювання суб'єктів процесу формування моральних цінностей;
- створення необхідної педагогічно доцільної матеріально-середовищної бази; все середовище має впливати на формування моральних цінностей;
- системна і систематична діяльність школи, сім'ї і громадськості на народних традиціях, символах, символіці держави, населеного пункту, сім'ї;
- урахування індивідуально-особистісних якостей суб'єктів процесу і побудова діяльності на діагностико-прогностичних засадах з урахуванням індивідуальних інтересів, матеріальних можливостей і відповідне виховання дітей, батьків, учителів тощо.

О. Захаренко створив власну систему морального виховання особистості в нових соціально-економічних умовах та з урахуванням особливостей функціонування сільської школи.

Як свідчать результати діяльності Сахнівської середньої школи, ефективне формування моральних цінностей у школярів відбувалося в результаті реалізації педагогічних продуктивних ідей ученого-педагога: наявності цілеспрямованої системи спільної роботи школи, сім'ї, громадськості з виховання доброзичливості, відповідальності, справедливості, чуйності в процесі оптимального використання виховного потенціалу різних видів діяльності; активна участь школярів у суспільно корисній трудовій діяльності, самообслуговуванні, праці у зведених загонах, гуртках тощо; організаційно-діяльнісна система взаємодії учнів із членами педагогічного колективу школи, з односельцями, творчого обміну думками як могутнього чинника, спрямованого на об'єктивне вираження особистісного вчинку.

У системі морального виховання О. Захаренка ефективним шляхом формування вищих людських якостей є раціональна організація самоврядування. Воно розвиває в учнів організаторські здібності, почуття відповідальності, ініціативу, одночасно виступаючи однією з головних умов розвитку самостійності. У школі вдалося налагодити самоврядування учнів на паритетних засадах з адміністрацією, з педагогічним колективом. При його здійсненні панувала толерантність у взаємовідносинах учнів і педагогів. Учні чітко уявляли, до чого їм необхідно докласти зусилля задля свого блага й блага колективу.

Невід’ємна складова життя в Сахнівці – це формування поваги вихованців до себе, їхнє прагнення до самовираження. «Дух самоповаги у вихованців утверджується, насамперед, у тому, – говорив О. Захаренко, – що зусилля педагогічного колективу спрямовуються на прояв постійної уваги до здобутків, досягнень учнів. Бути уважним до духовного життя дітей, не пропустити жодної справи, жодного позитивного зрушення у навчанні, поведінці, характері – таке правило взаємин педагогів з вихованцями» [6, с. 86].

Цілющим джерелом у зміцненні моральності учня, вважав О. Захаренко, є піднесення його авторитету в школі, успіхів у навчанні. Педагоги Сахнівської середньої школи поділяли думку директора про те, що головною, об’єднуючою силою вчителів є піклування про людину, відповідальність один за одного перед колективом, суспільством, державою. Тому кращі педагоги й домагалися того, щоб уся діяльність колективу була пройнята духом такої відповідальності й піклування. Щоб підвищити рівень знань, виховати в них моральні якості, в школі практикувалося наставництво.

Успіх формування моральних цінностей в учнів Сахнівської школи досягався завдяки застосуванню такої форми роботи, як співпраця. Олександр Антонович сформулював й реалізував на практиці принцип педагогіки трьох: співробітництво учня, вчителя, батьків.

Висновки. Зрозуміло, обсяг статті не дає змоги розкрити усі складові педагогічної системи О. Захаренка. Лише фрагментарно ми зупинилися на окремих її компонентах, що, на нашу думку, дають загальне уявлення про її багатовекторність, ефективність, інноваційність.

Досвід видатного педагога з формування молоді людини становить завершену методичну систему, яка на основі теоретично обґрунтованих педагогічних концептуальних ідей передбачає розробку форм і методів виховання моральних, естетичних, екологічних, трудових, правових цінностей у сім’ї, школі, в соціальному середовищі, у їхньому взаємозв’язку. Нині ми з упевненістю можемо констатувати: ідеї і досвід академіка О. Захаренка продовжують жити, є дороговказом у сучасному освітньому просторі. У багатьох напрямках педагогічної науки О. Захаренко випередив свій час: зумів трансформувати педагогіку авторитарності у педагогіку співробітництва (одним із засновників якої ми його вважаємо), спрямував навчально-виховний процес на формування високих моральних якостей, розвиток талантів, розумових і фізичних здібностей учнів.

Перспективу досліджень вбачаємо у детальному розкритті складових педагогічної системи О. Захаренка та у виданні літературної спадщини вченого-практика.

Список використаної літератури

1. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко; упоряд. Н. М. Чепурна. – К. : СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
2. Березівська Л. Д. Авторська школа О. А. Захаренка / Л. Д. Березівська, Н. С. Побірченко; [наук. ред. О. В. Сухомлинська] ; НАПН України, Голов. упр. освіти і науки Черкас. облдержадмін., Черкаський обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Черкаси : [б. в.], 2010. – 64 с.
3. Захаренко О. А. 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998-2000 року: [метод. посіб.] / О. А. Захаренко, С. О. Захаренко. – Сахнівка: б.в., 2002. – 295 с. (С.15).
4. Захаренко О. А. Візитна картка школи / О. А. Захаренко // Шкільний світ. – 1997. – № 4. – С. 11.
5. Захаренко О. А. Неопублікована стаття «Поверхи нетрадиційної педагогіки» // Приватний архів родини Захаренків. – п. 136.
6. Захаренко О. А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Радянська школа, 1979. – 150 с.

References

1. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kyiv: Publisher Bogdanova A.M. (in Ukr.).
2. Berezivska, L. D., Pobirchenko, N. S. (2010). *The author school by O. A. Zakharenko*. In A. V. Sukhomlinska (Ed.). Cherkasy. (In Ukr.).
3. Zakharenko, A. A., Zakharenko, S. A. (2002). *210 school lines. School lines, held in the village school during 1998–2000: methodological guide*. Sahnivka. (In Ukr.).
4. Zakharenko, A. A. (1997). School Visiting card. *School World*, 4, 11. (In Ukr.).
5. Zakharenko, A. A. (2017). Unposted article “The floors of unconventional pedagogy”. *Private archive of Zakharenko family*. Page 136. (In Ukr.).
6. Zakharenko, A.A., Mazuryk, S. M. (1979). *School of the river Ros*. Kyiv: The Soviet school. (in Ukr.).

ZAKHARENKO Sergii,

Ph.D., Associate Professor of Department of General pedagogy and psychology,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: milav75@mail.ru

VOVKOCHYN Ludmila,

Ph.D., Associate Professor of Department of General pedagogy and psychology,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: milav75@mail.ru

PEDAGOGICAL SYSTEM OF ALEXANDER ZAKHARENKO

Abstract. The history of pedagogy contains many good theorists, those who can generate ideas or those who successfully compile the views of others. They write books, textbooks and so, take their places in the hierarchy of pedagogy. However, their main drawback is that they have no idea of what the contemporary school is.

The history of pedagogy deals with many famous practitioners who successfully run schools, deliver lessons effectively implementing improvements to solve educational issues. Still, they mainly do it based on their own empirical experience, often using intuitive forms, methods and means, without reflection on what was done.

Only a few manage to deepen into the philosophical understanding of education to become both a theorist and practitioner of educational reality, and so educational phenomenon.

XX century brought us many pedagogical diamonds – theoreticians and practitioners. Their ideas promote further development teaching as a science. They are: S. Shatskiy, J. Korczak, A. Makarenko, J. Pestalozzi, S. Rusova, G. Skovoroda, V. Sukhomlinsky, K. Ushinskiy. Famous Ukrainian teacher, academician, director of Sahnivska secondary school, Korsun-Shevchenkivskiy district of Cherkassy region, A. Zakharenko can easily be added to this list of outstanding persons.

A. Zakharenko is a philosopher, scientist, innovator who made a significant contribution to the educational pedagogy highlighting the correlation between personal development and the resulting benefits to society. As a teacher-practitioner, he created new opportunities for hundreds Ukrainian citizens. He established a unique school, that is well-known around the world, and was in the center of attention during the 60-70s of XX century. A. Zakharenko has written more than 600 publications.

A. Zakharenko was a teacher and humanist. His original educational system, based on close relationship between school, family and society, aimed to create all necessary conditions and updating materials to enable productive learning and teaching. The development of mutual respect, constant collaboration, harmonious relations are the most important factors necessary for creating the atmosphere where a child's positive abilities and skills can be developed. The main purpose of his life was to create the school where similar to fresh air in the field or at the seaside, dominates the atmosphere of creativity, happiness, confidence, inner, moral and physical health. In such environment children become healthy adults with strong psychological immunity.

A. Zakharenko's ideas and experience are valuable currently and will be the leading in future. Life is the most convincing evidence of it, despite the remoteness in time, theoretical generalization and practical conclusions A. Zakharenko is relevant today, as the talented pedagogue's ideas allow us to solve problems in child's upbringing and improving the educational process nowadays.

Key words: Pedagogical system of Aleksander Zakharenko; original educational system; educational process; talented pedagogue's ideas; practitioner of educational reality.

*Одержано редакцією 10.01.2017
Прийнято до публікації 12.01.2017*

УДК 37.035.6

ЗОРЯ Юлія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів, КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: yuliyazorya@mail.ru

ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О. А. ЗАХАРЕНКА

У статті описано та проаналізовано погляди та засади народного учителя, геніального педагога-новатора О. А. Захаренка щодо громадянсько-патріотичного виховання.

Ключові слова: патріотичне виховання; громадянин-патріот; патріотизм; націоналізм; національний характер; національні почуття; громадянство; народ; національність; нація; О. А. Захаренко.

Постановка проблеми. У період становлення української державності проблема патріотичного виховання особистості набуває особливої значущості. Це обумовлено тим, що патріотизм є ціннісною основою будь-якого суспільства і виступає не лише чинником інтеграції нашої нації, а й істотним мотивом саморозвитку і розкриття всіх потенційних можливостей кожної людини у духовній, економічній і соціально-політичній сферах.

Визнаючи необхідність розробки суттєво нової моделі освіти ХХІ століття, яка б відповідала на виклики сьогодення, у документах всесвітньої організації ЮНЕСКО основними напрямками реформування освітніх систем визначені такі: глобалізація суспільних процесів, гуманізація і демократизація освіти; її орієнтація на безперервний розвиток особистості, а також формування її національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати. За таких умов пріоритетним завданням сучасного навчально-виховного процесу є виховання патріотизму учнівської молоді [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти виховання патріотизму як однієї із пріоритетних якостей особистості висвітлені у працях видатних просвітителів і педагогів Г. Г. Ващенко, А. І. Волошина, О. В. Духновича, О. А. Захаренка, М. І. Костомарова, П. О. Куліша, І. І. Огієнка, С. Ф. Русової, К. Д. Ушинського, Я. Ф. Чепіги, які велику увагу приділяли проблемі виховання любові до своєї землі, рідної мови, формування національної свідомості та самосвідомості особистості, поваги до історичного минулого.

Значна увага вихованню патріотизму дітей та молоді приділяється у сучасних наукових дослідженнях. Зокрема, розробляються теоретико-методологічні засади та методика виховання цього феномену в умовах модернізаційних суспільних змін (І. Д. Бех, К. О. Журба, В. А. Киричок, К. І. Чорна), висвітлюється сучасний зміст патріотичного виховання (Г. В. Агапова, Д. Ю. Арабаджієв, А. О. Афанасьєв, О. І. Вишневський, О. С. Духовна-Кравченко, В. В. Карлова, О. В. Киричук, Г. В. Корж та інші); розглядаються педагогічні засади формування патріотичних почуттів учнів різних типів навчальних закладів (О. В. Абрамчук, Т. М. Гавлітіна, В. А. Датський, В. А. Дроговоз, В. І. Мірошніченко, П. В. Онищук, Р. Р. Петронговський та інші); визначаються сучасні підходи до організації й підвищення ефективності патріотичного виховання (М. І. Дубина, О. Г. Коркішко, Н. В. Мазикіна, А. Л. Монахов, В. П. Матяшук, П. В. Онищук, Г. В. П'янковський, Є. В. Ширекіна та інші); презентується методика підготовки педагогів до здійснення патріотичного виховання в сучасних умовах (Т. О. Анікіна, Т. В. Мельник, Г. А. Назаренко та інші).

Мета статті – проаналізувати та розкрити погляди видатного українського педагога О.А. Захаренка щодо патріотичного виховання дітей та учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, у період національного відродження України, перед нашою державою стоїть завдання - виховання у молодого покоління почуття патріотизму, формування особистості на засадах духовності, моральності, толерантності, забезпечення створення умов для інтелектуального, культурного та фізичного розвитку, реалізації науково-технічного та творчого потенціалу молодих громадян.

Слово «патріотизм» (від «patris») – грецького походження, у перекладі означає «батьківщина, вітчизна». Патріотизм – соціально-історичне явище, саме тому у різні епохи зміст цього поняття, у залежності від різних підходів, тлумачився дещо по-іншому.

Я. А. Коменський, який першим у педагогіці найбільш послідовно висвітлив проблему виховання у дітей патріотизму, визначив це поняття як любов до рідної землі, до місцевості, де народилася людина [2]. Пізніше сутність цього феномену розширив К. Д. Ушинський, який до основних засад формування патріотизму відніс вивчення середовища, де дитина народилася, рідної мови та народного фольклору, звичаїв і традицій [3].

Продовження цих ідей знаходимо у працях вчених, діячів культури, педагогів, письменників України Х. О. Алчевської, Г. Г. Ващенко, М. П. Драгоманова, М. М. Коцюбинського, І. І. Огієнка, С. Ф. Русової, Я. Ф. Чепіги та інших, які велику увагу приділяли проблемі виховання любові до своєї землі, рідної мови, формування національної самосвідомості, поваги до історичного минулого свого та інших народів. У працях цих дослідників патріотизм розглядається як почуття, яке об'єднує різні народи (етноси) навколо спільної ідеї служіння Батьківщині.

Історики, філософи та літературознавці М. О. Бердяєв, М. С. Грушевський, С. Ф. Єфремов, Ян Колар, Г. С. Сковорода, Д. І. Чижевський визначали основні компоненти патріотичного виховання свідомого громадянина. Зокрема, чеський філософ минулого століття Ян Колар схилився до того, щоб орієнтувати патріотичні почуття не лише на Батьківщину, а й на народ, націю. На думку вченого, протиставлення в патріотичних почуттях спрямованості на батьківщину і народ ніколи не приносило і не принесе добра. Ці обидва складники патріотизму повинні поєднуватися і підсилювати один одного.

На важливому аспекті патріотизму акцентував увагу М. С. Грушевський: «Україна – не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не оббирати, не експлуатувати для себе» [3].

Видатні педагоги ХХ століття О. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський [4] радили прищеплювати учнівській молоді високі почуття вірності й відданості Батьківщині, пошани до її трудівників.

У різних словниках зміст поняття «патріотизм» тлумачиться як принцип та/або як почуття:

- любов до Вітчизни, відданість, прагнення своїми справами служити її інтересам;
- одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури;
- моральний і політичний принцип, почуття, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість, гордість за її минуле й сучасне, прагнення захищати інтереси Батьківщини.

Таким чином, у сучасній філософській, політичній та педагогічній літературі патріотизм трактується як глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє. Патріотизм виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів.

Унікальний взірць патріотичного виховання громадянина саме в умовах модернізаційних суспільних змін презентує педагогічний колектив Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, який очолював видатний український педагог Олександр Антонович Захаренко. І не дарма цей досвід названий «Сахнівським чудом». Його засновником, організатором, генератором ідей був талановитий

педагог, чудова людина, справжній патріот – Олександр Антонович Захаренко. Він майже 40 років свого життя присвятив Сахнівській школі, пройшовши шлях від учителя до академіка АПН України.

Постать Народного Вчителя, геніального педагога-новатора Олександра Антоновича Захаренка, чий розум займав ледь не всі області людського знання, постійно привертає до себе увагу все нових і нових шанувальників його педагогічної спадщини. І це не дивно, адже Олександр Захаренко увійшов у духовність нашого народу як педагог нового типу. Нас досі вражає надзвичайна панорамність педагогічного мислення педагога, його глибинне бачення основ українського педагогічного буття, основ громадськості у контексті загальноєвропейських освітніх процесів кінця XX – початку XXI століття.

Народився педагог 2 лютого 1937 р. у с. Кам'янка Черкаської області у сім'ї службовця. Після закінчення фізико-математичного факультету (1959) О. А. Захаренко їде за призначенням до с. Сахнівки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Його доля до кінця життя була пов'язана з цим невеликим селом і зі школою, у якій пропрацював близько 40 років від звичайного вчителя до директора школи, у якій до останніх днів життя невтомно працював над визначенням стратегічних ідей школи, розвитком творчого потенціалу вчителів, формуванням інноваційної педагогічної культури [5].

У результаті багаторічних пошуків О. А. Захаренка і педколективу Сахнівської школи викристалізувалась ефективна система виховання особистості громадянина-патріота, яка базується на:

- переконанні, що виховний потенціал школи буде не значний, якщо не створити інтегроване культурно-виховне середовище (школа, сім'я, громадськість, колективне господарство) і не педагогізувати його;
- визнанні цінності кожної людини (учня, випускника, вчителя, селянина, воїна) і культивуванні поваги до прав дитини і дорослої особистості;
- залученні учнів до найпотужнішого засобу виховання – реальної, а не іграшкової щоденної продуктивної праці;
- постійній постановці нових, перспективних, складніших за попередні цілей від особистої зацікавленості дітей, учителів, батьків до великих справ державного значення;
- систематичному ознайомленні учнів з історичним минулим народу, його культурою, традиціями, опоетизуванні природи рідного краю; прищепленні в учнів бажання насолоджуватись життям (мало лише працювати, варто вміти жити красиво, але не коштом інших);
- культивуванні в підростаючої особистості потреби робити добро;
- демократизації виховного процесу в поєднанні з високою вимогливістю до дитини, компетентною турботою про її здоров'я та спосіб життя;
- вивченні й пробудженні природної обдарованості кожної дитини, її індивідуальності, стимулюванні реалізації сутнісних сил;
- моральному і матеріальному заохоченні ентузіазму педагогів і школярів;
- розвитку творчості педагога, співтворчості з дітьми, постійному пошуку і вдосконаленні форм і методів взаємодії (створення чотирьох музеїв, енциклопедії шкільного роду, шкільної малотиражки, обсерваторії, планетарію, картингу, дельтаплану, телескопа, літнього і зимового басейнів, стадіонів, спортивних майданчиків, теплиці, фонтану, автодрому, космодрому, профілакторію, дендропарку та ін.) [4].

Задля осмислення педагогічних ідей педагога-новатора нами виокремлено основні джерела його педагогічної діяльності. У ході дослідження встановлено, що основною рушійною силою, яка впливала на формування поглядів О.А. Захаренка на громадянсько-патріотичне виховання були саме родинні стосунки, у яких домінували надбання народної педагогіки – повага до старших, любов до рідного краю, відповідальність за доручену справу. А ще передові ідеї вітчизняних та європейських педагогів П.П. Блонського, Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, Г.С. Сковороди, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, які О.А. Захаренко не лише сприйняв, а й розвинув на засадах гуманізму

та дитиноцентризму. Свідченням цього є епос роду Захаренків «Люби і знай свій рід і край» [6], підготовлений батьком Олександра Антоновича. Тут зібрані дані про 250 членів родини, починаючи від засновника Оксентія Захаренка (1770 р.н.), перекази, перекази з переказів – чим займалися, як відпочивали, що цінували понад усе. Цей родинний доробок дає нам чітке уявлення про систему передачі знань, загальнолюдських цінностей, ідеалів, поглядів від покоління до покоління.

Отже, доходимо висновку, що базовою інституцією формування поглядів директора Сахнівської школи щодо патріотичного виховання була родина з її традиціями та звичаями. Саме там, на думку педагога, народжується найбільш загадкова субстанція – людська душа, вагомою складовою якої є почуття любові до своєї землі, до людей, які тебе оточують. А школі належить згуртувати навколо себе всі засоби впливу на особистість, щоб виховати, навчити, підготувати до життя у громадянському суспільстві. Ось як говорив про це Олександр Антонович: «Людина велика чи то мала схожа завжди на струмок, що має два найперші джерела. Ті джерела – сім'я і школа. І якщо в них вода чиста, прозора, освячена вічними ідеалами, ріка буде повноводна і дужа, а в пору зрілості атестат про середню освіту стає ще й громадянським документом з гарантією для суспільства на довгі роки» [7].

По-особливому розглядає О. А. Захаренко особистість учителя як головного носія національно-патріотичних почуттів. Педагог має бути схожим на кристал, що постійно сяє гранями людяності, доброти і любові до дітей, гранями вічних ідеалів і переконань. «Нам, вчителям, – писав Олександр Антонович, – належить робити все можливе, щоб кожна сім'я жила без фальші, підлості, чесно. Жила так, щоб поважали друзі, колеги, пишалися діти. Чисте серце і чесні руки народжують собі подібних» [8].

Оригінальною у поглядах О.А. Захаренка є ідея виховання почуття любові до своєї землі. Він вважав, що високі громадянсько-патріотичні почуття мають свої корені у національних традиціях, рідній мові та національній культурі, в стінах батьківського дому і на стежці серед живої, не скаліченої природи. Навчити розуміти це – значить виховати громадянина, світогляд якого базується на ідеалах миру, дружби, взаємодопомоги, співчуття до чужої біди. Це так само важливо, як змалку навчати радіти успіхам друзів, сусідів, рідних. Підтримуючи і розвиваючи ідею видатних попередників про первинність рідної мови у формуванні особистості, у далекому 1983 році на зустрічі з виборцями він говорив: «Впевнений, що громадянсько-патріотичні почуття завжди мають джерела в батьківському домі, рідній мові, національній історії. Стою за державність мови в нашій республіці, за збереження і розвиток національної культури нашого громадянського дому» [9].

Реалізацію проблем громадянського виховання ми пов'язуємо з новаторським методом «Педагогіка конкретної мети», вперше застосованим директором Сахнівської школи у 70–90-х роках минулого століття. Його визначають як «заснований на ідеях О. А. Захаренка метод педагогічного впливу, за допомогою якого участь дитини у виробничому, культурному і громадському житті здійснюється шляхом спільного формування вчительсько-учнівських ідеалів-задумів та їх подальшої реалізації у системі «школа–учень–родина» [10].

Засіб їх реалізації – щоденна посильна продуктивна дитяча праця, яка, на думку вченого, є найпотужнішим чинником становлення громадянина-патріота. Це стрижень його педагогічної діяльності. Він наголошував: «Громадянин народжується, перш за все, у трудовому колективі – і ним має бути школа» [9].

Вважаючи, що не може бути виховання поза працею і без праці, педагог залучав школярів до створення навчально-матеріальної бази школи. Отже, вони безпосередньо взаємодіяли із суспільством, переймалися його проблемами з упевненістю, що вони роблять щось значне, потрібне іншим.

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться. Справжній патріот, керуючись сучасним досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він здолає всі історичні випробовування, вийде з них міцнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише

духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконалості, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності, яка, безсумнівно, була притаманна великому Вчителю. О. А. Захаренко не побоявся зробити категоричний висновок: «У менталітеті, притаманному нашій нації, є риси, які не прикрашають наш народ, не ставлять його в ряд цивілізованих націй. І чекати, склавши руки не годиться, бо зміни на краще не впадуть з неба. Подумайте, колеги, як це зробити в масштабах держави. Відгукніться на святую мету школи, яка ставить майже непосильне завдання – удосконалювати національний менталітет» [10]

Висновки і перспективи подальших досліджень. У період сучасної трансформації українського суспільства, період значного зростання вимог до особистості, до її моральних якостей, освіченості, культурного рівня, роль патріотичного виховання, на нашу думку, зростає в геометричній прогресії. Саме Олександр Антонович Захаренко створив цілісну, самодостатню систему громадянсько-патріотичного виховання, складовими якої є умови, принципи, методи, шляхи вирішення завдань формування громадянина-патріота. Ефективність її доведена часом. Це дає підстави для всебічного вивчення педагогічної спадщини академіка-практика, наукові праці й досвід діяльності якого допоможуть нам вирішувати сучасні проблеми виховання людини.

Список використаної літератури

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Офіційний вісник України : зб. нормат.-прав. актів. – 2013. – № 50. – С. 56–72.
2. Бех І. Педагогічна творчість О. А. Захаренка та її подальший розвиток / І. Бех // Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи. – Черкаси, 2006. – С. 9–15.
3. Орлова Н. В. Формування духовних цінностей дітей і молоді в творчій спадщині О. Захаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. В. Орлова. – К., 2008. – 20 с.
4. Чорна К. І. Патріотичне виховання школярів в умовах модернізаційних суспільних змін у контексті педагогічного доробку О. А. Захаренка / К. І. Чорна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД». – 2010. – Вип. 14, кн. I. – С. 603 – 612.
5. Прокопенко Л. Педагогіка конкретної дії / Л. Прокопенко, О. Біда, Н. Орлова // Педагогічний вісник. – 2007. – № 1. – С. 23–26.
6. Суховершко Г. В. Повість про Олександра Захаренка / Г. В. Суховершко. – Черкаси : Вертикаль, 2010. – 168 с.
7. Академік із Сахнівки / Під ред. Кузьминського А. І. – Черкаси, 2008. – 448 с.
8. Захаренко О. А. Слово до нащадків / Олександр Антонович Захаренко. – К.: СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.
9. Захаренко О. А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Радянська школа, 1979. – 154 с.
10. Захаренко О. А. Поради колезі, народжені в школі над Россю : Роздуми педагога / О. А. Захаренко. – Черкаси : «Ваш дім», видавець Дикий О. О., 2005. – 92 с.

References

1. National strategy of development of education in Ukraine on the period to 2021 (2013). *Official bulletin of Ukraine : col. of norm.-legal acts.*, 50, 17–83. (in Ukr.).
2. Bekh, I. (2006). Teaching creativity AA Zakharenko and its further development. In I. Bekh. *School A. A. Zakharenko as a model of modern village school, 9–15*, Cherkasy. (in Ukr.).
3. Orlova, N. (2008) Formation of spiritual values of children and young people in the creative heritage of A. Zakharenko. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kyiv, 20 (in Ukr.).
4. Chorna K. I. (2010) Patriotic education of students in terms of modernization of social change in the context of educational achievements AA Zakharenko. *Theoretical and methodological problems of education of children and youth: a collection of scientific papers, 14, Vol. 1, 603-612*. Kirovograd: Imex-LTD. (in Ukr.).
5. Prokopenko, L., Bida, H., Orlova, N. (2007) Pedagogy specifically action. *Teaching messenger, 1, 23-26*. (in Ukr.).
6. Sukhovershko, H. V. (2010). *The Story of Alexander Zakharenko*. Cherkasy: Vertykal. (in Ukr.).
7. *Academician from Sakhnivka* (2008). In A. I. Kuzminskij (Ed.). Cherkasy. (in Ukr.).
8. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kyiv: Bohdanova A. M. (in Ukr.).
9. Zakharenko, A. A. & Mazuryk, S. M. (1979). *School over Ros'.* Kyiv: Soviet school. (in Ukr.).
10. Zakharenko A. A. (2005). *Pieces of advice towards colleague, born at the school over Ros' : Pedagogues thoughts*. Cherkasy: «Your house», Publisher Dykyj O. O. (in Ukr.).

ZORYA Yuliy,

Ph.D, Assistant Professor of the Department of preschool education and professional development of teachers,
MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy Regional Council”
e-mail: yuliyazorya@mail.ru

**BASIS OF PATRIOTIC EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF
A. A. ZAKHARENKO**

***Abstract.** Introduction. In the period of formation of Ukrainian statehood, the problem of Patriotic education of the individual is of particular importance. This is because patriotism is a valuable Foundation of any society and is not only the factor of integration of our nation, but also a significant motive of self-development and disclosure of all potential capabilities of each person in the spiritual, economic and socio-political spheres.*

Purpose. Recognizing the need to develop a fundamentally new model of education of XXI century, which would meet the challenges of the present, in the documents of UNESCO, the main directions of reforming the educational system determined the following: globalization of social processes, the humanization and democratization of education; its focus on continuous personal development and formation of national consciousness, love to the native land, its people, the desire to work for the prosperity of the state, readiness to defend it. Under such conditions, the priority task of the modern educational process is the education of patriotism of students.

A unique example of the Patriotic education of the citizen in the conditions of modernization social change is presented by the teaching staff Sakhnovskaya high school Korsun-Shevchenko district, Cherkasy region, headed by a prominent Ukrainian pedagogue Alexander Antonovich Zakharenko. Its founder, organizer, idea generator was a talented teacher, a wonderful man, a true patriot – Alexander Antonovich Zakharenko. He's almost 40 years of his life devoted to Sahnevich school, having passed the way from teacher to academician APN of Ukraine.

Results. The author analyzes the views of scientists in the modern philosophical, political and pedagogical literature on Patriotic education.

Also, discover the ideas of the outstanding Ukrainian teacher A. A. Zakharenko on Patriotic education of children and youth.

Originality. First described a unique example of the Patriotic education of the citizen in the conditions of modernization and social change, which represents teaching staff Sakhnovskaya high school Korsun-Shevchenko district, Cherkasy region, led by an outstanding Ukrainian pedagogue Alexander Antonovich Zakharenko.

Conclusion. In the modern period of transformation of Ukrainian society, a period of substantial growth requirements of the individual, his moral qualities, education, cultural level, the role of Patriotic education, in our opinion, is growing exponentially. It was Alexander Antonovich Zakharenko created a holistic, self-sufficient system of civil-Patriotic education, the components of which are conditions, principles, methods, ways of solution of tasks of formation of a citizen-patriot. The efficiency is proved by time. This gives reason for a comprehensive study of the pedagogical heritage of academic practice, research papers and experience activities which will help us to solve modern problems of education of a person.

Key words: *patriotic education; citizens-patriot; patriotism; nationalism; national character; national feeling, nationality; people, nationality; nation; A. A. Zakharenko.*

*Одержано редакцією 17.01.2017
Прийнято до публікації 19.01.2017*

УДК 378 + 37

КОНДРАШОВА Лидия Валентиновна,
доктор педагогических наук, профессор,
профессор кафедры педагогики высшей школы и
образовательного менеджмента,
Черкасский национальный университет имени
Богдана Хмельницкого
e-mail: kondrashovmm@mail.ru

КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ УЧИТЕЛЯ – ПРОФЕССИОНАЛА И ГРАЖДАНИНА В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ А.А. ЗАХАРЕНКО

В статье конкретизированы основные направления концепции «Формирование учителя-профессионала и гражданина в системе университетского образования». На основе анализа и критического использования педагогического наследия А. Захаренко, раскрыто ее содержание и пути модернизации подготовки студентов на принципе многокультурного взаимодействия в системе «преподаватель – студенты», конкретизированы качества личности, которые обеспечивают учителю активную гражданскую и профессиональную позицию в образовательном процессе.

Ключевые слова: концепция; учитель-профессионал и гражданин; позиция; поликультурное взаимодействие; педагогические взгляды А. Захаренко.

Постановка проблемы. Современные условия, с угрожающими тенденциями существованию человеческого сообщества, стимулируют создание новой ментальной парадигмы, определяющей необходимость объективного единства мирового сообщества, взгляда на мир как целостную систему, осознания каждым человеком своего места и роли в системе «Человек – Мир» [1]. Потребность в новой личности, способной по своей жизненной ориентации отвечать новой эпохе и этике полисубъектного взаимодействия с окружающей действительностью, актуализирует проблему развития новой ментальности человека, повышение воспитательного потенциала современного образования.

Анализ исследований и публикаций. Воспитание личности, ориентированной на гуманистические отношения с миром, характеризующейся открытостью новому, интуитивностью, полиобразованностью, трансперсональностью, экологичностью, экзистенциальностью, феноменальностью интересовали многих ученых (Г. Абрамова, В. Зинченко, Е. Климов, Ю. Кулюткин и др.). Проблема человека, становление ее духовного облика во все времена привлекала лучшие умы человечества (С. Алексеев, Ш. Амонашвили, Л. Архангельский, И. Ильин, Н. Рерих, Г. Сковорода, С. Франк и др.). В философской литературе исследуются различные аспекты ценностного отношения к жизни, труду, обществу (В. Василенко, В. Власов, А. Здравомыслов, М. Каган, В. Тугаринов и др.); типология ценностей, их структура, уровни (И. Бех, Б. Ерасов, И. Подласый, А. Сманцер и др.). Проблему духовности многие философы, педагоги, психологи связывали с развитием личности, становлением личностного потенциала и раскрытием творческих возможностей человека (Б. Ананьев, Л. Выготский, Г. Костюк, Н. Левитов, А. Леонтьев, С. Рубинштейн и др.).

Много внимания этой проблеме уделяли педагоги-практики (А. Захаренко, В. Ильин, А. Макаренко, В. Сухомлинский и др.). А. Захаренко, разрабатывая модель новой школы и апробируя ее продуктивность в педагогическом коллективе, которым он руководил долгие годы, центральное место отводил учителю, его профессионализму и гражданской позиции.

Это обусловлено тем, что демократизация общества создание общего интеллектуального пространства, в котором преобладали бы духовные ценности, профессиональный опыт и творческое отношение к реалиям окружающего мира усложняют функции образования и повышают требования к его качеству [1]. Образование должно стать средством духовного становления личности. Еще Н. Бердяев сожалел о том, что в обществе

слишком много разлагающих сил и очень мало объединяющих. В этом он видел «величайшую трагедию и опасность» для человечества [2].

Процессы, происходящие в современном обществе, ставят перед высшей школой новые задачи. В «проблемном поле» образования увеличивается значимость решения задач, определяющих перспективы жизнедеятельности, как отдельного человека, так и общества в целом. Высшее образование – это процесс формирования социально-профессионального образа человека. Оно выступает процессом профессионально-личностного становления будущего специалиста, постоянно совершенствующего свой интеллектуальный, нравственный, духовный потенциал, обладающего разумом, свободной волей, эмоциями и чувствами, правом выбора жизненного и профессионального пути, стиля деятельности и социально-профессиональной позиции.

Цель статьи состоит в теоретическом обосновании, на основе анализа педагогического наследия А. Захаренка, концепции формирования современного учителя – профессионала и гражданина, конкретизации основных ее направлений в воспитании новой личности, способной своевременно отвечать на вызовы современности и качественно выполнять заказ общества на подготовку социально-ответственной и творческой личности.

Изложение основного содержания. Высшее образование объединяет в себе два сложных процесса: процесс передачи информации, усвоение ее и использование приобретенных знаний, умений и навыков для решения профессиональных проблем и процесс становления души, нравственных норм, принципов и опыта нравственного поведения будущего профессионала-гражданина. Оба эти процесса представляют собой единый, целостный, динамичный процесс, направленный на формирование творческой индивидуальности.

Воспитание такой личности далеко не стихийный, самопроизвольный процесс. Оно требует целеустремленных усилий всего коллектива высшей школы, как преподавателей, так и студентов, направленных на создание интеллектуально-эмоциональной и духовно-нравственной атмосферы, где каждый студент видел бы перед собой пример нравственности, духовности, благородства, профессионального подвига и подвижничества в лице профессорско-преподавательского состава.

В этом плане известный интерес представляет педагогическое наследие А. Захаренка, который, будучи директором сельской школы, разработал модель новой школы, программу духовно-нравственного развития растущей личности и создал творческий педагогический коллектив, объединенный общими целями и творческой деятельностью по воспитанию нового человека, интеллектуального, духовно и нравственно богатого [3]. Мечтая о реализации модели новой школы, А. Захаренко был глубоко убежден в том, что ее создание под силу только творческому педагогическому коллективу, где каждый учитель не только профессионал, но и гражданин, которому не чужды проблемы страны, общества и воспитания подрастающего поколения. А. Захаренко рассматривал воспитание как процесс гуманистически-ориентированного полисубъектного взаимодействия в социально-образовательной среде школы.

Для современной педагогической практики большое значение имеют положения, разработанные им относительно механизмов включения субъектов воспитания в процесс взаимодействия. Модель новой школы представлена им как процесс гуманистического взаимодействия учителя с учащимися в системе школьного образования, создания воспитательной среды, определяющей развитие и становление личности учащегося как много – мерного субъекта межличностных отношений в современном поликультурном сообществе [4].

Этот процесс будет плодотворным в том случае, если учитель является полноправным участником полисубъектных отношений в социокультурном пространстве и реализует их в собственной практике. Весь педагогический процесс в новой школе он предлагал строить на исходных положениях:

– школа как важный центр в поликультурном пространстве строится на межсубъектных отношениях учителя и учащихся, которые выступают предметом рефлексии учителей и директора школы;

– школьная среда осмысливается педагогическим коллективом в контексте гуманистически направленных социальных взаимоотношений;

– у каждого учителя сформирована готовность к гуманизации школьной образовательно-воспитательной среды, способствующей развитию межличностной толерантности, интеллигентности учащихся, их стремления к сотрудничеству и сотворчеству, взаимопониманию;

– предметом рефлексии учителя является анализ процесса развития потребностей и способностей учащихся к гуманистическому взаимодействию с окружающим миром [5].

Реализация прогрессивных задумок педагога-практика А. Захаренка предопределяет необходимость разработки концепции подготовки нового учителя в системе университетского образования, определяющей основные направления модернизации университетской образовательной среды, гуманизации отношений в системе «преподаватель – студенты», утверждения субъектной позиции и демократических взглядов будущих учителей не только с активной профессиональной, но и гражданской позицией.

Собранные нами данные говорят о том, что учебная среда удовлетворяет только 32% студентов, а такие ее компоненты, как научно-исследовательская, досуговая, экологическая не удовлетворяет более 50% из опрошенных нами будущих специалистов. Среди наиболее значимых ценностей были названы следующие: самореализация и профессиональное самоутверждение (79%), профессиональная компетентность (74%), творчество (29%), гражданственность (10%), деловитость и нестандартный подход к делу (11%), неприятие асоциальных проявлений (9%).

Выход из такого положения студенты видят в том, чтобы улучшить материально-техническое оснащение учебного процесса (86%), использовать новейшие технологии на занятиях (65,3%), обновить содержание изучаемых предметов (32%), создать атмосферу взаимопонимания, взаимоуважения (57%), обеспечить поддержку студентов и иметь грамотную психологическую службу (59%). Ориентируясь на развивающий тип обучения и его личностную направленность, студенты большие претензии предъявляют к облику преподавателя высшей школы и уровню его профессионализма. Все трудности в учебной, научной и повседневной жизни они, нередко, связывают с неумением преподавателя понять студента, вовремя прийти ему на помощь в осознании каждым своих возможностей и способностей, найти сферу их оптимального приложения в университетской среде.

К сожалению, университетская практика все еще не изжила из себя стремления к простому накоплению знаний и умений, а образовательный процесс, до сих пор, не является процессом культивирования души будущего специалиста. В подготовке современного учителя имеют место противоречия между установками на модернизацию образовательного процесса и существующими реалиями передачи социального опыта студентам, процессом приращения знаний и лавинообразным потоком информации. В практике университетов накопление информации опережает процесс ее осмысления, идентификации с культурными ценностями. Проблема состоит в том, чтобы наряду с овладением знаниями, умениями и навыками, необходимыми для решения профессиональных задач, развивать активность, самостоятельность, инициативу, творчество, обогащать эмоционально-волевою сферу студентов, превращать получаемые знания в ценности и профессионально-личностные смыслы.

Высшее образование может быть фактором формирования духовно-профессионального облика будущего учителя при условии:

– личностной направленности, ценностно-смыслового содержания изучаемого научного знания, перевода знания-ценности в личностный смысл;

- создания гибкой дидактической системы, атмосферы духовности, сотрудничества и сотворчества преподавателя и студентов в обучении;
- гармонизации интеллектуального и эмоционального факторов, обеспечивающих становление интеллигентности, интеллектуальной и эмоциональной зрелости будущих специалистов.

Решение проблемы формирования учителя – профессионала и гражданина связано с критическим переосмыслением не только теоретических оснований, но и определением основных направлений обновления теоретико-методических аспектов университетского образования.

Подготовка современного учителя – профессионала и гражданина предполагает наличие специальных мер, обеспечивающих мобилизацию в образовательном процессе интеллекта, воли, нравственных усилий, организаторских способностей, креативности и рефлексии студентов. Поиск путей подготовки современного учителя – профессионала и гражданина в условиях университетского образования предполагает теоретическое обоснование, разработку концептуальных положений формирования его профессионального облика.

Концепция (от лат. *conceptio* – единый замысел, ведущая мысль) – система положений, основанная на педагогических теориях и опыте, конкретизирующих образ современного учителя – профессионала-гражданина и его формирования в условиях университетского образования.

Суть концепции «Формирование учителя – профессионала и гражданина» состоит в единстве, обеспечении целостного развития нравственных и психологических свойств на основе двухаспектности целеполагания; осознанно-эмоционального усвоения профессионально-нравственных ценностей; реализации личностно-деятельного и задачного подходов, путем моделирования ситуаций в учебном процессе, активных действий студентов в обстановке профессионального выбора и творческого решения профессиональных задач.

Результативность решения задач, стоящих перед университетским образованием, обуславливает разработку исходных концептуальных положений стратегии повышения качества педагогической подготовки, а именно:

1. Теоретическое обоснование двухаспектности целеполагания в форме ролевой перспективы, направленной на подготовку конкурентоспособного современного учителя в соответствии с потребностями общества;
2. Структурирование педагогического знания в виде ролевых ситуаций как важного звена стратегии повышения качества педагогической подготовки в системе университетского образования;
3. Построение модели формирования гражданина и профессионала на основе принципа ролевой перспективы;
4. Определение совокупности педагогических условий, обеспечивающих результативность ролевой перспективы в формировании гражданского и профессионального облика студентов в системе университетского образования;
5. Выделение и характеристика этапов, реализации стратегии формирования гражданина и профессионала в системе университетского образования.

Реализация этих положений возможна посредством дифференциации учебных заданий, обусловленной неравномерностью профессионального становления личности; повышения роли самостоятельной работы в общем объеме образовательного процесса и диалогического общения в ходе имитационно-игрового обучения, построенного на принципах ролевой перспективы; педагогического взаимодействия и сотрудничества в системе отношений «преподаватель – студенты».

Проблема формування учителя професіонала і громадянина в системі університетського освіти потребує постановки ряду взаємопов'язаних теоретических, експериментальних і практичних задач:

1) розробки нового методологічного підходу к дослідванню цілі – перспективи як орієнтира формування громадянина і професіонала в системі університетського освіти;

2) вивчення можливостей принципу ролевої перспективи як основної ідеї, теоретического положення становлення громадянина і професіонала в умовах університетського освіти;

3) вибору в якості «єдиниці» аналізу не окремого суб'єкта, а функціонально взаємодіючих суб'єктів в ролевої ситуації, максимально приближеної к педагогіческої реальності;

4) дослідвання комплексу умов, позитивно впливаючих на реалізацію ролевої перспективи як стратегії формування громадянина і професіонала в системі університетського освіти;

5) розробки педагогіческих технологій, побудованих на принципі ролевої перспективи.

Структурування і оновлення змісту підготовки майбутніх учителів передбачає реалізацію наступних напрямків:

- освоєння методології наукового пізнання педагогіческої дійсності;
- закріплення громадянських якостей, етических основ особистості майбутнього спеціаліста, розширення педагогіческого кругозору, досягнення професіональних цінностей і смислів університетського освіти; сукупності підходів к організації і структуруванню змісту наукового знання;

- єдність змістової і процесуальної сторони підготовки, систематизація педагогіческого знання, знаомство к досягненнями педагогіческої науки і оволадення способами застосування їх на практиці; формування педагогіческого мислення і нове бачення педагогіческих задач на основі фундаментального і прикладного знання;

- гармонізація інтелектуального і емоціонального аспектів змісту підготовки як основи розвиваючого навчання і вироботки у майбутніх педагогів креативних здібностей і емоціональної культури;

- осознання процесу освоєння університетської науки як виховуючого, розвиваючого навчання, закріплення і розвиток професіональних якостей і громадянської відповідальності за результати власного праці;

- формування педагогіческих компетенцій і комунікативної культури.

Підготовка здійснюється як процес самоствердження і самовираження особистості, де має місце відношення викладача к особистості студента як повноцінному і рівноправному партнеру в різних видах спільної діяльності. Успіх і результативність цього процесу визначається тим, наскільки майбутній учитель сприймає його як систему особисто прийнятих вимог, професіонально-нравствених цінностей, особистих смислів і пріоритетів суспільства в підготовці культурних, нравствено і духовно багатих людей. Професіонально-нравственне становлення особистості майбутнього учителя – професіонала – громадянина визначається тим, наскільки освіта направлено на возвищення людини, наскільки створені умови для вільного самозидання, самотворчества і самореалізації духовно-нравственого початку його особистості.

Задача вищої школи складається в тому, щоб знання, отримані студентами, перетворити в засоби діяльності, в процесі якої відбувається їх нравственне і психологічне розвиток, професіональне становлення особистості майбутнього учителя –

профессионала-гражданина. Превращение знания в средство духовно-нравственного обогащения личности способствует тому, что студент перестает чувствовать себя объектом внешнего воздействия и становится субъектом образовательного процесса. Он получает возможность самостоятельно усваивать, оценивать и оперировать знаниями, что стимулирует и закрепляет его потребность в гармонизации развития нравственных и психических сил его, систематическом обогащении духовно-интеллектуального потенциала и профессиональном развитии его личности.

Вся система университетского образования должна обеспечивать не только усвоение суммы знаний по учебным дисциплинам, но и формирование сознательного гражданина, активно участвующего в демократических процессах и инновационном преобразовании общества.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Концепция формирования учителя профессионала и гражданина в системе университетского образования – это стимулирование развития личности, гармонизация ее нравственного и психического потенциала, формирования духовно-нравственных и интеллектуально-профессиональных качеств, выступающих основой творческой индивидуальности, самодостаточности и способности к выбору активной профессиональной позиции и творческого стиля профессиональной деятельности.

Высшее образование является «механизмом трансляции ценностей, норм, идеалов и смыслов бытия, способом воспроизводства специфического «национального мира», отличающего данную культурную систему от всех других» [6, с.13; 7].

Высшее образование призвано выполнить новую функцию – быть субъектом преобразования социума, способствовать развитию самостоятельности и ответственности, гражданского и профессионального долга, становлению активной профессиональной позиции и творческого стиля деятельности будущих профессионалов.

Среди перспектив дальнейшего исследования в системе университетского образования отводится значительная роль разработке инструментария саморазвития, самообразования и самореализации всех природных сил человека, в их гармонии.

Список использованной литературы

1. Марков А.П. Кризис идентичности и ресурсы гуманитарного образования/ А.П. Марков // Педагогика. – 2001. – № 7. – С. 12–17
2. Бердяев Н.А. Мое философское мировоззрение / Н.А. Бердяев // Философские науки. – 1990. – № 6. – С. 85–90.
3. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. для вузів: у 2-х кн. Кн. 2. XX століття / за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – С. 544–548.
4. Концепція авторської школи // Дівочі гори. – 2003. – трав.- С. 2
5. Використання ідей О.А. Захаренка у сучасному навчальному закладі | Світовид. (2016). Svitovid6.webnode.com.ua. Retrieved 14 December 2016, from <http://svitovid6.webnode.com.ua/news/vikoristannya-idej-o-a-zakharenka-u-suchasnomu-navchalnomu-zakladi/>
6. Хайдеггер М. Философия образования XXI века/ М. Хайдеггер. – М., 1992. – С. 117–130
7. Савицкий И.А. О философии глобального образования/ И.А. Савицкий // Философское образование для XXI века. – М., 1992. – С. 9–18

References

1. Markov, A.P. (2001). Identity crisis and humanitarian education resources. *Pedagogy*, 7, 12–17. (in Rus.).
2. Berdyaev, N.A. (1990). My philosophical view of the world. *Philosophical sciences*, 6, 85–90. (in Rus.).
3. Ukrainian personalities in education: teach. guidances. for universities: in 2 books. *Book. 2. Twentieth century*. (2005). In O.V.Suhomlynska (Ed.). Kyiv: Lybid, 544–548. (in Ukr.).
4. The concept of the author's school. (2003). *Girls mountains*, May, 2 (in Ukr.).
5. *Using ideas O.A. Zakharenko in modern school* | Svitovydyd. (2016). Svitovid6.webnode.com.ua. Retrieved December 14, 2016, from <http://svitovid6.webnode.com.ua/news/vikoristannya-idej-o-a-zakharenka-u-suchasnomu-navchalnomu-zakladi/>
6. Heidegger, M. (1992). *Philosophy of education XXI century*. Moscow. (in Rus.).
7. Sawicki, I.A. (1992). About Global Education philosophy. *Philosophical education for XXI century*. Moscow, 9–18. (in Rus.).

KONDRASHOVA Lidiya,

Doctor of Pedagogy, Professor of High School Pedagogy and Educational Management Department,
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
e-mail: kondrashovmm@mail.ru

THE CONCEPT OF PROFESSIONAL FORMATION OF THE TEACHER AND THE CITIZEN IN THE CONTEXT OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE A. ZAHARENKO

***Abstract.** Introduction. The theoretical justification of "the formation of teachers – professional and citizen in the university education system" concept. Based on the analysis and critical use pedagogical heritage A. Zakharenko disclosed the basic directions of formation of professional image of the modern teacher as a subject-oriented humanistic polysubject interaction in modern educational environment*

Purpose. The contents disclosed humanistic essence polysubject interaction the teacher's personality in the modern social and cultural space and characterized by psychological and pedagogical mechanisms of inclusion of the subject in this process.

Results. The concept of the formation of teachers – professional and citizen, the essence of which is the unity, integrity of formation of moral and psychological characteristics on the basis of binary goal-setting; consciously mastering professional-emotional and moral values; implementation of student-active and task approach, by simulating situations in the learning process, proactive students in an atmosphere of professional choices and creative solutions to professional problems.

Originality. Substantiates the leading position of the concept:

1. Theoretical study of goal-setting in the form of role-playing perspective, aimed at preparing a competitive modern teacher in accordance with the needs of society;

2. Structuring of pedagogical knowledge in the form of role-playing situations as an important link strategy to improve the quality of teacher training in the university education system;

3. Building a model of the formation of a citizen and a professional on the basis of the prospects of the role;

4. Determination of the aggregate pedagogical conditions that ensure the effectiveness of a role in shaping the prospects for civil and professional image of students in university education;

5. Isolation and characterization of the stages, the strategy of forming a citizen and a professional in the university education system.

Conclusion. The ways of realization of this concept, which allows to focus on the education of the younger generation problems, the need for careful use of the experience of creative teachers and practitioners, to define strategic lines of development of education in the modern theory of teaching practice.

***Key words:** concept; the teacher–professional and citizen position; multicultural interaction; pedagogical views A. Zakharenko.*

*Одержано редакцією 25.12.2016
Прийнято до публікації 27.12.2016*

УДК 37.015.3–055.2

КУКУЛЕНКО-ЛУК'ЯНЕЦЬ Інна Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної педагогіки та психології,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького
e-mail: inside2004@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНДРОГІННОСТІ У ЖІНОК-ПЕДАГОГІВ

У статті досліджено походження поняття андрогінність, проаналізовано його трактування у філософських і психологічних студіях. Визначено взаємозв'язок фемінності, маскуліності з рівнем тривожності, конфліктності, ригідності та лабільності психіки, креативності у жінок-педагогів. Експериментально перевірено домінування андрогінності,

маскулінності чи фемінності у жінок залежно від їхнього віку, сімейного стану, наявності або відсутності у них дітей, місця проживання.

Ключові слова: *андрогінність; фемінність; маскулінність; креативність; гендер; жінки-педагоги; конфліктність; потенціал; життєтворчий.*

Постановка проблеми. Маскулінність і фемінність є нормативними уявленнями про соматичні, психічні та поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. Згідно з гендерними стереотипними уявленнями суспільства жінка повинна бути фемінною, а чоловік – маскулінним. Проте, висока фемінність у жінок і висока маскулінність у чоловіків не є гарантією психічного благополуччя. Так, висока фемінність у жінок часто співпадає із заниженою самоповагою і підвищеною тривожністю. Андроґінні особистості справляють враження більш адаптивних і таких, що вміють пристосувати свою поведінку до вимог актуальної ситуації. Крім того, андроґінні чоловіки відчують себе достатньо мужніми, а андроґінні жінки – адекватно жіночними, хоча часом і демонструють якості, які традиційно приписуються представникам іншої статі.

Проблемами гендеру займалися багато вчених як класиків зарубіжної психології: З. Фрейд, К. Г. Юнг, С. Гроф, К. Хорні, Д. Б. Міллер, С. Бем, так і сучасні російські та українські вчені, зокрема: І. С. Кон, Є. П. Ільїн, А. А. Чекаліна, Т. В. Андрєєва, О. С. Кочарян, Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи та багато інших.

Метою нашого дослідження є зробити аналіз трактування поняття андроґінності у філософських та психологічних студіях, проаналізувати фемінні й андроґінні аспекти у світоглядній сутності жінки, експериментально дослідити прояви андроґінності, маскулінності і фемінності у жінок-педагогів залежно від їхнього віку, сімейного стану, наявності або відсутності у них дітей, місця проживання.

Досить часто стверджується пріоритетність саме соціальної детермінації форм маскулінності та фемінності. Це можна пояснити феміністичною реакцією на поляризацію та ієрархічну підпорядкованість гендерних означень, властиву андроцентричному мисленню. Одночасно став формуватися погляд на маскулінність і фемінність як автономні «рівноправні» психологічні характеристики. В 1975 році С. Бем вводить поняття психологічної андроґінності та формулює гіпотезу про її зв'язок з душевним благополуччям людини. Результати емпіричних досліджень щодо цієї гіпотези виявились неоднозначними. Одна з ймовірних причин – концептуальна: андроґінність визначалася автором як баланс рис маскулінних та фемінних у традиційному розумінні, тобто агресивність та аналітичний розум розглядаються як складові маскулінності, а поступливість, легковірність – фемінності. Друга причина - психологічне благополуччя людини залежить не тільки від її індивідуальних характеристик, а і від їх співвідношення із цінностями, що домінують в суспільстві. Ймовірно, що в соціумі, орієнтованому на маскулінні цінності, маскулінна особа незалежно від статі почуватиметься комфортніше, ніж фемінна [1].

Поняття андроґінності, що набуло популярності у психологічній науці сучасності, має довгу релігійно-філософську історію. воно закладено в традиції містичного еросу – у Платона, даосизмі, Каббалі, у Франциска Асизького, в теософії Я. Беме та інших і презентується у двох основних формах.

Перша ідея має яскраве вираження у Платона: людина розглядається в аспекті роз'єднаної цілісності чоловіко-жінки (Платон також розглядає і інші варіанти: чоловіко-чоловіка, жінко-жінки, які, до речі, він вважав більш шляхетними) як половинна істота, яка шукає своє доповнення в людині іншої статі. Дві істоти прагнуть злитися в одну – андроґіна [2].

Друга теорія концентрує увагу на первинній або потенційній андроґінності кожної людини. Хоча під людиною переважно розуміють чоловіка, який самовдосконалюється. Згідно з даосизмом, в тілі даоса здійснюється поєднання першоначал, внаслідок чого він преображається, стає схожим на «сяючу діву». За вченням Я. Бема, Софія є діва чоловіка. Падіння чоловіка-андроґіна є втрата ним його діви (Софії). Діва відлетіла на небо, на землі

з'явилась грішна жінка, яка в материнстві спокутує свою провину. Образ Божий, за Я. Беме, – не чоловік і не жінка, а чоловіко-діва [3].

Теорія андрогінності в різних варіантах розвивається російськими філософами кінця XIX початку XX століття, зокрема М. Бердяєвим, С. Булгаковим, В. Соловйовим, П. Флоренським. Згідно з теорією С. Булгакова, повна (ціла) людина – це чоловік і жінка в духовно-тілесному єднанні (шлюбі). Кожний окремо – напівлюдина, але є самостійною особистістю, має власну духовну долю. В надрах духа кожна особистість є двостатевою. Духовна стать складна і представляє собою індивідуально своєрідні взаємні втілення чоловічої та жіночої стихій, чим зумовлюється творча напруга, еротика духу – така внутрішня еротика, шлюбність людського духу таїть в собі розгадку творчості, яка є не вольовим актом, а духовним народженням. Про це, на думку Булгакова, свідчить і геній мови, що застосовує до опису творчості сексуальні метафори. Чоловіче начало трактується філософом як сонячне, геніальне, логічне, в творчості є зародком; саме творіння виношується темним жіночим лоном душі [4]. Цим пояснюється обмеженість методизму в творчості; не можна замінити натхнення ремісництвом і точними методами, а метод є засіб розгорнути ідею. В творчості С. Булгаков бачить схрещення двох начал – геніальності та талановитості, перетин вертикалі та горизонталі. Геніальність є творча ініціатива, знаходження нових тем, завдань, можливостей, це духовний злет – прозріння Софії, геніальність – сам софійний промінь, одкровення, що усвідомлюється як вишній дар. За Булгаковим, геніальність – чоловіче начало в творчості, дух; талановитість – жіноче, душа, що сприймає і народжує. Геній незалежний та самобутній; талановитість як здатність до духовного виношування завжди має перед собою уже задану тему або мотив, який і виконує з тим чи іншим ступенем досконалості. Тому не можна мати волю до геніальності, навпроти, можна і треба мати волю до талановитості. І не тільки кожний окремий твір треба прагнути виконати талановито, але і все життя повинно стати розвитком геніальної теми і талановитого її виконання. А в зверненні до Бога кожна людина, незалежно від статі, є духовно-жіночною [3].

Згідно з концепцією М. Бердяєва, дух – від логосу, а душа є космічного походження. Дух активно впливає на душу, наповнює її смыслом та істиною, звільнює від влади космічних сил. Дух є експансивним чоловічим началом, він виходить із себе у світ, прагне вносити нове. Дух втілюється в історії, в об'єктивних цінностях культури, але ці втілення не співвідносяться із вогненністю та свободою духа, що розвивається в суб'єкті [5].

Якщо містика, за Бердяєвим, більше пов'язана з душевністю-жіночністю, то профетизм з його спрямованістю у світ є духовно-мужнім. І творчість філософ розглядає не лише як вплив людини на світ, але і як спілкування людини з Богом – вплив Бога на людину. Людина неначе передає світові свою розмову з Богом. Отже, творча духовність звернена до вічності (Бога), також мусить актуалізувати себе в часі, тобто змінювати світ [5].

Покликання жінки М. Бердяєв бачить в утвердженні метафізичного начала жіночності, яке має зіграти творчу роль у всіх галузях культури, у здійсненні смислу всесвітньої історії; втілюючи у світ Вічну Жіночність, тобто одну із сторін божественної гармонії, бути провідником любові, краси і свободи; а також бути силою, що надихає творчість мужню. Поза жіночністю життя перетворюється на бездушний механізм; поза жіночністю ніколи не може бути досягнуто глибоке інтуїтивне остаточне знання.

Відповідно до теорії К. Юнга, чоловіче та жіноче начала перебувають не в ієрархічному відношенні одне до одного (вище/нижче), а знаходяться в глибинному зв'язку між собою, створюючи цілісність людини. Неусвідомлене жінки має маскулітний характер, представлене архетипом Анімусу; несвідоме чоловіка – фемінне, представлене Анімою. Особливості Аніми в чоловікові виявляються в його ставленні до жінок, відповідно розвиток Анімуса в жінки пов'язаний з її ставленням до чоловіків. Кожний чоловік має в собі вічний образ жінки, певний типовий образ жіночності [6]. Так і у кожній жінки є архетип чоловічості (Анімус), що проектується на предмет любові або захоплення. Аніма та Анімус

також виявляються в образах снів, фантазій, художній творчості, міфології (наприклад, образи Єви, Єлени, Марії, Софії).

К. Юнг трактує художню творчість як таку, що має свої джерела у глибинному несвідомому, майже у пренатальній материнській сфері [6]. Згідно з К. Юнгом, свідомість народжується в глибинах несвідомого і є його внутрішнім прозінням. Те нове, невідоме, що має бути створеним, існує як «жива істота, імплантована в людську психіку», в аналітичній психології було названо автономним комплексом (автономним щодо свідомості). Ця «істота» визріває у сфері несвідомого, доки її енергетичний заряд не буде достатнім для подолання порога свідомості. Автономним комплексом вона називається тому, що з'являється і зникає відповідно до своїх внутрішніх тенденцій, не підпорядковується свідомості [6]

Автономний комплекс, розвиваючись, захоплює спонтанний асоціативний матеріал. Потрібна для цього енергія відбирається у свідомості, внаслідок чого знижується свідомий раціонально-вольовий контроль. Послаблення функцій свідомості призводить до того, що індивідуально-природна сфера в людині переважає соціально-нормативну. Це деякою мірою уподібнює творчі стани психопатологічним. Проте вияви творчого автономного комплексу не є патологією. У творчому процесі сила несвідомого має вивести свідомість на новий щабель розвитку. На думку Е. Ноймана, в процесі творчості, людина стає частиною природи, залучається до буття, в якому все є зміною, перетворенням, трансформацією [7, с. 246]. Для потоку творчості характерні тьмяність, невизначеність, плинність, мінливість; цей потік має завершитись оформленням, статикою, формою – тобто твором, що має «чоловічі» якості.

Згідно з аналітичною психологією, процес розвитку сучасного людства, подібно до індивідуального розвитку людини, позначений напругою між свідомістю і несвідомим, що виявляється як архетипна напруга між божествами Отцем та Матір'ю. Культура в умовах патріархального світу належить/служить Богові-Отцеві (тобто свідоме захопило владу, відтіснило несвідоме). Розвиток західної людини, на думку Е. Ноймана, здійснюється як патріархальний: в напрямку домінування свідомості та архетипу Отця, приглушення несвідомого та архетипу Матері. Творчій людині такий тип домінування не властивий, або виявляється в ослабленій формі, оскільки для неї особливу значущість має архетип Матері. Згідно з аналітичною психологією, архетип Великої Матері є вираженням цілісності та повноти, єдності протилежностей. Це означає, що творчій людині властивий «жіночий компонент», який зумовлює високу сприйнятливість, вразливість, чутливість. З. Фрейд пояснював таку особливість затримкою нормального сексуального розвитку на стадії гомосексуальності. Аналітична психологія виступила проти такого «медичного» трактування особливостей творчої людини. Порівняно з фрейдизмом, тут визнається цінність неусвідомлюваного та жіночого начала. Психологічні особливості митця в аналітичній психології розглядають також у зв'язку соціокультурними реаліями. Звертається увага на те, що домінування архетипу Великої Матері у психіці митця є основою для явного чи прихованого сприйняття панівних цінностей патріархальної культури [3].

Переоцінка жіночого/чоловічого, свідомого/несвідомого, здійснена аналітичною психологією, мала значний вплив на формування післяпатріархальних концепцій творчої особистості.

Деякі дослідники підкреслюють своєрідність співвідношення маскулітності та фемінності в характері та поведінці українських чоловіків та жінок. З точки зору Т. В. Говорун, українцям як етносу не притаманний андроцентризм на рівні сімейного функціонування, властиві тенденції біархатності, комплементарності сфер діяльності, пошани до жінки; ці етнопсихологічні характеристики є історично сприятливими для досягнення гендерного паритету на сучасному етапі розвитку суспільства. Гендерна етнокультура також впливає на поширення, прийняття соціумом настановлень на особистісному рівні [8].

Але конкретні психологічні дослідження, які показали б реальну картину гендерних відмінностей, до останнього часу є нечисленними. Дослідження О. В. Завгородньої стосовно вчителів США засвідчило, що українські чоловіки-педагоги не більш авторитарні, ніж жінки (а частіше навпаки), а жінки не відзначаються поступливістю; як чоловіки так і жінки демонструють низький рівень автономності, який у студентів педуніверситету, незалежно від статі, виявився значно вищим. Ці дані свідчать про вплив на досліджувані характеристики чоловіків та жінок таких чинників як професійна субкультура та належність до певного покоління [3].

В українській культурі, способі світосприймання дослідники відзначають кордоцентризм, домінанту душевно-сердечного самозаглиблення, зокрема як відмінну рису українського філософування, відзначають звернення до стихії душевності, тобто метафізичної фемінності.

Дискусійним є питання про співвідношення маскулінності, фемінності і творчості. Деякі автори вважають, що психоекзистенційна маскулінність пов'язана з прагненням суб'єкта до самовиявлення шляхом перетворення «не Я» (об'єкта), при цьому «Я» (суб'єкт) переживається «як вище і первинніше, ніж «не Я» [3]. Це перетворення об'єкта може бути як конструктивним, так і руйнівним або садистичним. Останнє відбувається, коли в людини заблоковано розвиток фемінності.

Психоекзистенційна фемінність пов'язана з прагненням емпатійного ототожнення «Я» (суб'єкта) з «не Я» (об'єктом), в результаті чого відбувається самоперетворення, це перетворення «Я» може мати як конструктивний, так і саморуйнівний або мазохістичний характер. Останнє відбувається внаслідок слабкості у людини психоекзистенційної маскулінності.

Отже, творчість як конструктивне перетворення «Я» і «не Я» є атрибутом не маскулінності і не фемінності, а андрогінності. Психологічна андрогінність пов'язується з високим рівнем розвитку особистості, подоланням егоцентричних, групоцентричних та конформних настановлень, поєднанням індивідуалізації та децентрації.

Згідно з концепцією О. В. Завгородньої, художньо обдарована особистість, незалежно від статі, характеризується психоекзистенційною андрогінністю, можливо з деякою перевагою фемінного компоненту. Ця перевага пояснюється тим, що художня творчість полягає в інтенсивних внутрішніх перетвореннях суб'єкта, більш виражених, ніж перетворення об'єкта [3].

Інтеграція фемінних та маскулінних аспектів життєтворчої спроможності особистості виявляється в естетично-творчому ставленні до світу, в домінуванні мотивації креативної діяльності як власного покликання (в результаті зрощення особистісних та професійних мотивів), позасвідомій і свідомій творчій активності, метафоризмі візуального мислення. В своїх вищих проявах здатність до творення виступає як прагнення-спроможність до осягнення праобразів глибокого необмежено символічного змісту та трансляції їх людям в унікально-індивідуальній життєво-просторовій формі.

Фемінні та маскулінні аспекти наявні в структурі життєтворчої активності особистості від статі. Перевага психоекзистенційної маскулінності чи фемінності також не має однозначного зв'язку зі статтю, є індивідуальною, а не статевим зумовленою характеристикою. Одночасно щодо великих груп жінок і чоловіків існує ряд тенденцій, зокрема ймовірність вираженості фемінних характеристик (як особистості, так і її креативної діяльності) вища у жінок, а маскулінних – у чоловіків.

Сімейна сфера досить часто детермінує гендерний стереотип закріплення соціальних ролей відповідно до статі, що викликає гендерні конфлікти, які можуть концентруватися на інтраіндивідуальному рівні. Рольові конфлікти, що з'являються у результаті гендерної стереотипізації, переважно є актуальною проблемою жіночого внутрішнього психологічного стану. Материнство, як і раніше, трактується у якості основного аргументу для закріплення за

жінками основної відповідальності за сімейне благополуччя загалом. Цей особистісний конфлікт між ролями частіше виникає у жінок, орієнтованих на свою сім'ю, але вимушених працювати поза домом, тобто статевотипізованих жінок. Рольовий конфлікт працюючої жінки розглядається як комплекс суб'єктивних негативних переживань, що виникають у жінки, при оцінці нею того, як вона справляється з суміщенням ролей у професійній і сімейній сферах. Деструктивним показником рольового конфлікту є почуття провини, яке народжується з моделі сприйняття жінкою своїх ролей.

Схематично виконувані жінкою обов'язки можна зобразити у вигляді сходинок, де її ролі будуть йти у ієрархічній послідовності відповідно до її життєвих цінностей і установок. Найвагомим завданням для уникнення або розв'язання уже наявного конфлікту є визначення для самої себе пріоритетних ролей, з метою нівелювання зіткнення виконуваних жінкою функцій.

Необхідно відмітити, що загальна тенденція внутрішньої конфліктності у жінок, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності, свідчить про домінування її середнього рівня, незалежно від наявності або відсутності дітей, сімейного стану та вікової періодизації. Динаміка наведених показників залишається ідентичною і для вчителів сільських шкіл, і вчителів міських шкіл, і для викладачів вищих навчальних закладів. Єдиним відхиленням від загальної тенденції є вдови, у яких переважає високий рівень конфліктності.

Науково-практичний інтерес викликає класифікація змістової сторони конфлікту Є. М. Бабосова:

1) мотиваційний конфлікт – зіткнення мотивів або компонентів психологічної структури особистості;

2) конфлікт нереалізованого бажання – зіткнення сильного бажання, яке виникає в особистості, з дійсністю, яка не дає змоги реалізувати це бажання. Такий конфлікт може виникнути, коли людина фізично не здатна задовольнити бажання. Причиною може бути незадоволення власною зовнішністю чи фізичними даними;

3) адаптаційний конфлікт, який виникає через порушення рівноваги між особистістю та її соціальним оточенням. Зазвичай він втілюється у соціальній дезадаптації, відсутності здатності пристосовуватися до мінливих умов життя;

4) рольовий конфлікт, який виявляється у формі переживань, що виникають з приводу неможливості або утруднення реалізації одночасно кількох різних ролей (міжрольовий конфлікт). Також він може бути пов'язаний з різним розумінням вимог, які висуваються до однієї і тієї самої ролі самою особистістю та її оточенням (внутрішньорольовий конфлікт);

5) конфлікт неадекватної самооцінки, який виникає через розходження рівня домагань особистості та її оцінки власних можливостей. Такий конфлікт може виявлятися у кількох варіантах:

а) це може бути конфлікт між завищеним рівнем домагань та реальними можливостями особистості;

б) між заниженим рівнем домагань та об'єктивним усвідомленням здібностей людини;

в) між прагненням підвищити домагання, щоб досягти успіху, та знизити домагання, щоб уникнути невдачі.

Найяскравіше такі конфлікти виявляються у талановитих людей із завищеним рівнем домагань. Зазвичай їхня поведінка характеризується тривожністю, емоційністю, екзальтованістю. Будь-який успіх вони приписують собі, а невдачу – обставинам або діям недоброзичливців;

б) моральнісний конфлікт – це зіткнення між минушими бажаннями та моральною нормою, між почуттям любові та почуттям обов'язку, між різними моральними цінностями;

7) невротичний конфлікт – це психогенний розлад, в основі якого лежить непродуктивна та нерациональна суперечність між особистістю та значущими для неї сторонами дійсності, яка супроводжується виникненням хворобливих, обтяжливих

переживань невдач, незадоволених потреб, недосяжності життєвих цілей. Невротичний конфлікт виявляється у різних фобіях, страхах, підвищеній тривожності, відчутті неповноцінності.

Люди, які схильні до бурхливих внутрішньоособистісних переживань, мають деякі специфічні риси. Вони характеризуються імпульсивністю, завищеним рівнем домагань та критичності до вчинків оточення, низькою самокритичністю.

Внутрішньоособистісний конфлікт емоційно переживається людиною як значуща для неї психологічна проблема, яка вимагає свого вирішення і викликає внутрішню роботу, спрямовану на її подолання. Внутрішньоособистісні конфлікти виникають при зіткненні протилежних мотивів, потреб, інтересів у однієї і тієї самої людини. В їхній основі лежить деструктивний психологічний стан особистості: внутрішні переживання, образи та розчарування.

Переживання внутрішньої конфліктності впливає як на психологічне здоров'я жінки, так і детермінує його подальші психосоматичні розлади. Внутрішня боротьба протилежних тенденцій створює напругу і підвищує рівень внутрішньої тривожності, що, в свою чергу, може актуалізувати страхи, фобії і дестабілізувати психологічний стан жінки.

У нашому експериментальному дослідженні брали участь 972 жінки науково-педагогічної сфери діяльності. Серед них були вчителі сільських шкіл (250 осіб), міських шкіл (300 осіб) та викладачі вищих навчальних закладів (250 осіб), більшість з яких мали науковий ступінь кандидата наук та вчене звання доцента. У експериментальному дослідженні ми концентрувалися на виявленні домінування маскулінності, фемінності або андрогінності у жінок, рівня тривожності, конфліктності, ригідності та лабільності психіки, креативності; визначали орієнтацію на сім'ю чи кар'єру, враховуючи особисті дані опитуваної та задоволеність власним життям за п'ятибальною шкалою.

У структурі творчої активності фемінний аспект спрямований на досягнення світу в праобразах, яке відбувається в процесі трансєгодосвіду (єднання з трансуб'єктивними джерелами мистецтва), і представлений естетичним ставленням до довкілля, здатністю «емоційного бачення», особистісно-орієнтованою мотивацією креативної діяльності (самопізнання, самовдосконалення, самовираження), активністю позасвідомого, що сприяє визріванню глибинно-значущих необмежено-символічних праобразів. Маскулінний аспект спрямований на втілення суб'єктивних змістів (глибина/поверховість яких залежить від рівня психоекзистичної фемінності) в процесі творення і представлений художньо-креативним ставленням до навколишнього світу, професійно орієнтованою мотивацією, формотворчою активністю візуального інтелекту, спрямованого на створення унікально-індивідуальних творчих форм.

Досліджуючи прояви маскулінності/фемінності у жінок з дітьми та без дітей, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності, ми дійшли до висновку, що серед представниць жіночої статі, у яких є діти, ~71% осіб є андрогінними, у ~26% жінок проявляється фемінність, ~3% досліджуваних презентують маскулінні якості. Серед жінок, у яких немає дітей, ~63% осіб демонструють андрогінність, ~34% досліджуваних є фемінними, ~3% педагогів проявляють маскулінність.

За результатами експерименту андрогінний показник переважає у жінок, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності. Так, у вчителів сільських шкіл андрогінність складає ~74%, фемінність наявна у ~22%, а маскулінність лише ~у 4% опитуваних. Наявність або відсутність дітей, у загальному, не впливає на прояв симптомокомплексу маскулінність/фемінність.

У вчителів міських шкіл андрогінний показник переважає у ~64 % осіб, фемінний потенціал наявний у ~33% жінок, а маскулінний ~3% опитуваних.

Результати емпіричного дослідження у жінок професорсько-викладацького складу корелюють із показниками вчителів сільських шкіл. У ході більш детального аналізу ми

виявили, що маскулінні риси притаманні жінкам сільської місцевості, оскільки сьогоднішня інтелігенція вимушена тримати господарство, годувати худобу, обробляти землю і приймати рішення нарівні з чоловіками стосовно господарювання, побуту та інших соціально-економічних питань.

Крім того, при опитуванні стосовно наявності хобі або захоплення поза межами професійної діяльності, більша кількість вчителів називали роботу на присадибній ділянці і роботу по господарству. Лише невеликий відсоток опитуваних жінок вказали в'язання, шиття та читання літератури.

У викладачів вищих навчальних закладів, особливо у тих, хто здобув науковий ступінь і вчене звання, також наявні маскулінні якості, оскільки для реалізації себе у науковій діяльності необхідні не лише інтелектуальні, розумові здібності, а суто чоловічі риси, як наполегливість, працездатність, ініціативність, активність, впевненість, цілеспрямованість.

При опитуванні стосовно захоплення поза межами робочого простору, жінки-викладачі називали читання наукової, художньої літератури і подорожі.

Проте, при визначеності задоволеності власним життям за п'ятибальною шкалою, середній показник варіюється у межах 3–4 балів, незалежно від місця роботи, проживання, сімейного стану та вікової періодизації жінок науково-педагогічних професій.

В експериментальному дослідженні у визначенні маскулінності/фемінності щодо сімейного стану жінок проявляється наступна тенденція: у ~74% заміжніх жінок домінує андрогінність, у ~23% презентується фемінність, і ~3% осіб являються маскулініми. Серед незаміжніх жінок-педагогів ~69% є андрогінними, ~27% є фемінними, ~4% є маскулініми. У розлучених жінок показник андрогінності та фемінності є однаковим ~47% і, відповідно, ~6% є маскулініми. Найвищий показник маскулінності ~9% домінує у досліджуваних нами вдів, ~52% являються андрогінними і ~39% жінок-вдів є фемінними.

Найвищий показник фемінності ~33% у вчителів міських шкіл. Жінки цієї групи мають найбільше можливостей приділяти увагу лише сім'ї та роботі. У них реалізується фемінний потенціал у вигляді турботи за учнями, можливості міста сприяють підвищенню культурно-освітнього рівня, тому ця категорія жінок є найбільш жіночною. У своїх захопленнях більшість називають відвідування театру, кіно, художніх салонів, музеїв, також читання і в'язання.

Якщо розглядати прояви симпомокплексу фемінність/маскулінність у жінок, які є вчителями у сільських школах, відповідно до їхнього сімейного стану, то у заміжніх вчительок андрогінність домінує у ~75%, фемінність наявна у ~23% осіб, а маскулінність лише ~2%. Схожі результати і у жінок незаміжніх: ~74% – андрогінність, ~23% – фемінність, ~3% – маскулінність. Деякі відмінності презентуються у жінок педагогічної сфери діяльності, які є розлученими або вдовами. У розлучених вчительок андрогінний потенціал домінує у ~71%, фемінний – у ~12% осіб, а маскулінний проявляється у ~17% жінок. Схожа картина і у тих, які є вдовами. Андрогінність проявляється у ~64%, фемінність наявна у ~23% жінок, а маскулінність є у ~13% осіб. Майже ідентичні результати демонструють і зрізи, зроблені в експериментальному дослідженні, серед вчителів міських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів.

Таким чином, можна зробити висновок, що маскулінний показник більший у жінок, які розлучені або є вдовами, оскільки вони беруть на себе чоловічі функції і обов'язки. Серед заміжніх та незаміжніх є досить фемінні жінки, хоча домінують особи андрогінного типу.

В експериментальному дослідженні маскулінності/фемінності у жінок-педагогів щодо вікової періодизації, то можна констатувати, що у період від 20 до 30 років андрогінними є ~61% жінок, фемінними є ~34% осіб, а маскулініми ~5% педагогів. У життєвий відрізок часу від 31 до 40 років андрогінність проявляється у ~73% осіб, фемінність презентується у ~23% жінок, маскулінність домінує у ~4% вчителів. У віковій періодизації від 41 до 50 років,

більшість жінок педагогічного спрямування ~75% є андрогінними, ~22% є фемінними, ~3% є маскулініми. У жінок-педагогів після 51 року андрогінність домінує у ~54% осіб, фемінність презентується у ~40% досліджуваних, маскулініть проявляється у ~6% жінок.

Таким чином, можна зробити висновок, що показник маскулініть залишається майже сталим у всіх вікових категоріях жінок, андрогінний тип жінок домінує у період від 31 до 50 років, а фемінність актуалізується від 20 до 30 років та у жінок після 51 року.

Згідно з віковою динамікою прояву симптомокомплексу маскулініть/фемінність можна зробити висновок, що вона дещо змінюється, проте основні показники залишаються сталими. Так, у вчителів міських шкіл, у віковій періодизації від 20 до 30 років, рівень андрогінності складає ~61%, показник фемінності є у ~34% жінок, а риси маскулініть проявляються у ~5% осіб. У вікових межах від 31 до 40 років андрогінність є у ~72% вчительок, фемінні якості проявляються у ~24% жінок, а маскулініть ~4%. У період від 41 до 50 років андрогінність проявляється у ~73% жінок-педагогів, фемінність є у ~26% осіб, а маскулініть риси присутні у лише ~3% вчительок. У життєвий відрізок часу від 51 року і далі, показник андрогінності складає ~34%, фемінності ~63%, а маскулініть ~3%.

Отже, можна констатувати, що прояви жіночності найбільш притаманні жінкам-педагогам у віці до тридцяти років та після п'ятдесяти. Найнижчим є показник маскулініть майже у всіх вікових групах і домінантним залишається рівень андрогінності.

Дещо інші результати у вчителів сільських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів, їхні показники є майже тотожними. У віковий період від 20 до 30 років рівень андрогінності складає ~58%, фемінності ~34%, а маскулініть ~8%. У відрізок часу від 31 до 40 років андрогінність проявляється у ~84% жінок, фемінні якості притаманні ~14% осіб, а маскулініть прояви є у ~2% педагогів. Життєвий період часу від 41 до 50 років характеризується рисами андрогінності у ~84% жінок, фемінності у ~13% осіб, а маскулініть у ~3% людей. Після п'ятдесяти років андрогінність є у ~70% жінок, фемінність є у ~17% педагогів, а маскулініть проявляється у ~13% жінок у сфері науково-педагогічної діяльності.

Новий устрій життя призводить до виникнення нових соціальних і психологічних характеристик обох статей. І чоловіки, і жінки прагнуть сьогодні до реалізації тих рис своєї натури, які намагалися придушувати віками. У результаті відбувається змішування чоловічих і жіночих якостей, заперечення нерівності гендерної належності та їх чітко визначеного взаємодоповнюючого характеру. Усвідомлення чоловіком своєї внутрішньої жіночності (аніми), а жінкою – мужності (анімуса) призводить до відкриття та інтеграції істинної сутності, що являється показником особистісного зросту.

Виходячи з аналізу науково-психологічних студій, андрогінний тип особистості жінки має значний потенціал для творення свого життєвого простору у всіх його сферах: особистісній, професійній, сімейній. Креативний потенціал особистості визначає його здатність до життєтворчої активності.

Висновки. Тому, можна зробити висновок, що показники андрогінності і фемінності є майже сталими у всі вікові періоди життєвого шляху жінки-педагога, проте рівень маскулініть підвищується після 51 року саме у вчителів сільських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів.

Таким чином, можна констатувати, що андрогінний тип жінок домінує у сфері науково-педагогічної діяльності, хоча й значна кількість жінок мають фемінний потенціал, маскулініть жінок-педагогів є зовсім невелика кількість.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо у експериментальному дослідженні впливу фемінності/маскулініть жінки-педагога на реалізацію її креативного потенціалу.

Список використаної літератури

1. Бем С. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М., 2004. – 234 с.
2. Платон. Сочинения: [в 3 т.] – Т. 2. / Платон. – М. : Мысль, 1970. – 560 с.
3. Завгородня О. В. Психологія художньо обдарованої особистості: гендерний аспект. [Монографія]. – К. : Наукова думка, 2007. – 264 с.
4. Элоян М. Р. Философия хозяйства С. Н. Булгакова в контексте русской и европейской философии конца XIX – начала XX вв. : дис... д-ра филос. наук : 09.00.03 / М. Р. Элоян. – Москва, 2006. – 349 с.
5. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 289 с.
6. Юнг К. Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Самюэлс. – М. : Мартис, 1997. – 320 с.
7. Юнг К. Психоанализ и искусство / К. Юнг, Э. Нойманн; пер. с англ. – М. : REFL-book; К. : Ваклер, 1996. – 304 с.
8. Говорун Т. В. Гендерна психологія: [навчальний посібник] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. – К. : Академія, 2004. – 308 с.

References

1. Bem, S. (2004). *Lenses of Gender: Transforming views on the problem of gender inequality*. Moscow. (in Rus.).
5. Plato. (1970). *Writings in 3 volumes. Vol. 2*. Moscow: Thought. (in Rus.).
4. Zavgorodnja, O. V. (2007). *Psychology of the artistically gifted personality: gender aspect*. Monograph. Kyiv: Scientific opinion. (in Ukr.).
6. Eloyan, M. R. (2006). *Philosophy of Economy S. Bulgakov in the context of Russian and European philosophy of the late XIX – early XX centuries*. (Doctor of Science Dissertation). Moscow. (in Rus.).
2. Berdjaev, N. A. (1989). *Philosophy of Freedom. The Meaning of Creativity*. Moscow: Pravda. (in Rus.).
7. Jung, C. G., Samjuel, J. (1997). *Analytical Psychology: Past and Present*. Moscow: Martis. (in Rus.).
8. Jung, C., Neumann, E. (1996). *Psychoanalysis and art*. Moscow: REFL-book; Kyiv: Vakler. (in Rus.).
3. Govorun, T. V., Kikinedzhi, O. M. (2004). *Gender Psychology: a tutorial*. Kyiv: Academy. (in Ukr.).

KUKULENKO-LUKYANETS Inna,

Ph.D of Psychology, Assistant Professor, Chair of General Pedagogics and Psychology Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: inside2004@ukr.net

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF ANDROGYNITY BY FEMALE TEACHERS

Abstract. *The paper investigates the origin of the concept of androgyny, surveys its interpretation in philosophical and psychological studies. In the research we display the correlation of femininity, masculinity with the level of anxiety, conflictness, mental rigidity and lability, creativity of female teachers.*

Experimentally was verified the prevalence of androgyny, masculinity or femininity in women depending on their age, marital status, having children or childlessness, place of residence. It was proved that the masculinity index is higher among divorced or widowed women as they assume men's roles and responsibilities. Among both married and unmarried women there are rather feminine ones, although the prevalent personality type is the androgynous. The research determined that the indices of androgyny and femininity are practically constant in all age life periods of a female teacher, though the masculinity rate increases after 51 years among the teachers of rural schools and university professors. It was confirmed that the manifestations of femininity are most essential among female teachers of urban schools aged 35–50.

The index of masculinity is the lowest one in almost all age groups and the level of androgyny dominates. The results of the empirical study of university female teaching staff correlate with the indices of teachers in rural schools. A more detailed analysis revealed that masculine traits are inherent to rural women. The analysis of scientific psychological studies and the experimental research show that androgynous personality type of a woman has a significant potential for the creation of the life space in all aspects: personal, professional and family. The creative potential of a person determines her ability to vital-creative activity.

Key words: *androgyny; femininity; masculinity; creativity; gender; female teachers; potential; vital-creative.*

Одержано редакцією 10.01.2017
Прийнято до публікації 20.01.2017

УДК 373.51

КРУТЕНКО Ольга Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: olga_krutenko@ukr.net

АВТОРСЬКА ШКОЛА ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА ЯК ПРИКЛАД ОРГАНІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Проаналізовано головні умови ефективного учнівського самоврядування, що було створено в авторській школі Олександра Захаренка. Визначено, що структура самоврядування сприяла подоланню формалізму у навчально-виховному процесі. Розкриваються механізми навчання активу учнівських громадських організацій.

Ключові слова. Олександр Захаренко; Сахнівська школа; учнівське самоврядування; гуманістичні цінності; цілепокладання; патріотизм; середовище; колектив.

Постановка проблеми. Сучасні темпи розвитку усіх сфер людського життя вимагають докорінного реформування освіти, зокрема – зміни підходів до організації виховного процесу. Що ж стосується бажаних змін у виховному процесі, то здійснити їх можна за допомогою впровадження учнівського самоврядування, що визначається в сучасних документах, які стосуються розвитку освіти.

Зокрема, у Концепції Нової української школи зазначено, що випускник загальноосвітнього закладу має бути цілісною особистістю, патріотом з активною позицією, людиною зі стійкими морально-етичними принципами. Таку мету ставив Олександр Захаренко, коли закладав основи власної авторської школи, а саме: виховати громадянина-патріота, здатного приймати відповідальні рішення й втілювати їх в життя на благо Батьківщини. Один із шляхів досягнення поставленої цілі – функціонування в закладі освіти учнівського врядування, що забезпечує ефективність виховного процесу, оскільки відбувається оптимізація управління шкільним життям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дитячого самоврядування не є новою для нашої освіти. Свого часу її вивчали П. Ф. Каптерев, А. Я. Герд. На початку минулого століття ідею самоврядування розвивали та упроваджували С. Шацький, А. Макаренко, В. Сорока-Росинський. Багато уваги приділено цьому питанню у працях В. Караковського. Тенденції розвитку учнівського самоврядування визначені в програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» [1].

Одним із прикладів ефективного учнівського самоврядування є авторська школа Олександра Захаренка – Сахнівська школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Аналіз тих принципів й підходів, які використовувалися у процесі формування органів самоврядування, може допомогти педагогам-організаторам і заступникам з виховної роботи, які працюють із школярами-активістами.

Мета статті – проаналізувати погляди Олександра Захаренка на значення учнівського самоврядування; показати, яким чином у Сахнівській школі функціонували органи врядування школярів; визначити, як сприяла активна діяльність школярів формуванню загальнолюдських цінностей та лідерських якостей.

Виклад основного матеріалу. Олександр Захаренко як директор школи розумів, що ефект дії самоврядування не обмежується рамками навчального закладу, оскільки сприяє створенню демократичної моделі стосунків з іншими суб'єктами соціокультурного середовища і тим самим формує здатність особистості свідомо включатися в суспільне життя держави, брати активну участь у демократичних процесах.

Педагог стверджував, що перша й найголовніша умова ефективного учнівського самоврядування – подолання формалізму, який часто супроводжує цей процес. Тобто, в деяких школах буває так, по документах самоврядування створене, структура розроблена, плани існують, а фактично усіма справами керують педагоги – класні керівники, заступники з виховної роботи або педагоги-організатори. Таке «самоврядування», коли школярі здійснюють заплановані адміністрацією заходи, не приймають самостійних рішень і не несуть за них відповідальності, – є фікцією.

Друга умова ефективності діяльності органів учнівського самоврядування – участь представників дитячого колективу у процесі цілепокладання. Це означає, що для визначення й стратегічних цілей розвитку навчального закладу, і конкретної мети діяльності на певний період мають залучатися ті, заради кого ця діяльність і відбувається, – тобто, учні школи. Практика свідчить про те, що думка учнів під час планування діяльності освітнього закладу враховується далеко не завжди.

Учні Сахнівської школи були активними учасниками саме такого процесу: починаючи від визначення мети, кристалізації нової ідеї і до кінцевої реалізації проекту, втілення його в життя. І це дуже важливо: академік І.Д. Бех висловлює думку, що, по-перше, у навчальному закладі дитина обов'язково «має брати участь у процесі цілепокладання», а по-друге, наголошує на необхідності «ситуації співучасті у створенні виховних задумів, намірів, рішень, де вихователь і вихованець утверджують взаємини особистісної рівності, де Ми є визначальним у будь-якій педагогічній дії» [2, с. 198]. Це обов'язкові умови будь-якої особистісно орієнтованої виховної технології.

У разі дотримання перших двох умов, окреслених вище, можна говорити про наступну: надання школярам реальних прав і виконання ними конкретних обов'язків. Якщо діяльність учнівського самоврядування спрямована на зрозумілі, конкретні справи, то розподіл обов'язків, планування, прийняття рішень, контроль за їх виконанням – все це не буде викликати труднощів.

Таким чином, дієве самоврядування бере на себе значну частину роботи, яка за умови формально існуючого або відсутнього самоврядування лягає на педагогічний колектив. При наявності ефективних форм учнівського врядування між педагогами і учнями виникає творча співдружність, що позитивно впливає на всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Задача педагогів полягає в тому, щоб створити умови для розвитку лідерів учнівського самоврядування, навчити активістів координувати спільну діяльність і міжособистісні стосунки у процесі здійснення певної справи. Формування в учнів лідерських якостей є надзвичайно важливим завданням для педагогів. Аналіз негативної практики організації учнівського самоврядування свідчить, що причинами невдач бувають такі: або лідер призначається адміністрацією школи з числа учнів, які проявили себе успішними в навчанні, або неформальним лідером всупереч бажанню адміністрації стає учень, що користується авторитетом серед однолітків, але не є, на погляд учителів, взірцем у навчанні і поведінці. Задля запобігання таким випадкам необхідно впроваджувати ефективні технології формування лідерських якостей на засадах теоретичного вивчення компонентів лідерських якостей (таких, як мотиваційний, емоційно-вольовий, особистісний, діловий тощо) та практичного визначення рівня їх сформованості у потенційних лідерів.

Самоврядування сприяє розвитку не тільки виконавських здібностей, а й організаторських; забезпечує особистісне зростання його членів; учні, що є активними учасниками учнівського самоврядування, набувають необхідних навичок і умінь, а саме: самоаналізу, прогнозування і проектування власних дій, самокорекції, прийняття компромісних рішень тощо. У сфері соціальної взаємодії кожен із суб'єктів отримує навички соціальної відповідальності, комунікабельності, розуміння значущості спільних цілей, вміння передбачати соціальні наслідки власних вчинків. Крім того, створюються передумови для самовиховання особистості. У контексті дослідження спадщини О.Захаренка вважаємо необхідним навести думки з цього приводу І.Бега, який писав, що, народжуючись, людина проходить через процеси становлення, які є неперервними. Про розвиток особистості можна

говорити в тій мірі, в якій вона спроможна на вироблення та змінювання ставлення до самої себе, а це можливо за умови цілеспрямованого виховання та усвідомленого самовиховання. [3, с. 60].

Задля успішного функціонування учнівського самоврядування необхідно дотримуватися наступних принципів:

- змістовне та діяльне наповнення роботи органів учнівського самоврядування;
- соціальна значимість діяльності органів учнівського самоврядування;
- відповідність змістовного та організаційно-структурного компонентів самоврядування рівню розвитку учнівського колективу;
- взаємозв'язок функцій, повноважень, реальних прав, можливостей органів учнівського самоврядування;
- добровільність та виборність органів учнівського самоврядування;
- ініціатива, самодіяльність та творчість дітей;
- гласність та актуальність прийнятих рішень, колегіальність їх розробки;
- поєднання діяльності постійних і виборних органів учнівського самоврядування, послідовність і систематичність їх роботи;
- обов'язкове представництво класних колективів в органах шкільного самоврядування;
- взаємодія всіх органів учнівського та шкільного самоврядування;
- співробітництво дітей та дорослих (педагогів та батьків) у процесі підготовки, прийняття та виконання рішень [4].

Яскравий зразок ефективного учнівського самоврядування був створений в Авторській школі О. Захаренка. Олександр Антонович вважав, що успіх у розвитку самоврядування школярів у великій мірі залежить від мудрого педагогічного керівництва, яке полягає у наданні учням консультативної допомоги. Для координації діяльності учнівського колективу створювались відповідні органи, які спрямовували, планували і здійснювали контроль за виконанням спільних рішень: рада колективу, рада дружини, рада загону, різноманітні комісії (культурно-масова, господарська, санітарна тощо). Структура учнівського самоврядування була продумана таким чином, щоб підвищити дієздатність окремих її органів та сприяти формуванню системи внутрішньо колективних стосунків (взаєморозуміння, взаємна вимогливість, взаємодопомога, солідарність, товариськість, дружба).

Великого значення О. Захаренко приділяв питанням навчання активу учнівських громадських організацій, але підкреслював, що навчання лідерів – це «не сидіння за партами, не лекції й семінари, а навчання справою, залучення до повноправної участі у вирішенні усіх шкільних питань». Конкретним прикладом такого підходу була організація чергування по школі, що здійснювалося за моделлю макаренківської системи чергування і відповідальності чергових. Черговому, що призначався на тиждень рішенням комсомольського та учнівського комітетів школи, надавалися реальні повноваження і офіційна посада «заступник директора, що відповідає за організацію шкільного життя». Діяльність чергового розпочиналася із ознайомлення з підсумками попереднього періоду, щоб ефективно продовжити або завершити розпочату справу. У його повноваження входило надання розпоряджень, вказівок, зауважень, які були обов'язковими для виконання усіма учнями школи. За поданням головного чергового формувалася різновіковий черговий загін, завданням якого було вирішувати актуальні питання шкільного життя, підтримувати порядок у школі. За підсумками чергування видавався наказ, в якому було відображено ставлення школярів до навчання, ведення щоденників, якості прибирання класних кімнат, збереження підручників, дотримання вимог до зовнішнього вигляду, виконання домашніх завдань тощо. Головному черговому надавалося право оголошувати школярам подяки і виносити догани. Таким чином було реалізовано один із принципів успішного самоврядування – надання школярам реальних прав та засобів впливу на однолітків за умови підвищення їхньої власної відповідальності. З цією метою було розроблено та затверджено на спільному засіданні

педагогічної ради і комітету комсомолу «Положення про заступника директора школи», в якому зазначалося наступне:

– Заступник директора школи з питань організації дитячого колективу [він же головний черговий по школі] призначається із числа учнів 10-х класів в I, II, III чвертях і 9-го класу – в IV чверті на спільному засіданні комітету комсомолу і учнівського комітету терміном не більш як тиждень і представляється учням на суботній лінійці.

– Заступником директора може бути будь-який учень старших класів незалежно від рівня знань і вихованості. Він організовує життя колективу школи через загін, обраний ним із учнів будь-якого класу, за згодою комітету комсомолу і учнівського комітету у кількості 10 осіб. Він звітується за свою роботу перед комітетом комсомолу, а в суботу – перед усією школою за формою спеціального письмового звіту або наказу по школі.

Заступник директора (він же головний черговий) зобов'язаний:

– допомагати вчителям, адміністрації школи підтримувати належний санітарний і робочий порядок у школі, на вулиці, в громадських місцях протягом всього робочого дня;

– відкривати школу о 8-й годині ранку і здавати її черговому сторожу о 20-й годині взимку, о 22-й годині – в інший час;

– у всіх випадках порушення режиму роботи школи самостійно приймати міри, а в разі неможливості терміново доповідати директору школи або будь-кому із адміністрації;

– зустрічати приїжджих гостей, перевіряючи, батьків, доповідати про стан справ у школі, організувати та проводити екскурсії у шкільному музеї, планетарії;

– складати суботній розклад для проведення уроків учнями старших класів у молодших класах;

– контролювати роботу спортивних секцій, гуртків, клубів тощо;

– організувати спільно з відповідальним членом комітету комсомолу позакласні заходи;

– організувати перевірку виконання учнями режиму дня, домашніх завдань, чистоти одягу, взуття тощо;

– приймати міри для подолання усіх конфліктних ситуацій, які виникають серед дітей або між дорослими і дітьми;

– доповідати при необхідності батькам про знання і вихованість їхніх дітей;

– проводити вечірні рейди у клубах і сім'ях для визначення умов роботи вдома і допомоги учнів батькам;

– проводити щоденні лінійки, приймати доповіді командирів класів, готувати суботній наказ по школі;

– випускати газету «Мітла»;

– перевіряти стан читацьких формулярів і фактичне читання учнями художньої літератури;

– брати участь в організації заліків з фізичної культури;

– відповідати за організацію чергування на вечорах відпочинку;

– призначати чергових в їдальні, профілакторії та в ігровому залі;

– передати шкільні приміщення, подвір'я в належному стані наступному заступнику директора.

Заступник директора має право:

– давати вказівки і розпорядження усім працівникам школи;

– представляти школу на засіданні виконкому сільської Ради. Правлінні колгоспу;

– при необхідності викликати у школу працівників школи або батьків;

– відпускати учнів з уроків з поважних причин у разі відсутності директора школи;

– бути присутнім на політінформації, годині класного керівника, інших заходах у будь-якому класі;

- зупинити демонстрацію кіносеансу, якщо помічає порушення наказу головного чергового з відвідування клубу або Будинку культури;
- виносити догани і подяки із записом в особисту справу;
- вільно розпоряджатися грошовими сумами в розмірі 5–10 карбованців для заохочення тих, хто відзначився у праці, спорті, навчанні. Суспільно корисній діяльності;
- бути присутнім на засіданні педагогічної ради і нараді при директорі;
- запізнюватися на урок не більш як на 5 хвилин.

Підтвердженням високої ефективності учнівського самоврядування можуть слугувати ті грандіозні проекти, що були реалізовані в Сахнівській школі, а саме: створення фонтану «Колосок», будівництво музею та корпусу для молодших школярів, спорудження Криниці Скорботи та ін. Для реалізації цих та інших проектів створювалися різновікові бригади, членами яких були школярі від 1-го по 10-й класи, вчителі, батьки, випускники школи. Керівництво бригадами здійснювали учні старших класів та шефи. Робота кожної з бригад чітко планувалася, працювали згідно із затвердженим графіком по 2 години щоденно. Об'єкти роботи змінювалися: школярі вирощували розсаду, збирали насіння, працювали у колгоспі.

Із числа учнів 9-х класів було створено виробничу бригаду, в якій повністю запроваджено самоврядування: створено 3 ланки, керівництво якими здійснювалося ланковим та наставником, бригадир-учень складав графік-розклад роботи, розподіляючи роботу на спортивному комплексі, у шкільних приміщеннях, в колгоспі між трьома ланками [5].

Аналізуючи стан виховної роботи в Сахнівській школі, О. Захаренко підкреслював, що її ефективність у великій мірі ґрунтувалася на єдності учительського і учнівського колективів. Крім того, система виховної роботи забезпечувала постійну зайнятість школярів корисними і цікавими справами, і це в певній мірі знімало проблему дисципліни. Здійснення проектної діяльності надавало можливість кожному школяреві знайти посильну справу по душі, а це означало, що для кожного була створена ситуація причетності до спільної діяльності.

Олександр Захаренко був переконаний, що у питаннях, пов'язаних з процесом створення і розвитку врядування учнів, має здійснюватися науковий підхід. Важливим важелем у залученні школярів до колективної діяльності був такий фактор, як мотивація. За умови глибокого аналізу і розуміння природи індивідуальних потреб і мотивів, які спонукають людину до діяльності (або бездіяльності), можна використовувати ефективні стимули. Якщо потреби матеріального характеру залежать від суспільного характеру життєдіяльності людини, то джерело духовних потреб знаходиться у його свідомості. Фокус уваги педагогів має бути зосередженим на двох моментах. Перший: що саме, яка потреба лежить в основі дії дитини. Тобто, педагог має пам'ятати, що потреба є тим своєрідним двигуном, під впливом якого здійснюється вчинок. Другий момент: який мотив спонукає дитину до вчинку, спілкування, праці, участі у заході тощо. Усвідомлюючи наявність в дитини потреби і розуміючи мотиви її діяльності, педагог зможе використати ефективні стимули.

У взаємопов'язаному ланцюгу «потреба – мотив – стимул – мета – дія» кінцевий результат залежить від системи цінностей особистості. У цьому зв'язку варто наголосити на необхідності удосконалення ціннісної системи особистості шляхом формування ціннісних ставлень до загальнолюдських гуманістичних цінностей. О. Захаренко велику увагу приділяв саме цьому питанню, і навіть конкретні справи по облаштуванню території школи завжди пов'язував із необхідністю інтелектуального і морального розвитку школярів. Він писав: «Колись одна з газет нас назвала «Мрійники з Сахнівки». То істинна правда. Вчилися і мріяли, завжди щось будували: то інтернат, то теплицю, то музей з обсерваторією і планетарієм, то спортивний комплекс, то літній, то зимовий басейн. Проводили радіолінійки,

телепередачі. І мрійниками ми були, і реалістами — доводили задуману справу до завершення. Задумана мрія несла всіх на крилах впродовж усього навчального процесу, нанизуючи курси і предмети на єдиний стовбур, який називається «Знаннями» [6, с.7].

О.Захаренко у книзі «Школа над Россю» стверджував, що у формуванні особистості важливу роль відіграють постійне оновлення та примноження духовних багатств школи, до яких він відносив ідейні, громадські, естетичні, трудові, моральні цінності колективу. На його думку, названі цінності виявляються у тих прийомах, методах, формах роботи, які застосовуються в колективі, а відображаються вони у засобах праці та навчально-матеріальній обстановці. Шляхи примноження духовних багатств він вбачав у вдосконаленні наявних цінностей, видозмінюванні шкільного життя та створенні нових духовних цінностей. Пояснюючи технологію цього процесу, педагог звертав увагу на особливості моделювання виховних заходів, сутність якого полягала в тому, що певні періоди життя шкільного колективу мали окреслену виховну спрямованість і завершувалися заходом (чи заходами) великого педагогічного ефекту [5]. Органи учнівського самоврядування відігравали в цьому процесі активну роль.

Олександр Захаренко як керівник навчального закладу враховував, що найголовнішою умовою ефективної роботи має бути, по-перше, наявність мотивації у дитини, а по-друге, ситуація успіху при виконанні будь-якого завдання. У Сахнівці намагалися створити умови для досягнення успіхів кожним учнем, розуміючи, що бути успішним – обов'язкова потреба кожної людини, і з'являється ця потреба з моменту усвідомлення дитиною себе як особистості. Це відзначав і В. О. Сухомлинський: «Даремна, безрезультатна праця і для дорослого стає осоружною, набридливою, безглуздою, а ми ж маємо справу з дітьми. Якщо дитина не бачить успіхів у своїй праці, вогник прагнення до знань згасає, у дитячому серці утворюється крижинка, яку не розтопити ніякими намаганнями доти, поки вогник знову не загориться; дитина втрачає віру в свої сили...» [7, с. 163]. Дитина, яка не може досягти успіхів у навчанні в силу свого інтелектуального розвитку або особливостей сприйняття навчального матеріалу, відчувається нещасною. А учень, який не вмотивований на отримання знань і творчу діяльність при вивченні шкільних предметів, приречений на нудне існування у стінах навчального закладу. Такі учні часто знаходять засоби реалізації себе як особистості і власних домагань в асоціальних стосунках і діях. «У правопорушеннях і злочинах найяскравіше відбивається залежність наслідків від причин [7, с. 290]», – такої думки був Сухомлинський. Тим більш значимою стає проблема раціональної і змістовної організації позакласної діяльності і учнівського дозвілля, що і є однією із задач учнівського самоврядування.

Що стосується безпосередньо учнівського самоврядування Сахнівської школи, то мета діяльності всього колективу поступово трансформувалася в лаконічну формулу: «Поспішаймо робити добро!» [8, с. 7]. Лінгвістичний аналіз сформульованої таким чином мети допомагає виокремити найголовнішу життєву функцію особистості: присвятити життя благородній місії, яка полягає в здійсненні добрих вчинків; використання дієслівної форми першої особи множини («поспішаймо») у спонукальному реченні має на меті залучення до активної діяльності не тільки школярів, а й усіх учасників навчально-виховного процесу; іменник «добро» є в певній мірі узагальнюючим і означає «благо», «любов», «справедливість», «турбота», «знання» тощо. Тобто, проголошена таким чином мета діяльності фактично закладала у душу кожного учня Сахнівської школи поняття про власну життєву місію, піднімала до необхідності роздумів про вічні життєві питання – добро і зло, війну і мир, любов і ненависть, вічне і миттєве, турботу і байдужість, спонукала до формування активної життєвої позиції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, рецепт успішного учнівського самоврядування від Захаренка був такий: педагоги мають усвідомлювати особистісні потреби учнів й усіма засобами створювати позитивну мотивацію, спрямовану на

задоволення дитячих потреб. Важливого значення набуває необхідність створення ситуації причетності не тільки для учнів школи. Якщо органам учнівського самоврядування будуть надані реальні права, то діяльність навчального закладу буде повністю спрямована на вирішення задач формування активно діючої особистості, яка зможе реалізувати свої внутрішні потенції.

Список використаної літератури

1. Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2011.
2. Бех І. Д. Виховання особистості (у двох книгах). – К. : Либідь, 2003. – Т. 1. – 278 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості (у двох книгах). – К. : Либідь, 2003. – Т. 2. – 342 с.
4. Яременко Н. Методичні рекомендації щодо організації учнівського самоврядування в загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс] / Н. Яременко // Teacher.at.ua. – Режим доступу: http://teacher.at.ua/publ/metodichni_rekomendaciji_shhodo_organizaciji_uchnivskogo_samovrjaduvannja_v_zagalnoosvitnikh_navchalnih_zakladakh/40-1-0-6815
5. Захаренко О. А. Школа над Россю / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик. – К. : Радянська школа, 1979. – 149 с.
6. Захаренко О. А. Енциклопедія шкільного роду (автобіографічні дані, спогади, роздуми). – с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району, 2000. – Т. 2.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 1 / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1980. – 654 с.
8. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро / О. А. Захаренко. – Черкаси, 1997. – 28 с.

References

1. Key benchmarks for educating 1st-11th graders in Ukraine's secondary schools. Program. (2011). Ternopil: Educational book: Bogdan. (in Ukr.)
2. Beh, I.D. (2003). Educating the individual (in two books). Book № 1. Kyiv: Lybid. (in Ukr.)
3. Beh, I.D. (2003). Educating the individual (in two books). Book № 2. Kyiv: Lybid. (in Ukr.)
4. Jaremenko N. (2011). Methodical recommendations are for the organization of student government in secondary schools. Teacher.at.ua. Retrieved 17 January 2017, from http://teacher.at.ua/publ/metodichni_rekomendaciji_shhodo_organizaciji_uchnivskogo_samovrjaduvannja_v_zagalnoosvitnikh_navchalnih_zakladakh/40-1-0-6815. (in Ukr.)
5. Zaharenko, O.A. & Mazurik S.N. (1979). School on the Ros. Kyiv: Radyanska shkola. (in Ukr.)
6. Zaharenko, O.A. (2010). Encyclopedia of school family (autobiographical data, memories, reflections). V.Sahnivka Korsun-Shevchenkiv district. (in Ukr.)
7. Sukhomlinsky, V.O. (1977). Selected works in five books. Kyiv: Radyanska shkola. (in Ukr.)
8. Zaharenko, O.A. (1997). Let's hurry to do good. Cherkassy. (in Ukr.)

KRUTENKO Olga,

Ph.D, Assistant Professor of Department of pedagogy and educational management,
MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy Regional Council”
e-mail: olga_krutenko@ukr.net

AUTHOR'S SCHOOL ALEXANDER ZAKHARENKO AS A EXAMPLE OF STUDENT GOVERNMENT

Abstract. Introduction. The current pace of development in all areas of human life requires radical changes in the education system, in particular changes in approaches to the educational process. The implementation of student government helps to increase its effectiveness.

Purpose. The article is an analysis of the principles and approaches used in the formation of the student government in Sahnivka school, Korsun-Shevchenkiv district, Cherkasy region.

It studies the main conditions for an effective student government created in Oleksandr Zakharenko's experimental school. It determines that the structure of student government contributed to overcoming formalism. Representatives of the student body had the opportunity to participate actively in the process of goal-setting, i.e. they were involved in determining the strategic development of the institution.

Thanks to the existence of effective forms of student government, there emerges a creative community between the teachers and the students, which positively affects all the participants of the educational

process. The students who take responsibility for conducting school meetings tend to develop executive and organizational skills.

The article reveals the mechanisms of training the leaders of student NGOs. In Sahnivka school it was carried out based on Makarenko's duty and responsibility rotation system.

Originality. Oleksandr Zakharenko's ideas on the principles of student government can be the basis for creating an effective educational system of a modern education institution to ensure the organization of rational and content-rich extracurricular activities and student entertainment, which is one of the tasks of student self-government.

Conclusion. Exploring Oleksandr Zakharenko's ideas makes it possible to realize the importance of student government in creating a united student body capable of carrying out important school activities.

Key words: Oleksandr Zakharenko; Sahnivka school; student government; leadership; humanistic values; patriotism; goal setting; collective; environment.

Одержано редакцією 16.01.2017
Прийнято до публікації 18.01.2017

УДК 378

КУЗЬМІНСЬКИЙ Анатолій Іванович,

член-кореспондент НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки вищої школи і
освітнього менеджменту,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: kafvsh@meta.ua

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ ОЛЕКСАНДРА АНТОНОВИЧА ЗАХАРЕНКА – ВЗІРЕЦЬ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ

У статті розкривається громадянська позиція О. А. Захаренка, яка служить яскравим прикладом для молодих громадян нинішнього і майбутніх поколінь українців. Висвітлено могутність педагогічного таланту О. А. Захаренка, унікальність і неординарність у підході до розв'язання ним дидактичних і виховних проблем. Особлива увага присвячується досягненням О. А. Захаренка у царині освіти людини і її особистісного становлення, наголошується значущість його внеску у побудову демократичного суспільства. Діяльність Сахнівської школи розглядається як цілеспрямоване формування духовно розвиненого громадянина-патріота. Для О. А. Захаренка неперехідною педагогічною цінністю є глибока повага до дитини, зважання на її особистісні індивідуальні особливості. Він настійно пропагував, відстоював і впроваджував людинолюбну, дитиноцентристську, гуманістично наповнену систему навчання й виховання молодого покоління. Добре розумів сахнівський подвижник, що здоров'я – найвищий аксіологічний атрибут людини, найбільш суттєвий елемент у її існуванні. Він глибоко усвідомлював органічну цілісність людської натури, у якій повинні гармонійно поєднуватися психологічні, морально-духовні, соціальні, біологічні та фізіологічні складові. Всю його діяльність пронизують турбота й піклування як про культурно-духовне, моральне виховання юні, так і про фізичне здоров'я школярів. Професійна талановитість і особиста інтелігентність О. А. Захаренка ілюструється численними життєвими прикладами, а громадянська обов'язковість й відповідальність слугують цінним взірцем для виховання молоді. Феномен реалізації таланту Олександра Антоновича Захаренка чітко й виразно підкреслює єдність природних, успадкованих високих людських якостей з набутою і сформованою власними зусиллями соціокультурною й морально-духовною позицією самої людини. Інноваційний талант О. А. Захаренка залишив відбиток і на вдосконаленні життєустрою людського суспільства. Загально визнаний лідер педагогічної інноватики уважав соціальну справедливість найважливішою загальнолюдською цінністю. Педагогічна система видатного педагога-новатора включає проблему формування громадянськості у молодих людей в ході освітнього процесу, а життя й діяльність Олександра

Антоновича, його науково-літературна спадщина є гарним навчальним посібником у справі виховання громадянина України, громадянина світу.

Ключові слова: громадянськість; громадянська позиція; виховання; формування; відповідальність.

Постановка проблеми. В ході становлення української державності, побудови відкритого, демократичного, громадянського суспільства особливої ваги набуває виховання громадянськості як у молодого покоління, так і в дорослих громадян. Яскравим прикладом, унікальним взірцем громадянської відповідальності й обов'язковості є громадянська, державницька позиція правдивого Народного Вчителя, видатного педагога-новатора Олександра Антоновича Захаренка.

Про досягнення Олександра Антоновича Захаренка в царині едукації людини і про особистісні його достоїнства й чесноти сказано й написано чимало. Жаль лише, що в цій справі, як і в багатьох інших, діє звична формула «є людина - є й справа, не стало людини - загинула й справа». Маємо на увазі те, що великі й цінні надбання видатного педагога, самовідданого патріота й громадянина і на освітній ниві, і в царині побудови громадянського, відкритого, демократичного, самоорганізованого суспільства дуже мало впроваджуються в життя.

Народна мудрість говорить, що якщо людина від природи талановита, то вона талановита в усьому. Це якраз про Олександра Антоновича. Йому, окрім освітньої справи, до всього було діло. Він був справжнім патріотом і громадянином України, європейцем і громадянином світу. Він мислив і діяв широко й масштабно. Немає такої галузі життєдіяльності людини, немає такого питання, щодо яких педагог-мислитель не висловив би свої міркування, погляди, рекомендації. Про це яскраво свідчать його твори, публічні виступи, практичні поради й настанови.

Нині Україна проявляє великі намагання, щоб стати повноправним членом європейської спільноти. Окрім прийняття відповідних законів, здійснення необхідних реформ, упровадження в усіх сферах життєдіяльності європейських стандартів очевидною необхідністю є виховання українців, які сповідують європейські цінності, дотримуються європейських норм співжиття, поводяться як громадяни Європи, проявляють солідарність із громадянами інших європейських країн, цінують і поважають права людини, демократію, свободу, дотримання вимог законів України і європейських держав.

Саме таким вимогам відповідали стиль, уклад життя і професійна й громадська діяльність, а також громадянська позиція Народного вчителя О. А. Захаренка. Саме такі риси він намагався прищепити своїм учням, колегам, односельцям.

Вся діяльність у Сахнівській школі була спрямована на досягнення головної мети - формування духовно розвиненої особистості, достойної людини, свідомого громадянина-патріота. У школі, в Георгієвському залі, розміщена галерея пошани, де золотими буквами виписані прізвища відмінників навчання, і галерея Пам'яті зі світлинами випускників школи за всі роки її існування. Одним із ефективно діючих важелів виховання і поцінування громадянськості учнями було прийняте рішення щодо того, що якщо хтось із випускників школи на *будь-якому* етапі *життєвого шляху* допустить негідний вчинок, його фото буде вилучене з галереї Пам'яті. Про дієвість цього виховного засобу свідчить те, що жодна світлина не була видалена з галереї впродовж багатьох років.

Пропагуючи і виховуючи громадянську *обов'язковість* у школярів, сам Захаренко був надзвичайно ретельним і відповідальним перед учнями, колегами, школою, громадою, державою у всьому. Враховуючи, що крім посади директора школи, він був ще й народним депутатом СРСР, депутатом обласної ради, дійсним членом декількох академій, і ще мав багато різних державних і громадських доручень, смикали його з усіх сторін неперервно. Але коли треба було комусь прийти на допомогу, розв'язати якесь питання, відгукувався

негайно і безвідмовно. Чи це мешканці села Яблунівки просили втрутитися й не дати закрити початкову школу, чи бригадир віддаленої колгоспної бригади просив виступити перед механізаторами, а чи запрошували поділитися своїм баченням тих чи тих проблем у владних структурах Москви, Києва, Черкас, завжди спокійно й терпляче сприймав звернення і ґрунтовно й змістовно задовольняв потреби тих, хто звертався.

Високе почуття громадянської обов'язковості й відповідальності проявлялося в усіх діях і рішеннях Олександра Антоновича. Яскравим прикладом цього є відмова від посади міністра освіти України. Хоч і не мав досвіду чиновницької роботи, але інтуїтивно відчував, що чиновницька праця завжди зв'язана з інтригами, чварами й іншим політичним брудом і категорично не відповідає його життєвому покликанню, його кришталеву чистій, благородній, тонко організованій душі.

Як громадянин, патріот Захаренко був надзвичайно обов'язковим і відповідальним передусім перед державою. На жаль, держава далеко не завжди відповідала йому взаємністю. Особливо виразно це проявилось у випадку з нагородженням. У 1978 році за рознарядкою з Москви одного педагога з Черкаської області необхідно було представити до присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці. Це на той час була найвища форма нагороди поряд із званням Героя Радянського Союзу. Шукати кандидатуру на це високе звання не було потреби – рівного Олександрові Антоновичу педагога-подвижника в області не було, та й в Україні мало кого можна було поставити врівень з ним. Підготували відповідні документи, послали в Москву. І буквально за день-два до урочистої процедури нагородження в Кремлі, як сніг на голову, поступає розпорядження: кандидатура Захаренка відхилена, оскільки потрібна жінка. Загальновідомо, що в ті часи суворо регламентувалося все і вся. Так і нагородження – не за результатами праці й справжніми досягненнями, а за жорсткою рознарядкою: стільки-то партійних, стільки – безпартійних, стільки – *колгоспників*, а стільки – робітників, ну й, зрозуміло, – гендерний підхід. У темпі лихоманки шукали підходящу кандидатуру жінки-вчительки. Знайшли достойного, сумлінного педагога, шановну людину, але ж до рівня Захаренка й нині мало хто дотягує, а на той час це був загальноновизнаний лідер педагогічної інноватики всього Радянського Союзу. Звання Героя присвоїли вчительці, а Олександрові Антоновичу вручили орден Леніна. Після процедури нагородження вчителька-Герой у колі новонагороджених черкащан підійшла до Захаренка і (це робить їй честь) сказала: «Вибачте, Олександрові Антоновичу, адже це Ваша заслужена нагорода дісталася мені». На що останній з доброзичливою посмішкою, з непідробною щирістю сказав: «Ну що Ви, що Ви, саме Ви заслужили це високе звання і я Вас сердечно, від усієї душі вітаю». Обняв і поцілував колегу. Навіть тіні якогось невдоволення чи розчарування не було на обличчі і в поведженні. Ось у цьому весь Захаренко – скромний, делікатний, розуміючий, душевний, справжній інтелігент, людина високого духу.

Як і всіх видатних мислителів, педагогів різних часів його хвилювала проблема вдосконалення життєустрою людського суспільства. Він гостро й тяжко переживав прояви соціальної несправедливості й нелегке життя простої людини. З душевним болем говорить Захаренко про грабіжницьку політику й неприкрите пограбування людей: «Слова. Слова. Нині вони не в моді, їм не вірять ні дорослі, ні діти. Вірять доларам, справам, результатам. А в моді витончений грабіж та звирячий переділ народного короваю. Модні розмови про духовність та святість. Про виховання – ні слова». Сказано в минулому столітті, а як актуально звучить нині.

Олександр Антонович уважав соціальну справедливість найважливішою загальнолюдською цінністю, а її суттю – ісономію, тобто рівність усіх громадян перед законом. Активна громадянська *позиція*, небайдужість до долі простої людини, душевний біль за знедоленість великої частини своїх співвітчизників не дозволяли йому мовчки спостерігати за тим, що коїться навколо. «Неозброєним оком видно, - пише він, - що все ще грабіжники розтягують національне майно України. Занепадають підприємства, «гаснуть»

заводи. На жаль, крадіїв нерідко захищають закони, які вони самі створюють. Я знаю, як важко в таких умовах не втратити надію на краще майбутнє. Але не може так бути вічно... Зміняться люди, житимуть по справедливості. Не стане багатих, бідних, перестануть красти одне в одного. Збудуємо довгоочікуване суспільство соціальної справедливості». Благородні сподівання благородної людини.

Мудро й далекоглядно попереджав Захаренко можновладців про небезпечність ігнорування принципу соціальної справедливості, непомірного матеріального розшарування людей і до чого це може призвести: «Наступає час, коли для виживання в хід ідуть вила, коси, гвинтівки». Ця засторога суголосна із відомим Шевченковим закликком «Схаменіться, будьте люди, бо лихо вам буде». Ці попередження доволі актуальні й сьогодні.

Олександр Антонович уболівав за все і за всіх - за своїх учнів, за колег-учителів, за односельців, за долю України і всієї її людності.

Громадянськість Захаренка яскраво проявлялася передовсім у чіткому усвідомленні своїх обов'язків перед державою, суспільством, місцевою громадою, шкільним колективом. Все, що він робив, було спрямоване на загальне добро: і те, що підніс звичайну сільську школу до вершин здобутків української і світової педагогіки, і те, що побудував новаторську педагогічну систему, базовану на принципово новій методологічній основі, і створив способом народної будови величний навчальний, спортивний, оздоровчий комплекс, музеї, планетарій, обсерваторію, дендропарк і багато інших суспільно-корисних об'єктів.

Піклуючись про громадянське виховання майбутніх громадян України Олександр Антонович створив шкільний телевізійний канал з покриттям 15 сіл, газету «Дівочі гори», меморіал «Криниця Совісті». Вся діяльність Сахнівської школи була спрямована на формування розвиненої особистості свідомого громадянина України. В «Енциклопедії шкільного роду» він пише: «Ті почуття любові до рідного краю, Батьківської землі, народжені з дитинства, з материнського молока, зі школи, з лелечого гнізда, що на зелених луках, голубої стрічки Росі і безкраїх пшеничних полів, з Дівочих гір».

Висока і правдива громадянськість педагога-патріота проявлялася і в щирому вболіванні за долю рідної мови: «Красу своєї мови діти мають відчутти душею і серцем, і не йти ні на які суржикі, бо то сміття, бруд, що знекровлює рідну мову». Як суголосно перегукується ця думка з висловом відомого українського вченого-патріота Агатангела Кримського, який називав нешанувальників української мови «мовокалічниками» і «мовозасмітниками».

Педагог-мислитель переважну частину свого життя працював в умовах авторитарного, статичного суспільства. Але своїми громадянськими поглядами, ідеями і практичною діяльністю він набагато випередив свій час. Інноваційний талант Захаренка у *тому й проявився, що живучи й працюючи в умовах загального реліктового й актуального рівня громадянської культури, він упроваджував у своїй школі, у своєму селі програму патріотичного, громадянського виховання людини, націлену у майбутнє. Він був громадянином-європейцем задовго до виникнення суспільно-політичного руху щодо євроінтеграції. Ось у цьому весь Захаренко – людяний, далекоглядний, розуміючий, з інноваційним світобаченням, мисленням, а головне – з умінням інноваційно діяти.*

Життя й діяльність Олександра Антоновича Захаренка, його патріотизм і громадянськість, безмежна жага служити своїй справі, своєму народові - гарний навчальний посібник і прекрасний взірець для наслідування нині сущим і майбутнім поколінням українців.

Висновки. Життя й діяльність Олександра Антоновича Захаренка, його громадянська позиція, безмежна відданість справі служіння своїй державі, своєму народові є цінною спадщиною для виховання у молоді почуття громадянськості, формування проукраїнської громадянської позиції.

Список використаної літератури

1. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро: Роздуми педагога – академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини / О. А. Захаренко. – Черкаси, 1997. – 28с.
2. Захаренко А. А. Мой гражданский долг // Советская педагогика. – 1989. – №10. – С.6–10.
3. Світличний К. К. Лелеки над Сахнівкою. Художньо-документальна повість / К. К. Світличний. – К. : Радянський письменник, 1987. – 191 с.
4. Захаренко О. А. Становлення громадянина / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик – К. : Т-во «Знання Української РСР», 1976. – 29с.

References

1. Zakharenko, O.A. (1997). *Hasten to do good: Reflections of a teacher – academician of the fate of education and child, teacher and family, land and homeland.* - Cherkasy. (In Ukr.).
2. Zakharenko, A. A. (1989). My civic duty. *Soviet pedagogy, 10, 6–10.* (In Ukr.).
3. Svitlychny, K. K. (1997). *Storks over Sakhnivka. Artistic-documentary tale.* Kyiv: Soviet writer. (In Ukr.).
4. Zakharenko, O. A., Mazuryk, S. M. (1976). *Becoming a citizen.* Kyiv: Unity "Knowledge of Ukrainian SSR". (in Ukr.).

KUZMINSKY Anatoliy,

Member-Corresponder of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
 Doctor in Pedagogy, Professor, Professor of High School Pedagogy and Educational Management
 Department,
 Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: kafvsh@meta.ua

OLEXANDER ZAKHARENKO'S CITIZENSHIP IS A MODEL TO FOLLOW

Abstract. *The article deals with citizenship O.A. Zakharenko's, which serves as a shining example for the young people of present and future generations of Ukrainians. It deals with the power of O.A. Zakharenko's teaching talent, uniqueness and originality in their approach to solving his teaching and educational problems. Special attention is paid to O.A. Zakharenko's achievements in the field of education and its human and personal development, the importance of his contribution to building a democratic society is emphasized. Activities of Sakhnivka school is seen as purposeful formation of a spiritually developed citizen-patriot. For O.A. Zakharenko enduring educational value is a deep respect for the child, paying attention to his personal individual features. He strongly promoted, defended and implemented humane, full of humanism system of training and education of the younger generation. Sakhnivka ascetic understood well that health is a man's axiological highest attribute, the most significant element in his existence. He is deeply aware of the organic integrity of human nature, in which psychological, moral, spiritual, social, biological and physiological components must be combined. All his activities permeate the care and custody of cultural and spiritual and moral education of the young and students' physical health. O.A. Zakharenko's professional and personal talent is illustrated by numerous examples of life and civil responsibility and serve as a valuable model for the education of youth. The phenomenon of implementing of O.A. Zakharenko's talent clearly and explicitly emphasizes the unity of natural, inherited high human qualities with acquired and formed their own efforts and socio-cultural moral and spiritual attitude of the individual. O.A. Zakharenko's innovative talent left a mark on improving the living arrangement of human society. A recognized leader in educational innovation and social justice considered the most important human values. Educational system of an outstanding teacher and innovator involves the problem of formation of citizenship in young people during the educational process, and O.A. Zakharenko's life and work, his scientific and literary heritage is a good educational tool in the education of a citizen of Ukraine, a citizen of the world.*

Key words: citizenship; education; formation; responsibility.

Одержано редакцією 13.01.2017
 Прийнято до публікації 16.01.2017

УДК 37.013

ЛЕЩЕНКО Ірина Тимофіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і психології,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: iren263@mail.ru

СВИРИДЕНКО Олександр Олександрович,

старший викладач кафедри загальної педагогіки і психології,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: iren263@mail.ru

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ У АВТОРСЬКІЙ О.А. ЗАХАРЕНКА ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ С. САХНІВКА КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті підкреслено місце загальнолюдських цінностей як засіб формування високодуховних громадян країни у Сахнівській загальноосвітній школі, проаналізовано комплекс заходів, спрямованих на формування свідомого громадянина держави, узагальнені критерії та показники сформованості громадянських почуттів школярів закладу, розкрито роботу педагогічного колективу Сахнівської середньої школи щодо формування громадянських почуттів вихованців.

Ключові слова: авторська школа О.А. Захаренка; громадянські почуття учнів; всебічний гармонійний розвиток особистості; напрями виховної роботи Сахнівської школи.

Постановка проблеми. Перехід до нових політичних, економічних, соціально-культурних взаємовідносин призвів до формування громадянського суспільства, модернізації освіти та управління нею. У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» одним із пріоритетних напрямів реформування виховного процесу є виховання «свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування в молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури» [1, с. 4].

Саме у Сахнівській школі система заходів морального, розумово-інтелектуального, екологічного, трудового, естетичного, економічного виховання комплексно спрямовувалася на формування духовності особистості, на виховання учня як громадянина, патріота [2, с. 259].

Педагогічний колектив школи О. Захаренка застосовував своєрідні підходи до виховання учня як особистості, нові педагогічні технології, де в центрі навчально-виховного процесу знаходиться дитина, як суб'єкт навчання та виховання. Досвід Сахнівської школи у цьому напрямі, наукові праці О.А. Захаренка щодо формування в учнів духовних цінностей важко переоцінити. Але разом з тим потребує узагальнення проблема запровадження педагогічних ідей О.А. Захаренка в освітній процес сучасного навчального закладу для формування громадянських почуттів учнів шкільного віку.

Мета статті: на підставі вивчення і аналізу практичного досвіду видатного педагога-новатора О.А. Захаренка розкрити педагогічні умови і методику стимулювання учнів у видах різноманітної діяльності, що ефективно впливають на формування їх громадянських почуттів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідників, які присвятили свої публікації висвітленню біографічних відомостей про О.А. Захаренка, що дають змогу осягнути внесок педагога у розвиток освіти та науки, визначити напрями та масштаби його громадської діяльності, узагальнити уявлення про становлення О.А. Захаренка як визначного педагога, схарактеризувати шлях, яким він йшов до управлінської посади, достатньо:

Н. Артеменко, І. Бех, Н. Калініченко, В. Кузь, Г. Суховержко та інші. Досить широко репрезентовано досвід діяльності Авторської школи О. Захаренка, низка праць знайомить з передовими педагогічними ідеями вченого як магістральними напрямками розвитку його педагогічної думки, висвітлює основні аспекти їх практичного втілення, розкриваючи практичний досвід, переваги та недоліки діяльності такого закладу.

Нині дослідники, вивчаючи досвід Авторської школи О. Захаренка, концентрують свою увагу на окремих аспектах її діяльності: формуванні здорового способу життя (В. Бурлака, Т. Андрющенко), громадянськості та патріотизму (Ю. Щербина, П. Волошин, Н. Орлова), особливостях еколого-виховної роботи (Н. Тищенко), всебічному гармонійному розвитку особистості (М. Кравчук), духовному розвитку (О. Крутенко, С. Захаренко). Незважаючи на таке різноманіття напрямів дослідження, усі автори у своїх статтях одностайні в думці, що посилений інтерес, який викликає ця школа, філігранність поєднання різних напрямів роботи, ідей свідчить про сучасність та актуальність поглядів О.А. Захаренка.

Виклад основного матеріалу. Чим більше часу відділяє нас від періоду діяльності Народного Вчителя, видатного педагога-новатора Олександра Антоновича Захаренка, тим зриміше і рельєфніше розкривається світові його головний талант.

Низка вчених вважає, що О.А. Захаренко своїми педагогічними поглядами, ідеями і практичною діяльністю набагато випередив свій час. Переважна частина його життя й роботи в школі пройшли в часи дії авторитарної педагогіки у статичному суспільстві. Але інноваційний педагогічний талант Захаренка у тому й проявився, що працюючи в умовах загального реліктового й актуального рівня педагогічної культури, він упроваджував в одній окремо взятій школі і наполегливо проголошував навчально-виховну програму, спрямовану у майбутнє.

У Сахнівській школі система заходів морального, розумового, екологічного, трудового, естетичного, економічного виховання комплексно спрямовується на формування духовності особистості, на виховання учня як громадянина, патріота.

Діяльність цієї школи побудована на оригінальних авторських ідеях та технологіях і є новою освітньою практикою в умовах сільської місцевості. В його школі здійснювалися пошуки шляхів та засобів розвитку освіти, віднаходились і апробувалися нові педагогічні технології та створювалася педагогічна система, що мала такі характерні ознаки:

- інноваційність – наявність оригінальних авторських ідей щодо перебудови навчального процесу;
- альтернативність – педагогічна система О.А. Захаренка відрізнялася від традиційної школи принциповими випереджувальними компонентами навчального процесу (цілі, зміст, методи, засоби тощо);
- концептуальність, системність і систематичність навчально-виховного процесу;
- соціально-педагогічна доцільність (діти упродовж навчання в школі не лише готувалися до майбутнього життя, а жили в сьогоденні майбутнім);
- органічне поєднання мікркосмосу (особливостей кожної особистості) з макрокосмосом (оточуючим середовищем).

Авторський заклад Олександра Захаренка забезпечував сприятливі умови для реалізації та самореалізації потенційних можливостей кожного учня, його інтелектуального, морального, емоційного та фізичного розвитку, формування гуманних відносин на основі загальнолюдських цінностей. Наведемо висловлювання О.А. Захаренка, яке свідчить, що Сахнівська школа – школа самореалізації кожного школяра: «У школі учню має бути як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість» [3, с. 17].

В авторській школі О. Захаренка можна виокремити продуктивні ідеї (буде школа – буде село, буде держава; виховання повинно бути системним і систематичним в усіх ланках неперервної освіти: сім'ї, школі, суспільстві, ВНЗ, самоосвіті; головною особистістю освіти,

зокрема в сільській школі, є вчитель і до нього повинна бути особлива увага держави, особливі вимоги до його підготовки; практична освітня діяльність не може не опиратися на науку, а наука, особливо педагогічна, повинна бути продуктивною, слугувати практиці, бути теплим світлячком, до якого б тягнувся розум вихователя, суспільства; освіта повинна бути особистісно-орієнтованою, відповідати можливостям і потребам, природі учнів і на засадах природовідповідності формувати у кожного вміння й потребу в самоосвіті, у самовдосконаленні та ін.), які внесли, вносять у теорію й практику освіти свіжий підхід та натхнення для їх впровадження, реалізації. Виокремлення цих продуктивних ідей та успішна їх реалізація є сутністю авторської школи Олександра Антоновича [4, с. 7].

О.А. Захаренко всю систему роботи спрямував на те, щоб утвердити в школі культ праці, щоб привчати майбутніх громадян до праці (інтелектуальної, фізичної, духовної) настільки, аби людина не могла жити без неї, адже лише в праці формуються такі цінності як людяність, наполегливість, цілеспрямованість, старанність, гідність.

Робота в Сахнівській школі була спрямована на кінцевий результат – формування особистості, людини, громадянина нашої країни. Проблема утвердження загальнолюдських цінностей у теоретичній спадщині та творчій діяльності педагога-новатора О.А. Захаренка займала особливе місце. Спираючись на багаторічний досвід, вчителями під керівництвом академіка О.А. Захаренка було виділено десять таких загальнолюдських цінностей і розроблені до їх реалізації методичні рекомендації: Людина, Знання, Сім'я, Батьківщина, Соціальна справедливість, Праця, Культура, Мир, Милосердя, Земля. Формувати у дітей почуття гуманності, співчуття, толерантності, честі, любові, дружби, патріотизму як ціннісних орієнтацій, що мають бути втіленими в життя та норми поведінки - у такому напрямі працювали і працюють учителі Сахнівської школи [2, с. 7].

У Сахнівській школі виховуються високодуховні громадяни нашої країни, патріоти рідного краю. Дух добра, поваги панує у стінах освітнього закладу. Життя школи тісно пов'язане з життям рідного села. Школа шанобливо береже пам'ять свого роду, роду своїх учнів, роду жителів села. Поляна Пам'яті, Криниця Совісті, Енциклопедія шкільного роду, яка відображає відомості про кожну людину села, кожного учня школи, музей села – це патріотичні справи, щоденне життя шкільного колективу.

Отже, спадщина Олександра Антоновича Захаренка різноманітна, як і все його життя - вчитель, директор, будівельник, депутат Верховної ради, науковець, академік, письменник, батько.

Потрібно зазначити, що такі її особливості, творчі набутки, ефективність, зміст, методи і форми можуть в повній мірі використовуватись в сучасному загальноосвітньому закладі. Адже усі близькі й далекі плани кожної особистості починаються зі школи. Саме тут, у стінах школи, починають формуватися, набувати знань і морального здоров'я учні, і чи будуть вони громадянами, гідними своєї країни й свого часу, залежить від школи та уваги до її справ усієї громадськості.

Щоб успішно розв'язати поставлені завдання, педагогічний колектив Сахнівської школи під керівництвом О.А. Захаренка постійно шукав шляхи й форми підвищення якості навчання й виховання учнів, формування громадської активності, підготовки їх до участі в трудових і суспільно-політичних справах країни.

Педагоги вважали, що успіх у вихованні свідомого громадянина держави значною мірою залежить від ставлення дітей до школи. Байдужість, звичайне перебування в ній, безбарвність навчальних буднів — ось де початок халатності у навчанні й порушень дисципліни на уроці, громадської пасивності. Від любові до школи, активної діяльності, бере початок більшість кращих поривань душі. Уся робота учительського колективу спрямовувалася на те, щоб школа була школою радості для дітей.

Система навчально-виховної роботи реалізується в п'яти шкільних центрах, які поступово створювалися й формувалися в процесі спільної діяльності вчителів, учнів та їхніх батьків: освітньому, оздоровчому, навчально-ідеологічному, трудового навчання й виховання [5, с. 21].

Освітній центр склали початкова школа, групи продовженого дня, кабінети для учнів середніх і старших класів. У кожному кабінеті є стенд, який використовується для постійно діючого конкурсу на звання кращого учня з навчального предмета. Завдання творчого характеру, задачі, вікторини, ребуси, загадки – усе, що тут пропонується, ґрунтується на вже вивченому матеріалі. За правильні відповіді надається відповідна кількість очок, визначаються переможці, а інколи за участь у конкурсі учні одержують і оцінки.

Формуванню пізнавального інтересу сприяє й колекціонерська діяльність учнів, яка всіляко підтримується. Зокрема, це колекціонування значків, поштових марок, листівок, сувенірів, які відображають наукові досягнення, прославляють учених, наочно демонструють внесок науки в розвиток виробництва.

Невичерпні можливості в стимулюванні праці учнів, коли кожне помітне досягнення схвально оцінюється колективом, є засобом утвердження особистості. Для цього використовується Дошка пошани, що є в кожному кабінеті і на яку заносяться прізвища учнів, котрі мають глибокі знання. Навчальна діяльність учнів постійно перебуває в полі зору педагогічного колективу, адже першою, найважливішою працею учня, його обов'язком є навчання. Тому в школі проводяться щотижневі огляди учнівської старанності, наполегливості, працелюбності [5, с. 22].

Найголовніший центр у школі – центр здоров'я. Це басейн, спортивний зал, спортивні ігрові майданчики, дендропарк, зони відпочинку.

Наступний центр – навчально-ідеологічний. Це музей бойової і трудової слави, планетарій і обсерваторія, між вежами якої на даху розмістився шкільний космодром («Сахнівський Байконур») та приміщення виставки дитячої творчості [5, с. 23].

Значну роль у системі виховання учнів відіграє музей бойової і трудової слави. П'ять залів музею – це п'ять широких полотен з історії малої Батьківщини – села Сахнівки, в яких відображено громадянську доблесть, силу духу нашого народу на яскравих, хвилюючих прикладах участі односельчан у буремних подіях, що відбувалися в країні. На конкретних прикладах людей, рідних і близьких формуються глибокі патріотичні почуття молодого покоління [1, с. 259].

Сахнівську середню школу закінчило не одне покоління жителів села. Матеріали про випускників зберігаються в шкільному музеї, щоб на прикладах їхнього життя виховувати молоде покоління, адже ніщо так не вчить і не виховує, як приклад і досвід попередніх поколінь [5, с. 143].

П'ятий центр – культурно-виховний, представлений хореографією, музикою, гуртками художньої самодіяльності, творчими об'єднаннями, клубами за інтересами. Велику популярність мають духовий оркестр, вокально-інструментальний ансамбль, ляльковий театр, художня школа, балетна студія тощо. Таким чином, в художньо-естетичному плані життя сахнівських школярів надзвичайно насичене. Винятково велике значення надається в школі гуртковій роботі – важливому засобу виховання в учнів творчого підходу до справи, бажання пошуку. Одна із основних вимог до членів гуртків – звітувати готовими саморобками на щорічній виставці «Умілі руки, природа і фантазія» [5, с. 23].

Виховання неможливе без тісної співдружності школи і сім'ї, тому педагогічний колектив прагне створити належні умови для спільної роботи: батьки добровільно беруть участь у всіх шкільних заходах, а не лише приходять на збори, урочисті свята. Тому педагоги шукають ефективні шляхи залучення батьків до школи, відкриваючи в кожному з них індивідуальну неповторність, педагогічне обдарування й майстерність.

Великі можливості для виховання любові до школи мають перші зустрічі учнів з нею, ювілеї школи, святкування знаменних дат, зустрічі з випускниками, випускні вечори [5, с. 26].

У школі роками утверджується й міцніє правило: в центрі уваги, спостережень, роздумів, планів учителя повинна бути конкретна особистість. Тому виховання індивідуальних здібностей та інтересів учнів, полягає в тому, щоб нарівні з навчальним процесом запропонувати учням такі види діяльності, серед яких кожний знайде стежку, якою піде вперше.

У багатьох школах практикуються дні самоврядування. В Сахнівській школі таке самоврядування постійне. Учні самостійно розв'язують важливі питання організації свого життя в школі й поза нею. Будь-яка пропозиція директора чи вчителів обговорюється всіма учнями, доповнюється, змінюється, удосконалюється й потім стає життєвою метою всього колективу.

Формування у дітей почуття вдячності, обов'язку, зокрема щодо батьків, має велике значення у вихованні молодого покоління. Від вдячності рідним – один крок до великого і гордого почуття вдячності тим, хто своїм подвигом приніс щастя Батьківщині, відстояв його в бою, примножив у праці. Збереження пам'яті про людей, яким ми зобов'язані своїм життям, свободою – це прояв високих громадянських якостей [5, с. 41].

Досвід педагогічного колективу Сахнівської школи переконує: якщо належно зорієнтувати учнів, якщо вміло стимулювати їхню діяльність, вони безпомилково знайдуть необхідні рішення, правильно оцінять ситуацію, що склалася, й будуть активно домагатися позитивного розв'язання проблем, боротися за поліпшення результатів.

Таке комплексне запровадження суттєвих заходів допомагає створити в школі своєрідну «духовну атмосферу», необхідну для формування громадянина нашої держави, сприяє формуванню в особистості необхідних духовних якостей.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Проаналізувавши й узагальнивши роботу педагогічного колективу авторської О.А. Захаренка загальноосвітньої середньої школи с. Сахнівка щодо формування громадянських почуттів учнів ми можемо виокремити такі напрями:

- постійний пошук шляхів і форм підвищення якості навчання й виховання учнів, формування громадської активності, підготовки їх до участі в трудових і суспільно-політичних справах країни;
- спрямування роботи учительського колективу на формування позитивного ставлення дітей до школи;
- залучення вчителів, учнів та їхніх батьків до створення і роботи шкільних центрів: освітнього, оздоровчого, навчально-ідеологічного, трудового навчання й виховання;
- стимулювання праці та досягнень учнів у навчанні схвальною оцінкою колективу;
- залучення учнів до створення та роботи шкільного музею бойової і трудової слави;
- формування глибоких патріотичних почуттів, поглядів і переконань підростаючого покоління на конкретних прикладах відомих людей, рідних і близьких у проведенні виховних позаурочних заходів;
- виховання в учнів творчих підходів до справ та бажання пошуку у шкільних гуртках;
- формування в особистості ціннісного ставлення до сім'ї, яке тісно пов'язане з вихованням історичної пам'яті і ціннісного ставлення до історії та держави;
- формування у дітей почуття вдячності, обов'язку;
- вивчення учнями громадянського становлення випускників школи у суспільстві;
- визначення та постійний контроль за рівнем вихованості школярів.

О. Захаренко – корифей сучасної педагогічної науки. Щороку на честь цього, без перебільшення, визначного педагога проводяться Всеукраїнські захаренівські педагогічні читання (у Черкаському національному вони є циклічними), за результатами яких видається збірник праць. Заходи такого типу сприяють тому, що українська наукова палітра

поповнюється новими дослідженнями творчої спадщини педагога-новатора, відкриваються нові сторінки історії, а його ідеї продовжують жити.

Тож, творчість О.А. Захаренка надихає. Сьогодні, у часи кардинальних змін, що відбуваються в усіх сферах життя суспільства, орієнтацією сучасної української освіти на гуманістичну складову особливого звучання набувають досвід та думки автора «школи над Россю». Досягнення О.А. Захаренка спонукають його послідовників до роздумів щодо великої місії вчителя як людини, якій довірено формувати душу та розвивати інтелект юної особистості. Тому педагогічні ідеї Народного учителя широко вивчаються науковцями й використовуються практиками у закладах освіти. Особливо інтенсивно досвід педагога впроваджується в школах Черкаської області.

Список використаної літератури

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта: Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – 2001. – №54–55. – 26 березня – 3 жовтня. – С. 4–5
2. Академік із Сахнівки / Під редакцією професора Кузьмінського А. І. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 438 с.
3. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 390 с.
4. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К. : СПД Богданова А.М., 2006. – 213 с.
5. Захаренко О. Школа над Россю / О. Захаренко, С. Мазурик. - К.: Радянська школа, 1979. –150 с.
6. Світличний К. Лелеки над Сахнівкою. Художньо-документальна повість / К. Світличний. – К. : Радянський письменник, 1987. – 191 с.

References

1. National Doctrine of Education of Ukraine in the XXI century (2001). *Education: Ukrainian public and political weekly*, 54–55, March 26 – October 3, 4–5 (in Ukr.).
2. *Academician of Sahnivky*. (2008). In A. I. Kuzminsky (Ed.). Cherkasy: Publishing of Cherkasy National University named Bohdan Khmelnytsky. (in Ukr.).
3. Artemov, L. (2006). *History of Education of Ukraine: manual*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
4. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kyiv: Publishing Bogdanov A.M. (in Ukr.).
5. Zakharenko, A. A., Mazuryk, S. M (1979). *School of the river Ros*. Kyiv: The Soviet school. (in Ukr.).
6. Svitlychny, K. (1987). *Storks above the village Sahnivka: Artistic-documentary tale*. Kyiv: Soviet writer. (in Ukr.).

LESHCHENKO Iryna,

Ph.D., Associate Professor of Department of General pedagogy and psychology,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: iren263@mail.ru

SVYRYDENKO Alexander,

Senior Lecturer of Department of General pedagogy and psychology,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: iren263@mail.ru

THE FORMATION OF PUBLIC ATTITUDES AMONG STUDENTS AT AUTHOR'S EXPERIMENTAL SECONDARY SCHOOL BY O.A. ZAKHARENKO, IN THE VILLAGE OF SAKHNIVKA, KORSUN-SHEVCHENKIVSKYI DISTRICT, CHERKASY REGION

Abstract. *Introduction. The transition to new political, economic, socio-cultural mutual relations has caused the formation of a civil society, modernization of education and its management. In our opinion, it is necessary to put the personality in the centre of educational system at modern school to direct educational work on the development of a public quality complex among the youth. This is Sakhnivka School where the arrangement system of moral, intellectual, ecological, vocational, aesthetic, economic education is aimed holistically at the formation of spirituality of the person and upbringing of the student as a citizen.*

Purpose. On the basis of research and analysis of the practical experience of the teacher-innovator O.A. Zakharenko, pedagogical conditions and a stimulation technique for students in various kinds of activity which effectively influence the formation of their public attitudes has been revealed.

Originality. This article highlights the attempt to generalise the activity areas of Sakhnivka School on the formation of public attitudes among the young generation.

Conclusion. Having analyzed the work of Sakhnivka school teaching staff on the formation of public attitudes among the students, we define the following areas:

the work directions of the teaching staff on the formation of the positive attitude of the children to their school; the stimulation of work and achievements of the students at study by an approving estimation of the staff; the formation of patriotic feelings, beliefs and convictions of the youth via the true examples of famous people, family members and close ones during the performance of educational extra-curriculum activities; the formation of the feelings of gratitude and duty among children.

Key words: *author's experimental secondary school in the village of Sakhnivka, public attitudes of the youth, comprehensive harmonious development of personality, areas of educational work at Sakhnivka School.*

*Одержано редакцією 29.12.2016
Прийнято до публікації 03.01.2017*

УДК 7.011:377.36

ЛИНОВИЦЬКА Анастасія Олександрівна,
аспірантка кафедри педагогіки вищої школи та
освітнього менеджменту,
Черкаський національний університет імені Богдана
Хмельницького
e-mail: anastaysh@mail.ru

ТВОРЧО-РОЗВИВАЛЬНА ЗНАЧУЩІСТЬ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІМИ ФАХІВЦЯМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

На основі аналізу художньо-педагогічної літератури та педагогічного досвіду у статті доведено творчо-розвивальну значущість вивчення професійно-орієнтованих дисциплін майбутніми митцями у вищому навчальному закладі. Розглядаються основні положення, принципи навчальних дисциплін – кольорознавства, композиції, рисунку, живопису на задах яких формується художньо-естетичний смак студентів та професійна свідомість.

Ключові слова: *творчо-розвивальна значущість; професійно-орієнтовані дисципліни; художньо-естетичний смак; майбутні фахівці образотворчого мистецтва.*

Постановка проблеми. Особлива роль у суспільстві відводиться діячам мистецтва – представникам естетичної культури країни, носіям освіченості, духовності, високої моралі, смаку. Твори митців стають цінним надбанням нації: своєрідною пам'яткою людства, інтегрованим художнім осмисленням сучасності, художньо-образною моделлю майбутнього. Підкреслюючи духовне, виховне, практичне значення мистецтва у розвитку суспільства, вважаємо художню діяльність митців прерогативою у формуванні свідомості нації, становленні української державності, інтеграції в європейське і світове співтовариство.

Тому соціальною місією мистецької професійної освіти має стати не тільки підготовка фахівців, здатних виконувати завдання освітньо-кваліфікаційної характеристики, й формування культурно-естетичної особистості з розвиненим почуттям прекрасного, здатної розуміти цінності світового й народного мистецтва, володіти знаннями та інформацією з метою постійного підвищення рівня своєї професійної підготовки, спроможної творити, сприймати, переживати істинні духовні цінності згідно із суспільною системою цінностей.

Мета статті – доведення творчо-розвивальної значущості вивчення професійно-орієнтованих дисциплін майбутніми фахівцями образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Метою професійного навчання майбутніх митців є формування гармонійної особистості з глибоким розумінням культури і мистецтва та

усталеними основами світобачення, яка володіє певним рівнем професійної свідомості та художньо-естетичним смаком у творчій самореалізації.

Важливе місце у цьому завданні відіграє оволодіння майбутніми фахівцями образотворчого мистецтва професійно-орієнтованими дисциплінами: «Кольорознавством» (I рік навчання), «Композицією» (I–II роки навчання), «Рисунком» (I–IV роки навчання), «Живописом» (I–IV роки навчання).

Розвивальну значущість образотворчого мистецтва у розвитку особистості неодноразово доводять художники В. Бродський, М. Врубель, Д. Кардовський, Н. Кримов, І. Репін, В. Савінський, В. Серов, В. Суріков, П. Чистяков та художники-педагоги Н. Волков, С. Коновець, Н. Маслов, Н. Неменський, Р. Ростовцев, А. Терентьев, А. Унковський, Е. Шорохов.

Важливість образотворчої діяльності у формуванні різнобічно розвиненої особистості відзначає Я. А. Коменський. Заняття образотворчим мистецтвом дозволяють розвивати почуття прекрасного, вчать «помічати правильності й стрункості в предметах», тобто формують потребу насолоджуватися творами мистецтва і красою природи [1, с. 32].

На підставі методів аналізу літератури та педагогічного досвіду доведемо виховну роль образотворчих дисциплін.

Кольорознавство – наука про колір як самостійна галузь відносно молода. Але питання кольору здавна привертало увагу видатних художників і теоретиків минулого: Леона Баттіста Альберті (теоретичний трактат «Про живопис»), Джорджо Вазарі («Діалоги про живопис»), Леонардо да Вінчі («Трактат про живопис»), Джанпаоло Ломаццо («Трактат про мистецтво живопису», «Ідея храму живопису»), Ченніно Ченніні («Книга про мистецтво або трактат про живопис») та ін.

Нині вивчення кольору в мистецьких вищих навчальних закладах розвивається в трьох основних напрямках, зокрема: кольорознавство як наука про фізику кольору – його систематизація й комбінування; живопис, що вивчає колір навколишнього середовища з отриманням колористичних навичок роботи на площині; об'ємно-просторова композиція, де кольору відводиться формотворча роль у творі.

Навчальна дисципліна «Кольорознавство» забезпечує майбутніх митців арсеналом теоретичного знання про образотворчі функції кольору. Важливим є навчання студентів психологічно розуміти особливості сприйняття кольору, умінню бачити і розрізняти нюанси відтінків різних кольорів, відчувати колір, гармонійно сполучати кольори, вміти будувати колористично цільно об'єкти зображення. Під час розв'язання індивідуально-творчих навчальних завдань здобуті теоретичні знання, практичні уміння й навички у галузі кольорознавства стають ефективним засобом досягнення колористичної гармонії у художньо-естетичному самовираженні майбутніх фахівців.

«Кольорознавство» не дає готових рецептів творчих прийомів, але пояснює споглядалні у природі явища, взаємозв'язані з кольором, і тим самим допомагає студентам у роботі над створенням штучного колірною середовища людини.

Важливим педагогічним завданням у розвитку художньо-естетичного смаку є залучення студентства до культури кольору, оскільки нині особистість виховується на телевізійній культурі, на комп'ютерній грі, де превалюють неонові кольори, що веде до примітивного розуміння значення кольору взагалі. Для сучасної цивілізованої людини головним у кольоросприйнятті є задоволення не біологічних, а соціальних потреб, які визначають ступінь її прилученості до надбань світової колористичної культури, рівень розвитку естетичного ставлення до явищ і духовного осягнення сутності культури. З названих причин доцільним і необхідним є формування у майбутніх митців культури кольору шляхом виконання системіпрактичних завдань з метою вироблення умінь ураховувати у творчій діяльності всі аспекти емоційної дії кольору на глядача.

Відсутність прикладних знань призводить до зайвого перенасичення, порою «галасливості», строкатості, або, навпаки, брудноти кольору, що руйнує цілісність композиції або художнього образу у творі. Високим показником вивчення дисципліни

«Кольорознавство» є уміння студентами створювати різноманітні емоційні образи, використовуючи різні можливості впливу кольору на людину. Дж. Г. Гессі стверджує: «Велика важливість кольору полягає у факті, що він може впливати на найрізноманітніші аспекти людини – фізичний, емоційний, розумовий і духовний, і це допомагає досягти гармонії, яка містить у собі цілковите здоров'я» [2, с. 59]. Визнання ролі кольору в розумовому і духовному розвитку особистості дає підстави вважати його важливим чинником у професійній діяльності майбутніх митців.

Знання історії розвитку відчуття кольору (здатність ока розрізняти колірні тони) і сприйняття кольору (можливість сприймати всерізноманіття кольорів), теорії кольору, символіки й емоційної дії, набуття практичних навичок і умінь розробки і відтворення колірних гармоній є важливим завданням у навчанні майбутніх митців образотворчого мистецтва.

Наступною важливою дисципліною професійного навчання майбутніх фахівців образотворчого мистецтва є «Композиція».

Поняття «композиція» вживається у декількох трактуваннях: по-перше, у мистецтвознавстві композицію розуміють як творчий процес (компонування – складання, співставлення, співвідношення, з'єднання частин в єдине ціле), не залежно від виду і жанру мистецтва; по-друге, називають твором мистецтва, тобто результатом творчої праці; по-третє, науку, теорію творчості; по-четверте, навчальний предмет для студентів мистецьких закладів освіти.

Композиція як навчальний предмет взаємозв'язує усі засоби образотворчого мистецтва і є «найзмістовнішим компонентом художньої форми», що надає задуманому твору єдність і цілісність, підпорядковуючи елементи один одному і цілому [3]. У розвитку художньо-естетичного смаку майбутніх фахівців образотворчого мистецтва композиції надається роль організуючого початку всієї художньої діяльності. «Грамотна» композиція являє собою основу, конструкцію художнього твору та сприяє повному образно-пластичному, графічному, живописному, декоративному або глибинно-просторовому вираженню змісту твору.

У теоретичній частині дисципліни «Композиція» роз'яснюються природа композиції, її фізична основа й зв'язок з особливостями сприйняття людиною об'єктивної дійсності, викладаються основні принципи композиції, засоби гармонізації форми за допомогою яких реалізуються композиційні принципи. Композиція забезпечує логічне та естетичне розташування частин з яких складається одне ціле, надаючи ясність й стрункість формі та роблячи зрозумілим зміст. Логіка будови та краса, гармонія у співвідношеннях частин цілого притаманна не тільки творінням митців, а й простежується в природних формах (будові рослин, тварин, в будові всесвіту).

Практична частина дисципліни «Композиція» присвячена оволодінню такими знанням та навичкам як: законами гармонійності – рівноваги, супідрядності, домірності, повтору цілого у його частинах, єдності; художніми прийомами – контрасту-нюансу, симетрії-асиметрії, стилізації, трансформації та засобами – форми, кольору, фактури, ритму, модулю, пропорції, пластики втілення образу твору. Оволодіваючи такою сукупністю практичних знань і навичок студент стає вільним у реалізації будь-яких творчих ідей, задумів та фантазій.

Закони композиції склалися у процесі художнього осмислення людиною дійсності й відображають об'єктивні закони природи, а також закони суспільного розвитку. Композиція в образотворчому мистецтві передбачає застосування прийомів поєднання, з'єднання, складання частин у ціле під час побудови художнього твору відповідно до сутності його теми, ідеї, призначення, характеру, змісту.

Вивчення композиції тісно зв'язане з вивченням історії мистецтва. Аналіз композиційних будов, схем творів майстрів історичних епох збагачує композиційними якостями уяву майбутніх фахівців образотворчого мистецтва, дає можливість творчо й критично осмислити все те, що вже досягнуто в галузі композиції. Якщо студент не володіє

основними закономірностями композиції зібраних світовою історією мистецтв, він не зможе при роботі над сюжетом твору, навіть, переконливо передати рух фігур – ходьби, бігу, нахилу. Є. Шорохов композицію ототожнює зі словом «твір» і називає необхідні аспекти для його створення: для того щоб зобразити життя, показати в ньому типове й характерне, необхідно весь час споглядати, відбираючи головне, найбільш важливе для художнього зображення задуманого [4, с. 85].

Навчальна дисципліна «Композиція» виробляє у майбутніх митців здатність до спрямованого ідейно-художнього споглядання дійсності, до творчого добору життєвих вражень, що і є головним спонукальним мотивом для написання твору. І як зазначає І. М. Крамський: «Композиції... не можна навчитись доти, доки художник не навчиться спостерігати помічати цікаве й важливе».

Ми погоджуємось з думкою С. Гавриляченко, що студент за час навчальної практики повинен пережити якомога більше композиційних схем та завдань, познайомитися з лаконізмом класики і динамікою барокової композиції, щоб не тільки знайти себе, а й бути вільним у виборі композиції [5, с. 11].

Узагальнюючи вищезазначене, вважаємо що під час вивчення дисципліни «Композиція» студенти набувають умінь виражати різні емоційні стани у творах мистецтва, досягають цілісності, промовистості й гармонії в образотворенні; набувають розуміння, як, використовуючи знання з композиції у роботі над твором мистецтва отримати необхідний результат, тим самим захоплювати й утримувати увагу глядача. Знання законів композиції дає як свободу самовираження, так і здатність розуміти і аналізувати твори мистецтва.

Вдосконалення художніх навичок майбутніх фахівців образотворчого мистецтва відбувається і під час вивчення дисципліни «Рисунок».

Рисунок як вид графіки займає фундаментальне місце серед усіх видів образотворчого мистецтва. Рисунок є допоміжним або попереднім етапом у створенні живописних, графічних, скульптурних, декоративних та архітектурних форм, або може бути самостійним графічним твором, як засіб пізнання і вивчення дійсності.

Основне завдання «Рисунка» як навчальної дисципліни – побудова форми зображуваного об'єкта на площині графічними засобами на основі візуального сприйняття. Заняття рисунком сприяють удосконаленню відчуття пропорцій, умінню цілісно бачити натуру, оцінювати її особливості, виховують художній смак, формують образне бачення і розуміння дійсності, дають навички виразного трактування пластичної краси форми [6, с. 69].

На перших роках навчання студенти прагнуть швидше перейти до творчості, безвільні в оволодінні знаннями та навичками з анатомічного та конструктивно-лінійного рисунку, а коли бачать, що успіху немає, то беруться за техніку – і за живопис, і за гравюру, і за мозаїку. Майбутній митець змішує поняття «мистецтво» з «матеріалом», шукає манеру, техніку та способи обробки, надає перевагу механічному умінню та вважає, що подолання труднощів у рисунку можливе за рахунок прийомів. Тому вкрай важливо майбутнім митцям дати розуміння що гармонія та художня виразність зображуваного об'єкту акумулюється у правдивому зображенні на підґрунті академічних знань композиційної організації площини (простору), виявлення об'ємно-просторової структури форми, образної організації композиційного рішення.

Навчання майбутніх митців рисунку сприяє розвитку їхнього окоміру, твердості й точності руки, що досягається рисуванням з натури навколишньої дійсності – геометричних фігур, предметів побуту, гіпсових голів і фігур, портретів людей, архітектурних мотивів, пейзажів. У результаті виробляється повне підпорядкування ока руці, що становить основу академічного рисунку, «око слідує за тренованою рукою, що рисує предмети майже на пам'ять і не звиклою підкоряється зоровим враженням» [7].

Рисування з натури сприяє розвитку художніх здібностей студентів через глибоке і всебічне пізнання законів творчості – спостереження натури, дотик і вимірювання. Навіть,

якщо перші контури у рисунках студентів не досконалі, то розвивальна значущість їх буде більша, ніж рисунок імітації, тобто з готових аналогів.

У процесі виконання рисунку вдосконалюються розумові операції, тому що такий вид діяльності потребує від студента вміння розв'язувати конкретне художнє завдання й знаходити нові способи його розв'язання. Майбутній митець оволодіває комплексом методів виконання рисунку: методом схематизації (зображення об'єкта в узагальнених рисах), методом конструктивно-просторового аналізу (вивчення конструктивної будови предмета й осмислення його положення у просторі з метою подолання площинного зображення плям і ліній на папері), методом порівнянь (зіставлення природи з власним рисунком, з іншими предметами, аналіз їх складових), методом образного аналізу (виявлення суттєвих типових рис і явищ навколишньої дійсності) та образного узагальнення (процес образного мислення над виділенням загального, головного, суттєвого у творі).

Образотворча грамотність студента в рисунку формується як із знань законів, правил і понять будови об'єктів зображення, так і умінь поєднувати логічний матеріал з чуттєвим досвідом. Професійне оволодіння мовою мистецтва рисунку відбувається за рахунок застосування різноманітних матеріалів, вивчення властивостей і засобів різноманітного їх використання.

Працюючи над рисунком, майбутнім митцям слід усвідомлювати, що графіка це передусім танок лінії, підпорядкованої ритму й силі натиску олівця, вугілля, пензля, а лінія є важливою складовою загальної композиції. У графіці зосереджено зміст твору, а характер лінії розкриває внутрішню красу твору на відміну від живопису, де колір відповідає за зовнішню форму. Невипадково художники називають рисунок роздумом з олівцем у руках, потаємною бесідою митця з природою. «Рисувати – значить міркувати» стверджує П. Чистяков.

Розкриємо творчо-розвивальну значущість наступної начальної дисципліни «Живопису».

Живопис – вид образотворчого мистецтва, щопередбачає відтворення видимої реальності або створення візуальних образів за допомогою фарб. Оволодіння майбутніми митцями навчальної дисципліни «Живопис» це передусім – набуття живописних умінь. У словнику С. І. Ожегова тлумачиться так: «Живописний – гарний, гідний пензля художника» або «яскравий, образний, виразний» [8], тобто студент під час навчання досягає таких «експресивних якостей, що дозволяють живо зобразити життя або виразити своє враження» [9, с. 65].

Під час навчання майбутні митці вивчають технологію живопису, досліджують живописно-технічні властивості матеріалів, способи підготовки та особливості їх раціонального застосування, оволодівають прийомами роботи з акварельними, олійними, акриловими фарбами, вчать, як працювати з кольором і тоном, відтворювати об'єм і простір на основі знань теорії кольору, досягати цілісності зображення та інше.

Майбутньому митцю слід усвідомити, що живопис – це перш за все царина кольору, кольорової гами, колір передає зовнішню красу твору. Колір разом з лінією визначають ритм у творі за рахунок сили натиску пензля, тонкості або пастозності мазка. Мистецтво живопису полягає в тому, щоб передавати зовнішній вид предметів – засіб, мова, якою користуються митці, щоб виразити свою думку.

У тривалій і наполегливій роботі з природи майбутній митець набуває справжнього відчуття природи, гармонії фарб, краси колориту й картини стають змістовними, переконливими, наповненими глибоким емоційним почуттям. Багаторічне заняття живописом сприяє еволюції творчості митця – формується своєрідна виразна манера письма (писання), окреслюється образотворчий стиль, формується індивідуальний художньо-естетичний смак.

На думку Б. Ломова, чим глибше студенти розуміють таємниці художніх технік і матеріалів, закони і закономірності образотворчої грамоти, «тим вище знання та навички не тільки в галузі образотворчого мистецтва, тим гостріше буде їхнє бачення і естетичне сприйняття навколишньої дійсності» [10, с. 265].

Оволодіваючи комплексом знань, вмінь, навичок з професійно-орієнтованих дисциплін твори майбутніх фахівців образотворчого мистецтва стають багатшаровими, глибокими, багатогранними.

Висновки. На базі аналізу художньо-педагогічної літератури та педагогічного досвіду обґрунтовано творчо-розвивальну значущість вивчення професійно-орієнтованих дисциплін, доведено, що набуття знань, умінь і навичок з кольорознавства, композиції, рисунку, живопису сприяють розвитку художньо-естетичного смаку майбутніх митців та їх професійному становленню.

Список використаної літератури

1. Коменский Я. А. Мир чувственных вещей в картинках / Я. А. Коменский. – М. : Просвещение, 1976. – 352 с.
2. Birren F. Color Psychology and Color Therapy: a factual study of the influence of color on human life / F. Birren-Secaucus. – N. J. : The Citadel Press, 1961. – p. 302
3. Шорохов Е. В. Методика преподавания композиции на уроках изобразительного искусства в школе: пособие для учителей : 2-е, доп. и перераб. / Е. В. Шорохов – М. : Просвещение, 1977. – 112 с.
4. Шорохов Е. В. Композиция: учеб. пособие для учащихся пед. училищ по спец. № 2003 «Преподавание черчения и рисования» / Е. В. Шорохов, Н. Г. Козлов. – М. : Просвещение, 1978. – 160 с.
5. Гавриляченко С. А. Композиция в учебном рисунке / С. А. Гавриляченко. – М. : СканРус, 2010. – 191 с.
6. Ростовцев Н. Н. Учебный рисунок: учеб. пособ. пед. училищ / Н. Н. Ростовцев. – М. : Просвещение, 1976. – 288 с.
7. Молева Н. М. Педагогическая система Академии художеств XVIII века / Н. М. Молева, Э. М. Белютин. – М. : Искусство, 1956. – 540 с.
8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., дополненное. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
9. Современный словарь-справочник по искусству / Научный редактор и составитель А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Олимп, 1999. – 816 с.
10. Ломов Б. Ф. Формирование графических знаний и умений учащихся / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1959. – с. 270.

References

1. Komenskyi, I. A. (1976). *The world of sensate things in pictures*. Moscow: Prosvecheniie. (in Rus.).
2. Birren-Secaucus, F. (1961). *Color Psychology and Color Therapy: a factual study of the influence of color on human life*. N. J.: The Citadel Press.
3. Shorokhov, E. V. (1977). *Methods of teaching composition at fine arts lessons at school: a manual for teachers: 2nd, revised and corrected edition*. Moscow: Education. (in Rus.).
4. Shorokhov, E. V., Kozlov, N. G. (1978). *Composition: a manual for students of pedagogical colleges (speciality № 2003 «Teaching technical drawing and penciling»)*. Moscow: Education. (in Rus.).
5. Gavryliachenko, S. A. (2010). *Composition in the training drawing*. Moscow: SkanRus. (in Rus.).
6. Rostovtsev, N. N. (1976). *Training drawing: a tutorial for pedagogical technical schools*. Moscow: Education. (in Rus.).
7. Moleva, N. M., Belyutyn, E. M. (1956). *Pedagogical system of Academy of Arts XVIII century*. Moscow: Art. (in Rus.).
8. Ozhegov, S. I., Shvedova, N. (1999). *The Explanatory dictionary of Russian language: 80 000 words and phraseological expressions. 4th ed., augmented*. Moscow: Azbukovnik. (in Rus.).
9. Contemporary manual dictionary about art. In A. A. Melik-Pashaiev (Scientific ed. and draftsman). – Moscow: Olimp. (in Rus.).
10. Lomov, B. F. (1959). *Formation of graphic knowledge and skills of students*. Moscow: Science. (in Rus.).

LYNOVYTSKA Anastasiia Oleksandrivna,

postgraduate student of department of Higher School Pedagogy and Educational Management,
Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi
e-mail: anastaysh@mail.ru

CREATIVE AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE STUDY PROFESSIONALLY-ORIENTED DISCIPLINES TO FUTURE SPECIALISTS OF FINE ARTS

Abstrakt. Introduction. Composition as a school subject which interrelates all the means of fine arts, also is the most substantial component of the art form that provides unity and integrity to the conceived creation, subjecting the elements to each other and the whole. Getting to know the principles, rules, means of

composition student feels free to implementation of any creative ideas and plans. Composition helps future artists to generate the ability to contemplate the reality in directional ideological and artistic way, to the creative choice of life experience, which is the main motivation for painting the work.

Drawing is a supportive and preliminary step in the creation of paintings, graphics, sculpture, decorative and architectural forms, or can be self-contained graphic work, as a means of learning and studying reality. During the study course of Drawing students learn how to build the shape of the depicted object on plane by graphic means on the basis of visual perception. Drawing contributes to improve the sense of proportions, the ability to see nature holistically, to evaluate its features, to form the creative vision and understanding of reality, to give a clear interpretation skills of plastic beauty of form.

Acquiring by future artists a school subject Painting is primarily - acquisition painting skills. Future artists should realize that painting - it is primarily the realm of color, range of colours, color conveys the external beauty of the work. In long-term work with live model artist is getting a real sense of nature, the balance of colours, the beauty of flair and pictures becoming informative, persuasive. Perennial painting classes makes for the evolution of creative work of artist - forming a kind of expressive brushwork (painting), defined graphic style, forming individual artistic and aesthetic taste.

So, acquiring complex of knowledge, know-how, skills from professionally-oriented courses works of future specialists of fine art become layered, deep, multi-faceted. Fine art work makes for conformation the cultural and aesthetic personality with a developed sense of beauty, who is able to understand the value of world folk art, having knowledge and information to the constant improvement of their professional skills, who is able to create, perceive, experience true spiritual values according to the social system of values.

Key words: creative and developmental significance; professionally oriented disciplines; artistic and aesthetic taste; future specialists of fine arts.

*Одержано редакцією 19.01.2017
Прийнято до публікації 21.01.2017*

УДК 371.485

ЛЯХОВЕЦЬ Олеся Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри дошкільної освіти,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
e-mail: olesia_yarovaya@mail.ru

КОВАЛЕНКО Андрій Васильович,

студент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
e-mail: kovalenko.andrei2017@yandex.ru

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВИКЛАДІ О. ЗАХАРЕНКА

У статті розглядається формування загальнолюдських моральних цінностей у викладі О. Захаренка Виокремлені можливості використання прогресивних педагогічних ідей та досвіду педагога-новатора О. Захаренко. На підставі аналізу педагогічної спадщини педагога визначено, що протягом усієї педагогічної діяльності О. Захаренко приділяв виняткову увагу всебічному розвитку особистості в різних видах діяльності, постійного і планомірного формування загальнолюдських моральних цінностей в учнів початкової школи.

Глибинний аналіз творчого доробку О. Захаренка, його продуктивних ідей, ідеологічних положень не лише позитивно позначається на класифікації навчально-виховних впливів щодо становлення особистості в закладах освіти, а й сприяє подальшому поглибленню та розвитку педагогічної теорії стосовно формування загальнолюдських моральних цінностей у початковій школі.

Ключові слова: загальнолюдські цінності; моральне виховання; молодші школярі; педагог-новатор; духовні цінності.

Постановка проблеми. Формуванню моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку присвячено праці О. Захаренка, де обґрунтовано оригінальні й нові педагогічні ідеї. Учений зробив вагомий внесок у розвиток педагогічної науки. Очолюючи Сахнівську школу, Олександр Антонович розробляв і впроваджував педагогічні методи духовного відродження сільської молоді з урахуванням надбань філософії, психології, вікової фізіології та інших наук, вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду [1, с. 63–64]. Про визнання його доробку свідчить, зокрема, той факт, що Сахнівській школі був наданий офіційний статус «Авторська школа О. А. Захаренка» (2002) [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи джерельну базу, зокрема дисертації Н. Кордунової («Психологічні особливості становлення духовних цінностей старшокласників у процесі спілкування») [3] Н. Молодиченко («Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до морального виховання підлітків») [4], Н. Орлової («Формування духовних цінностей у дітей і молоді в творчій спадщині О. А. Захаренка») [5], праці С. Захаренка [6], К. Світличного [7] ми дійшли до висновку, що дослідження проблеми формування загальнолюдських моральних цінностей у викладі О. Захаренка потребує більш докладної наукової рефлексії.

Мета статті полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні сутності формування загальнолюдських моральних цінностей у викладі Олександра Захаренка.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям морального виховання учнів «Авторської школи О. А. Захаренка» слугують загальнолюдські та національні морально-духовні цінності. Керуючись багаторічним досвідом, О. Захаренко виокремив десять загальнолюдських цінностей: Людина, Сім'я, Здоров'я, Патріотизм, Знання, Культура, Земля, Мир, Милосердя, Справедливість.

Вивчаючи теоретичну спадщину й досвід роботи О. Захаренка, Н. Орлова проаналізувала сформульовані й обґрунтовані дослідником педагогічні ідеї:

- сформувати особистість може тільки особистість, учитель повинен бути для інших тим, ким він є і може бути для самого себе;
- головною постаттю освіти є вчитель, держава має приділяти особливу увагу підготовці вчителя, формулюючи перед ним високі вимоги;
- спільними зусиллями школи, сім'ї, громадськості слід забезпечувати гармонійний і всебічний розвиток кожного учня;
- практична освітня діяльність базована на науці, натомість наука слугує практиці;
- потрібно формувати людину, яка б могла самовдосконалюватися, збагачуючи свій духовний світ, «виявляти велич духу»;
- освіта має бути особистісно орієнтованою на формування потреби в творчій діяльності, у самоосвіті, у самовдосконаленні;
- духовні цінності потрібно формувати на прогресивних традиціях сім'ї, села, держави;
- виховання має бути системним в усіх ланках неперервної освіти [5, с. 67].

Для того щоб підготувати майбутнього випускника до самостійного життя, до вияву та реалізації здібностей, соціальної адаптації, залучали всіх членів педагогічного колективу, батьків. У зв'язку з цим великого значення в школі надавали створенню «культу духовності» через утвердження істини, добра, краси помислів і вчинків, взаємоповаги, толерантності, творчого пошуку [8].

Реалізуючи виховну функцію, у Сахнівській школі проводили культурні заходи, які запам'ятовувалися учням, впливали на їхні почуття, формували найважливіші духовні цінності. Школярі безпосередньо або опосередковано долучалися до життя класу, школи, села. Випускники закладу зазначають, що назавжди запам'ятали шкільні проекти, як-от: Долина пам'яті, Криниця совісті, ракетодром, із якого літали в «космос» морські свинки та білі миші, кафетерій у літаку, родинний сад та ін. Цікавий досвід Сахнівської школи і в аспекті створення музеїв, облаштування шкільних об'єктів, організації виставок учнівської

творчості. До такої роботи були залучені учні та їхні батьки. Почуття любові до людей, до Батьківщини, почуття добротності, людської гідності народжуються, за словами великого мрійника, із дитинства, із материнського молока, із лелечого гнізда, що біля хати, із синьооких озер, що на зелених луках, голубої стрічки Росі, безкраїх полів, із Дівочих гір [9, с. 6].

Сучасні дослідники називають інноваційною на той час ідею вченого про доцільність формування духовних цінностей у дітей і молоді спільними зусиллями школи, сім'ї, громадськості. О. А. Захаренко зауважував: «Зрозуміло, що справу виховання підростаючого покоління не можна замкнути лише на школі. Це питання всіх трудових колективів, базових підприємств. Тому життя нашої школи стало невіддільним від життя села, колгоспу» [10, с. 2]. Ідею спільної діяльності трьох суб'єктів утілювали в навчально-виховному процесі, створюючи навчально-методичну базу, аналізуючи та впроваджуючи кращий педагогічний досвід. Олександр Антонович вважав, що належне виховання дитини неможливе без тісної співпраці школи й сім'ї, тому педагогічний колектив створював необхідні умови для їхньої спільної роботи. Школа набула статусу «школа – родина». Батьки брали участь не лише в зборах, святах, а й у поліпшенні навчально-матеріальної бази [1, с. 65–66].

У Сахнівській школі панували особливі взаємини між учителем та учнем, базовані на принципах співпраці, відвертості й довіри, що свідчило про гуманне ставлення до школярів. Керівництво школи наполягало на дотриманні такого стилю взаємин, за якого поважали дитину, оберігали її право на власну гідність, надавали змогу бути справжньою. Якщо період авторитаризму сприяв формуванню мізантропних рис характеру, у Сахнівській школі учні утверджували добрі стосунки як норму життя. Педагогічне кредо директора школи «Поспішайте робити добро» стало основою виховної роботи вчителів із формування духовних цінностей молодого покоління [5, с. 68].

Один із базових напрямів роботи освітніх закладів, на думку дослідника, пов'язаний із розвитком духовних цінностей, з організацією спільної роботи суспільства й держави, педагогів-практиків і теоретиків, які спрямовують свої зусилля на виховання майбутніх громадян. «Життя школи – то маленька історія держави, суспільства, в якому сталися великі зміни... Школа, хоч трохи, та має бути попереду розвитку суспільства, і показувати шлях людству в часі й просторі» [11].

Значущими вважаємо міркування А. Макаренка, В. Сухомлинського та О. Захаренка про те, що формування духовних цінностей учнів можна оптимізувати, якщо педагогічний колектив позитивно налаштований, має високу професійну підготовку, непересічні моральні якості. Усе це вможливило моральне виховання молоді. У працях дослідника зазначено, що в школі повинен працювати високопрофесійний педагогічний колектив, який дбає про збагачення її духовних вартостей. Педагоги мають різний досвід з організації дидактичної й виховної роботи, проте спільною для всіх учителів є любов до дітей, чуйне ставлення до них, вміння застосовувати творчий підхід, наполеглива праця, намагання стати для школярів прикладом. Учителі переконані, що шкільне життя, розумова й фізична праця, до якої залучають дітей, мають приносити радість від подолання труднощів: «...посіяне зерно зійде, стане могутнім колоском» [12, с. 61].

Члени шкільного колективу повинні дбати про створення належної атмосфери не лише на уроках, а й у позакласній роботі, від час відпочинку на перервах. Школа має бути подібною до сім'ї, де панують чуйність, повага, співчуття, вміння допомогти, тобто найкращі духовні цінності. У справі формування моральних цінностей у школярів Сахнівської школи досягнуто моральної єдності та спільної зорієнтованості учительського корпусу. Тут регулярно проводять виховні години (уроки навчання цінностей), учителі не шкодують власного часу, примножують славу своєї школи, роблячи вагомий внесок у формування духовних цінностей учнів [5, с. 70].

О. Захаренко окреслював низку вимог, яким повинен відповідати вчитель: духовне багатство, творчість, любов до праці, до знань. Справжній учитель, згідно з переконаннями дослідника, має проводити ефективні, змістовні уроки, наповнені високими патріотичними

почуттями. Учений сповідував принцип Ф. Дістервега [13]: учитель повинен не подавати істину, а навчати її шукати. В учнів має бути сформована внутрішня потреба в осмисленні нового матеріалу.

У працях ученого наголошено, що учитель повинен усе життя підвищувати свій рівень професійно-педагогічної культури, оскільки розвивається психологія, змінюється практика шкільного навчання й виховання відповідно до руху суспільного життя [5, с. 70]. О. Захаренко керувався педагогічними ідеями гуманістів Я. Корчака, А. Макаренка, Й. Песталоцці, В. Сухомлинського, стверджуючи, що для успішного виховання необхідна самовіддана любов до дітей. Педагог зазначав, що любов учителя до дітей і дітей до вчителя базована на взаємності, взаєморозумінні, безмежній вірі один одному. Діти розуміють учителя, який розуміє їх, який знаходить час для взаємного спілкування на будь-які теми, діти люблять педагогів-особистостей [14, с. 18].

Аналізуючи наукову спадщину О. Захаренка, варто зосередити увагу на тому, що вчений обстоював позицію, згідно з якою духовні цінності слід розвивати, формуючи потребу в праці, оскільки це базова передумова становлення особистості. Дослідникові імпонувала думка К. Ушинського про те, що після розумової праці не обов'язково нічого не робити, оскільки можна відпочити, працюючи фізично: «праця фізична є не лише приємним, а й корисним відпочинком після праці розумової» [15]. Розвиток інтелекту не повинен переважати природних потреб і запитів учня. На думку Олександра Антоновича, «праця – це справжній скульптор людської душі. Її роль у формуванні молодого людини нічим не можна замінити. Дитина повинна з малих років сумлінно й систематично працювати: це і навчальна праця на ділянках, і допомога батькам, це і виробнича суспільно корисна праця в колгоспі, і робота екскурсоводів музею, це і праця на будівництві спортивного комплексу» [16, с. 2]. За словами вченого, організовуючи щотижня суспільно корисну роботу по дві години, можна виховати людські якості, загартувати характер. Починаючи з увічливості й закінчуючи практичним знайомством із різними професіями та видами праці [7, с. 64].

Важливу роль у формуванні духовних цінностей відіграють, за висловом О. Захаренка, методичні засади. У зв'язку з новими завданнями, розробленням педагогічних продуктивних ідей постала потреба в застосуванні доцільних форм, методів розвитку духовних цінностей у дітей і молоді [5, с. 90].

Сахнівська школа покликана виховувати духовно багату особистість, громадянина, патріота, на це спрямовують заходи морального, інтелектуального, екологічного, трудового, естетичного, економічного розвитку. Дослідник переконував у тому, що шкільні роки не лише готують до життя, а є власне життям, тому педагогічний процес – життєтворчий, що передбачає самотворення, самовиховання. При цьому важлива й підтримка досвідчених старших товаришів-педагогів. Як стверджував О. Захаренко, успішне розв'язання цієї проблеми залежить від відносин школи й сім'ї, від пошуку своєрідних механізмів громадянсько-патріотичного виховання, від розвитку в учнів патріотичних почуттів. У своїх працях він називав це педагогікою трьох: учителя, батька й учня. У ході формування патріотичних почуттів важливе місце посідало ґрунтовне інформування школярів про історичні здобутки українського народу [там само, с. 119].

О. Захаренко обстоював думку про те, що в центрі освітнього процесу має перебувати особистість. З огляду на це, плануючи виховні заходи, слід зважати на особливості дитячої психології, помічати в кожній особистості неповторний талант і духовну красу. Потрібно по-особливому ставитися до дітей, які вчать посередньо, оскільки критика або байдужість стосовно таких учнів породжують у школярів невпевненість, душевне страждання. Таким дітям пропонують «знайти себе», виконуючи інші види робіт, які б відповідали їхнім генетичним можливостям, наприклад: допомога колгоспу, на будівництві, участь у гуртковій роботі, підготовка виставок квітів, малюнків, чергування на дитячому майданчику тощо. Тут кожен учень знайде стежину, якою піде першим, вийде переможцем, відчує піднесення своєї гідності [5, с. 125].

У працях дослідника сформульовано педагогічні рекомендації стосовно того, як працювати з дітьми, які виявляють егоїстичні риси. До таких школярів потрібно добирати особливий підхід, щоб розвинути в них моральні чесноти. Основний принцип педагогічної спадщини О. Захаренка такий: у центрі навчально-виховного процесу перебуває дитина – суб'єкт навчання й виховання. Випускник Сахнівської школи Володимир Яковенко зазначав: «Як учив і заповідав великий педагог Олександр Захаренко, у Сахнівській школі діє дитиноцентрична система навчання й виховання. Тут і вчитель, і класний керівник, і вчитель-організатор, і директор дивляться на знання, на навчальне приладдя, на шкільну будівлю, шкільне подвір'я, на весь оточуючий світ очима учнів. Учителі привчають до цього батьків, з якими тісно співпрацюють, поки їх діти навчаються в школі. Бо лише разом з батьками можна розгадати, побачити обдарування дитини» [3, с. 5].

Головним орієнтиром у житті мають стати, на думку О. Захаренка, моральні цінності, згідно з якими характеризують діяльність людини. На такому положенні базована виховна робота в Сахнівській школі, де колектив виховує у своїх учнів національну гордість, високу моральність, дбайливе ставлення до природи, повагу до загальнолюдських цінностей. Як слушно зауважував педагог, саме вчитель має ввести дитину у світ моральності, культурних цінностей і традицій українського народу.

Одне з головних завдань Сахнівської школи у формуванні особистості – трансформація загальнолюдських цінностей в особисті переконання. Учителі школи намагаються формувати в дітей почуття гуманності, толерантності, честі, дружби, любові, патріотизму як ціннісних орієнтирів, що мають бути втіленими в життя та стати нормою поведінки. Педагогічний колектив виокремив декілька базових цінностей, які мають засвоїти учні [5, с. 126]. У дітей формують насамперед шанобливе ставлення до праці, учні мають усвідомлювати, що їхня школа славиться працею, що завдяки невтомним рукам батьків, учителів, учнів для них створені прекрасні умови: вони мають змогу відвідувати краєзнавчий музей, відпочивають у дендропарку, плавають у басейні, мають рукотворний пам'ятник дорослим і дітям, які загинули в період голодомору.

Під час виховних годин учитель розповідає, що важливе значення має робота школяра на навчально-дослідній земельній ділянці. Учні кожного класу мали клумби та ділянки, які щовесни засівали квітами, що буяли своїм чарівним розмаїттям. Найголовніша клумба – це «Долина пам'яті» з троянд, що нагадує кожному про героїв-сахнівчан, які не повернулися додому з Великої Вітчизняної війни... [4, с. 8 – 9].

У школі приділяють посутню увагу позакласній роботі, зокрема участі школярів у громадському житті, а також формуванню взаємин між дітьми, їхньому прагненню до самовизначення. Розвиваючи моральні цінності, вихователь висловлює власні думки щодо кожного окремого випадку. У кінці проведеної виховної години учні нерідко одержують навчальні завдання, виконуючи які вони нерідко розв'язують моральні проблеми, пригадують моральні принципи, застосовують їх у конкретних умовах, а також обговорюють, як би вчинив у цьому випадку кожен [5, с. 132].

Формуючи в учнів загальнолюдські цінності під час виховних годин, учителі керуються принципами наступності, науковості, емоційності, життєздатності, інтересу відповідно до вікових особливостей учнів. Унаслідок аналізу проведених виховних годин [6, с. 25–287] маємо підстави стверджувати, що таким урокам властива єдина мета, учителі постійно поглиблюють зміст та вдосконалюють форми, конкретизують матеріал, прогнозують результати [5, с. 133].

Проведення комплексних заходів оптимізує своєрідну «духовну атмосферу», необхідну для становлення гідного громадянина держави, сприяє розвиткові в особистості позитивних якостей. Як засвідчує досвід роботи педагогічного колективу Сахнівської школи, моральні норми, подані на власному прикладі, оберігають учнів усе життя від необдуманих вчинків, допомагають зробити правильний вибір навіть в екстремальних ситуаціях. У їхній поведінці є чітка межа, яку вони ніколи не переступлять – совість не дозволить. До того ж у кожній особистості є охоронці її душі: порядність, чесність, честь [там само, с. 135].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи виклад, зауважимо, що система роботи, обґрунтована О. Захаренком та апробована в авторській школі на базі сільського малокомплектного освітнього закладу, є ефективною, ґрунтованою на педагогічному досвіді формування в учнів духовних цінностей. Педагогічний колектив Сахнівської школи спрямовує свою діяльність на розвиток та утвердження загальнолюдських морально-духовних цінностей.

Список використаної літератури

1. Никитин Б. П. Ступеньки творчества, или развивающие игры / Б.Б. Никитин. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
2. Захаренко Олександр Антонович // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Захаренко_Олександр_Антонович.
3. Кордунова Н. О. Психологічні особливості становлення духовних цінностей старшокласників у процесі спілкування : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Н. О. Кордунова ; Ін-т психології АПН України. – К., 2000. – 20 с.
4. Молодиченко Н. А. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до морального виховання підлітків : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. А. Молодиченко ; Ін-т Вищої Освіти АПН України. – К., 2002. – 23 с.
5. Орлова Н. В. Формування духовних цінностей у дітей і молоді в творчій спадщині О. А. Захаренка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Наталя Володимирівна Орлова ; АПН України. Ін-т пед. освіти і освіти доросл. – К., 2008. – 186 с.
6. Захаренко С. О. Деякі поради щодо формування в учнів загальнолюдських цінностей : навчальний посібник / С. О. Захаренко, Н. В. Орлова ; за ред. Л. І. Прокопенко. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2006. – 288 с.
7. Світличний К. К. Лелеки над Сахнівкою. Художньо-документальна повість / К. К. Світличний. – К. : Радянський письменник, 1987. – 191 с.
8. Захаренко О. А. Енциклопедія шкільного роду: Автобіографічні дані, спогади, роздуми / О. А. Захаренко. – Сахнівка, 2001. – Т. 1–2. – 364 с.
9. Захаренко О. А. Енциклопедія шкільного роду: Автобіографічні дані, спогади, роздуми / О. А. Захаренко. – Сахнівка, 2001. – Т. 3–4. – 502 с.
10. Захаренко О. А. Виступ на пленумі ЦК КПУ. – м. Київ. – 26.04.1984р. – 5с. / Приватний архів родини Захаренків. – П. 24.
11. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро: Роздуми педагога-академіка про долю освіти, вчителя і родини, краю й Батьківщини / О. А. Захаренко. – Черкаси, 1997. – 28 с.
12. Захаренко О. А. Щаслива доля поколінь / О. А. Захаренко, С. М. Мазурик // Радянська школа. – 1977. – № 11. – С. 56–62.
13. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей : избр. пед. соч. / А. Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 55–212.
14. Бердяев М. Національність і людство / М. Бердяев // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 154–157.
15. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / К. Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 1. – 414 с.
16. Захаренко О. А. П'ять напрямків виховної роботи / О. А. Захаренко // Виступ на районній освітянській конференції. – м. Корсунь-Шевченківський. – 1978 р., січень. – 4 с. / Приватний архів родини Захаренків. – П. 6.

References

1. Nikitin, B. P. (1991). *The steps of the creative work, or educational games*. Moscow: Prosveshhenye. (in Rus.).
2. *Zakharenko Oleksandr Antonovych*. (2017). [uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org/wiki/Захаренко_Олександр_Антонович). Retrieved 14 January 2017, from https://uk.wikipedia.org/wiki/Захаренко_Олександр_Антонович. (in Ukr.).
3. Kordunova, N. O. (2000). Psychological peculiarities of the formation of spiritual values of senior pupils in the process of communication. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kyiv. (in Ukr.).
4. Molodychenko, N. (2002). A.Psycho-pedagogical training of future foreign language teachers to moral education of adolescents. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kyiv. (in Ukr.).
5. Orlova, N.V. (2008). *The Formation of spiritual values in children and young people in the creative heritage of O. A. Zakharenko*. (Ph.D Dissertation). Kyiv. (in Ukr.).
6. Zakharenko, S. O., Orlova, N. V. (1987). *Some tips for developing students ' human values : a tutorial*. In L. I. Prokopenko (Ed.). (2006). Cherkassy. (in Ukr.).
7. Svitlychnyj, K. K. (1987). *Storks over Sahnov. Artistic-documentary novel*. Kyiv: Soviet writer. (In Ukr.).
8. Zakharenko, O. A. (2001). *Encyclopedia of school kind: Autobiographic data, memoirs, reflections*. Sakhnivka, Vol. 1–2. (in Ukr.).
9. Zakharenko, O. A. (2001). *Encyclopedia of school kind: Autobiographic data, memoirs, reflections*. Sakhnivka, Vol. 3–4. (in Ukr.).

10. Zakharenko, O. A. (1984). Speech at the Plenum of the Central Committee of the Communist party. Kyiv, 26.04.1984. *Private family archive Zakharenko*. (in Ukr.).
11. Zakharenko, O. A. (1997). *Hasten to do good: Reflections of a teacher-academician about the fate of education, teachers and families, region and country*. Cherkassy. (in Ukr.).
12. Zakharenko, O. A., Mazuryk, S. M. (1977). Happy destiny generations. *Soviet school*, 11, 56–62.
13. Dystervegh, A. (1956). *Guide to the German education of teachers: selected pedagogical works*. Moscow: Educational and pedagogical publishing, 55–212. (in Rus.).
14. Berdjajev, M. (1993). Nationality and humanity. *Modernity*, 1, 154–157. (in Ukr).
15. Ushynskij, K. D. (1988). *Pedagogical works: in 6 vol*. Moscow: Pedagogik, Vol. 1. (in Rus).
16. Zakharenko, O. A. (1978). Five education. Presentation at the district educational conference. Korsun-Shevchenko, 1978, January. *Private family archive Zakharenko*. (in Ukr).

LYAKHOVETS Olesya,

Ph.D, senior teacher of preschool education Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: olesia_yarovaya@mail.ru

KOVALENKO Andrii,

Student,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: kovalenko.andrei2017@yandex.ru

THE FORMATION OF UNIVERSAL MORAL VALUES IN THE PRESENTATION BY O. ZAKHARENKO

Abstract. *The article considered the formation of universal moral values in the presentation of O. Zakharenko. Highlighted the possibility of using progressive pedagogical ideas and experience of the teacher-innovator O. Zakharenko. Based on the analysis of pedagogical heritage of the teacher determined that throughout pedagogical activities of O. Zakharenko devoted exclusive attention to the comprehensive development of personality in various activities, a continuous and systematic formation of human moral values in elementary school students.*

Clarified the possibility of using progressive pedagogical ideas and experience O. Zakharenko. Valuable is the introduction in the educational process of the school of theory of education, methods of teaching younger students on the basis of the formation of universal moral values, emotional value perception of the world in terms of active mental activity, developed by an outstanding teacher. Now the current approaches to the system of rewards and punishments of students, evaluation of results achieved, understanding their roles and values, etc. offered an outstanding teacher.

Based on the analysis of the research pedagogical heritage of teacher-innovator O. Zakharenko on the formation of universal moral values in pupils concluded that the deep intrinsic connection between sociality, spirituality and morality prevents the trampling of the formation of moral and spiritual virtues. At the same time, overreliance on moral ideals and values in education without considering the social coordinates can become boring and fruitless moralizing. As a result, the development of the spiritual world of the younger school student outside the social realities, he has a feeling of loneliness, unwillingness to communicate, emotional isolation, appear imaginary friends.

The analysis of the work O. Zakharenko gave grounds to assert that during the entire teaching exceptional attention teachers paid to the problem of comprehensive development of personality in various activities, a continuous and systematic formation of cognitive abilities of children.

Deep analysis of the creative heritage of O. Zakharenko, his ideas, ideological provisions not only positively affects the classification of educational influences concerning identity formation in educational institutions, but also conducive to the further deepening and development of pedagogical theory on the formation of universal moral values in elementary school.

Key words: *human values; moral education; young learners; teacher-innovator; spiritual values.*

*Одержано редакцією 12.01.2017
Прийнято до публікації 14.01.2017*

УДК 378.147

МЕЛЬНИК Ірина Володимирівна,

аспірантка кафедри педагогіки вищої школи і
освітнього менеджменту,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: irenamelnik@ukr.net

РОЗГЛЯД ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ПОХІДНИХ: ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА, КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ

У статті розкрито зміст понять «культура» та її похідних: «професійна етика», «комунікативна взаємодія» та «професійне спілкування»; уточнено сутність поняття «культура професійного спілкування фахівців пожежної безпеки». Також визначено сутність професійної діяльності фахівців пожежної безпеки й акцентована увага на особистісних ціннісних орієнтаціях фахівців пожежної безпеки, як підґрунті для процесу формування професійної взаємодії в колективі на засадах етичних норм.

Ключові слова: професійна діяльність; комунікативна взаємодія; фахівці пожежної безпеки; професійна етика; культура професійного спілкування, комунікативна компетентність.

Актуальність теми та постановка проблеми. Специфічною особливістю професійної діяльності майбутніх фахівців пожежної безпеки є її нерозривний зв'язок зі спілкуванням, зокрема, розвиток комунікативної сфери життєдіяльності майбутніх фахівців цієї галузі діяльності. Сьогодні висуває до сучасних фахівців пожежної безпеки такі умови, що вони мають бути не лише кваліфікованими фахівцями з відповідною компетенцією та професійними якостями, а й особистостями з відповідними культурологічними знаннями. Саме тому, здобуваючи вищу освіту у навчальних закладах системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), молодь орієнтована на всебічний культурний розвиток задля формування їх професійної компетентності в майбутньому, розвитку особистої діловитості, мобілізації інтелекту й умілого оперування засобами інтелектуальних основ особистості.

Однак, для визначення змісту терміна «культура професійного спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки», яке є об'єктом дослідження, спершу необхідно проаналізувати сутність таких понять, як «культура», «професійна етика», «комунікативна взаємодія» та «професійне спілкування», оскільки вони є близькими за значенням до досліджуваного терміна й є актуальними для нашої роботи.

Аналіз досліджень. Формулювання «культура», «професійна етика», «комунікативна взаємодія» та «професійне спілкування» знаходять численні тлумачення у довідкових й енциклопедичних виданнях, наукових працях, проте однозначного трактування жодне із вищезазначених понять не має.

В. М. Зотов, А. В. Клімчова та В. О. Таран виокремлюють термін «культура», як спосіб буття особистостей [1]. Смісловий горизонт поняття «культура» окреслений В. Шинкаруком [2]. Т. Д. Чубіна [3] трактує культуру, виходячи з її латинських коренів. К. В. Заблоцька [4] окреслює культуру, акцентуючи більшу увагу на сутність соціального призначення останньої.

Термін «професійне спілкування» тлумачиться у працях Л. В. Барановської [13], В. А. Кан-Каліка [6], О. В. Урсол [5], І. П. Радомського [12], С. М. Оганесяна [8], С. В. Капітанець [9], М. С. Ковалю [10], І. В. Ромашенко [11] тощо. На необхідності формування високого рівня комунікативної компетентності військових фахівців, як пріоритетного завдання сучасної військової освіти, наголошує Н. П. Шалигіна [7].

Орієнтуючись на проблематику моралі, О. С. Анисимов [16], виділяє три основні трактування поняття «професійна етика». Аналіз моральної поведінки й особистісних цінностей суб'єктів при здійсненні професійної діяльності проведений науковцями В. І. Бакштановским [17] та А. А. Гусейновим [18]. Дж. Калтген [19] розглядає моральні

чинники, які впливають на професійну сферу діяльності, поза межами «професійної етики», тобто в загальнотеоретичному контексті.

Мета статті – на основі опрацювання наукових джерел здійснити системний аналіз базових понять з теми дослідження та узагальнити сутність терміну «культура професійного спілкування фахівців пожежної безпеки».

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи дефініції терміна «культура», спробуємо систематизувати й узагальнити значну кількість його інтерпретацій у різноманітних галузях науки. Наприклад, «культура» визначається, як спосіб людського буття, сукупність умов й обставин, за допомогою яких людина виявляє себе у всій повноті своїх здібностей і які визначають увесь спектр практичної та духовної діяльності людей, їх ставлення до навколишнього світу й до самих себе [1, с. 146].

Смисловий горизонт поняття «культура», окреслений В. Шинкаруком у «Філософському енциклопедичному словнику», відкриває парадигму цього соціального феномену у такому консенсусі: 1. Історично вихідне значення – обробіток і догляд за землею. 2. Догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже – і ступінь їх розвитку. 3. Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття. 4. Матеріальні та духовні надбання на певному історичному рівні розвитку суспільства й людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності. 5. Локалізоване у просторі й часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства [2, с. 313]. Іншими словами, філософський контекст розкриває це поняття в можливості суб'єкта змінювати під час процесу поліпшення свого культурного надбання як самого себе, так і все, що його оточує.

Взагалі, походження терміну «культура» пов'язують з латинським словом *colere* – щось вирощувати, обробляти землю, доглядати, а вже звідси *culturare* – вирощений, оброблений людською працею, доведений до досконалості. [3, с. 268–269].

Для нас інтерес становить саме інтерпретація терміна «культура» в синтезі з важливою атрибутивною ознакою людини – практичною діяльністю. Оскільки ми вважаємо, що саме професія сприятиме розвитку комунікативних навичок особистості, її мовленнєвої культури, толерантності й досконалості будь-якого індивіда взагалі й майбутніх фахівців пожежної безпеки зокрема.

Тут слід погодитися із сутністю соціального призначення культури, яке визначає К. Заблоцька. Поняття «культура», за дослідницею, окреслюється, як певний розвитковий рівень суспільної групи, який проявляється не лише в організації буття суспільства взагалі, а й у процесі удосконалення особистості у духовній, комунікативній та ціннісній сферах організації населення, який визначатиме підвищення творчих здібностей індивідів, які розвиватимуться під час соціалізації [4].

Зазначимо, що, незважаючи на розмаїття й неоднозначність у тлумаченні терміна «культура», ця розбіжність, певно, стосується більше смислових меж цього поняття, ніж його сутності загалом, адже в кінцевому підсумку культура постає, як усталена форма діяльності суб'єктів із продуктами її наслідків. Саме це й є життєвою цінністю культури, яка проявляється в регулюванні прямого й непрямого спілкування в людських осередках взаємодії та у збагачуванні самого спілкування, яке можна розглядати взагалі, як явище без якого існування самої культури унеможлиблюється. Лише спілкування сприяє активному розвитку людей як індивідів, допомагає їх професійному становленню як особистостей, примножує духовне багатство й виступає одним з основних критеріїв якісної побудови професійних стосунків у колективі.

Поняття «професійне спілкування», як і «культура», трактується науковцями в численних дослідженнях. Воно є складником загальної культури спілкування, а також професійної діяльності фахівців пожежної безпеки.

Так, О. В. Урсол термін «професійне спілкування» розглядає, як процес взаємодії індивідів, об'єднаних спільними професійними інтересами, професійною діяльністю, в ході якої відбувається обмін професійно важливою інформацією, досвідом, ідеями й реалізується поставлена професійна мета [5]. Ми погоджуємося з дослідницею, яка стверджує, що спілкування під час діяльності спонукає особистість до розвитку й приводить до подальшого вдосконалення й саморозвитку індивіда.

Досліджуючи особливості поняття «професійне спілкування педагогів», В. А. Кан-Калик найбільшу увагу звертає на домінування ролі комунікативних здібностей під час процесу реформації комунікативної компетентності. Науковець наголошує на тому, що потрібно [6]: а) швидко та правильно орієнтуватися у змінних умовах спілкування; б) правильно планувати та здійснювати саму систему комунікації; в) швидко й точно знаходити комунікативні засоби, що одночасно відповідають індивідуальним особливостям як суб'єкта, так і об'єкта спілкування; г) постійно відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні.

Н. П. Шалигіна, розглядаючи комунікативну компетентність військових фахівців, у контексті психолого-педагогічної проблематики серед пріоритетних завдань сучасної військової освіти визначає не лише забезпечення якісної фахової підготовки, а й необхідність формування високого рівня комунікативної компетентності військових фахівців [7]. Використання такої моделі при підготовці майбутніх фахівців пожежної безпеки, на наш погляд, надасть змогу майбутнім фахівцям цієї галузі обирати з розмаїття доступних для широкого загалу сукупностей граматично правильних висловлювань ті, які необхідним чином відображають саме культурні норми поведінки, навіть, якщо конкретні акти мовленнєвої взаємодії між учасниками відбуваються під час екстремальних або ж надзвичайних ситуацій.

На думку С. М. Оганесяна, розроблення та впровадження науковцями тренінгових програм із формування індивідуальних стилів професійного спілкування є надзвичайно дієвим способом успішного включення майбутніх фахівців різноманітних спеціальностей як при залученні їх до трудової діяльності взагалі, так і при соціальних стосунках зокрема [8]. У цьому контексті дисертації С. В. Капітанець [9] та М. С. Ковалю [10], присвячені формуванню індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх фахівців військової направленості, цікаві з методологічної точки зору.

Наприклад, комплекс підготовки до професійного спілкування, який був розроблений М. С. Ковалем, спрямований на формування й корекцію когнітивного аспекту індивідуального стилю спілкування майбутніх фахівців у галузі «Пожежна безпека». Основним засобом навчання, для реалізації вищезазначеної мети, науковець визначає розроблений ним педагогічний тренінг, який ґрунтується на принципах активного навчального процесу [10, с. 117-118].

Мета системи навчання, яку запропонувала С. В. Капітанець, полягала у формуванні системно-цілісного стилю професійного спілкування [9, с. 140]. Засобом формування досліджуваного стилю професійного спілкування С. В. Капітанець також визначає спеціально розроблений тренінг, який дозволяє навчити курсантів методам аналізу різних професійних ситуацій, взаємодії з іншими учасниками дискусії, володінню вербальними й невербальними вміннями, варіативності розв'язання тих чи тих ситуацій [9, с. 155].

Учені І. В. Ромащенко, І. П. Радомський та Л. В. Барановська термін «професійне спілкування» трактують, виходячи із позиції мовленнєвих норм, адже мова як елемент культури має особливе значення в системі спілкування і процес людської соціалізації унеможливується без неї.

І. В. Ромащенко поняття «професійне спілкування» визначає, як вміння стилістично вибудовувати тексти, уникаючи типових штамтів, досконале використання спілкувального етикету, раціональне вживання у тих чи тих ситуаціях професійної лексики, можливість постійно аналізувати ефективності професійної комунікації. На думку вченої, саме засоби

живого слова є переконливіші та сприяють у реалізації формування всебічно розвинутої особистості в майбутньому [11].

Аналізуючи аспекти, викладені І. П. Радомським [12], виокремимо специфічні характеристики, які науковець наводить під час визначення терміна «професійне спілкування» в юриспруденції. Зазначимо, що юридична діяльність, аналогічно до підготовки фахівців пожежної безпеки, належить до професії типу «людина-людина». Для людей такої специфіки праці унеобхіднюється певний стиль спілкування, що допоможе їм на відповідному рівні будувати професійні стосунки, якісно виконувати функціональні обов'язки, оскільки професіоналізм і ставлення до професійної діяльності мають важливе значення в особистісній характеристиці будь-якої особистості взагалі й майбутніх фахівців суб'єкт-суб'єктної взаємодії зокрема.

Тобто за І. П. Радомським, поняття «професійне спілкування» – це важливий засіб і умова розв'язання завдань певної професійної діяльності. Якщо за межами людської діяльності суб'єкти керуються лише особистими мотивами, то під час спілкування у професійній сфері мета визначається специфікою і потребами професійної діяльності [12].

У свою чергу, Л. В. Барановська акцентує на тому, що головна увага в процесі навчання має зосереджуватись на цілеспрямованій роботі з оволодіння студентами навичками мовлення й мовленнєвої діяльності, оскільки мовлення є конденсатом, який засвідчує як рівень загальнокультурного, так і професійного розвитку особистості й є показником її соціального статусу [13]. Ми погоджуємося з вищевикладеним, адже удосконалення мовленнєвої діяльності при підготовці майбутніх фахівців будь-якої галузі знань взагалі, і фахівців пожежної безпеки зокрема, є досить актуальною проблематикою сьогодення. Ніхто не зможе заперечити той факт, що без мови як професійне спілкування, так і спілкування людей взагалі здійснювалося б значно примітивніше.

Ще одним чинником, який реалізується за допомогою професійного спілкування є комунікативна взаємодія. Під терміном «комунікативна взаємодія» розуміється побудова своєрідної системи комунікативних зв'язків під час навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ) або ж встановлення сприятливого мікроклімату між колегами під час виконання завдань, який—спрямовано на налагодження сприятливих, доброзичливих стосунків за допомогою професійного спілкування [14, с. 113]. Слід звернути увагу, що недостатня увага до формування техніки професійного спілкування під час навчання молоді у ВНЗ тягне за собою низку проблем, які виникають у взаємостосунках із суб'єктами взаємодії, тобто між ними порушується комунікативний зв'язок.

Взагалі ж комунікативна взаємодія може здійснюватися на засадах співробітництва або суперництва. Співробітництво, або кооперація, передбачає досягнення мети одним із суб'єктів, який сприяє або не заважає реалізації цілей решті суб'єктів. Натомість суперництво, або конкуренція, спрямоване на досягнення мети одним із суб'єктів, який ускладнює або взагалі виключає досягнення цілей іншими суб'єктами [15].

Підкреслимо, що кожен із проаналізованих термінів так чи так пов'язаний із культурою. Якщо окреслити термінологію культури спілкування, то вона є поняттям філософії культури й етики, що окреслює норми та принципи продуктивного спілкування та їх реалізацію у бутті особистості чи суспільства. Зовнішнім виявом культури спілкування є етикет, що є сукупністю правил взаємин між людьми в стандартних, буденних і святкових ситуаціях, які вможливають комфортне спілкування, організують та спрощують стосунки між людьми [2, с. 315].

Виокремимо три основні трактування поняття «професійна етика». О. С. Анисимов, праця якого орієнтована на проблематику моралі, визначає етику, як [16]: а) систему спеціальних знань про мораль; б) ставлення до індивідуальних поведінкових або розумових стереотипів, з метою доведення чи спростування приналежності до стандартів високої моралі; в) позначення раціоналізованого аспекту самої моралі – упорядкування моральних норм, які існують усередині самої моралі, обґрунтувань норм, обмежень, рішень, оцінок,

мотивів, а також обґрунтувань уявлень, адаптованих до моралі, але референтних ширшому культурному змісту.

Принагідно зазначимо, що вживання поняття «професійна етика» є виправданим, оскільки воно підкреслює важливість особливо ретельно продуманого розроблення цінностей і норм професії [17].

Дослідник А. А. Гусейнов, говорячи про специфіку професійної етики, вказує на те, що вона «конкретизує загальні моральні вимоги стосовно своєрідності відповідної професії, і займається, в основному, нормами та правилами поведінки» [18, с. 389].

Разом із тим, моральні чинники, які впливають на професійну сферу діяльності, можна дослідити й поза межами «професійної етики», тобто в загальнотеоретичному контексті. Дж. Калтген, у вступі до книги «Етика та професіоналізм», розглядає, що таке професіоналізм узагалі, яку роль він відіграє у життєдіяльності суспільства й якими саме нормами поведінки й навичками керуються професіонали. Автор видання пише: «В мене не має на меті зробити деталізований аналіз власне кодексу професійної етики, але я хочу прояснити ідеологічний контекст тих практик і перешкод, якими зумовлена моральна поведінка самої професії» [19, с. xi].

Проведений аналіз наукових джерел, дає нам можливість припустити, що «професійна етика» є системою ціннісних орієнтацій, моральних норм і правил професійної діяльності, тобто принципів підвалин нормативної практики моральності у професіях.

Таким чином, на основі проаналізованого змісту понять «культура» та її похідних: «професійна етика», «комунікативна взаємодія» та «професійне спілкування» нами уточнено сутність поняття «культура професійного спілкування фахівців пожежної безпеки». Її визначаємо, як відносно стійку модель комунікативної поведінки викладачів-педагогів, яка успішно впливатиме на майбутніх фахівців пожежної безпеки, дозволить найефективніше організувати процес їх навчання й виховання, регулювати мовленнєву діяльність у процесі як вивчення гуманітарних дисциплін, так і розв'язання інших педагогічних завдань.

Висновки. Для забезпечення успішної діяльності фахівець пожежної безпеки має точно, логічно та змістовно висловлюватися, вміти створювати сприятливу професійну атмосферу, налагоджувати комунікативні зв'язки з потерпілими, колегами, представниками інших підрозділів, бути комунікабельним, толерантним, вміти конструктивно спілкуватись і розв'язувати конфлікти, а також дотримуватися правил поведінки й норм етикету.

Загалом, професійну діяльність фахівців пожежної безпеки можемо визначити, як активний вид праці людей, які володіють суттєвими знаннями, достатнім рівнем відпрацьованих, під час практичних навчань та стажувань, навичок та відповідними професійно значущими якостями, що орієнтують поведінку у суб'єктів цієї фахової галузі. Особисті ціннісні орієнтації фахівців пожежної безпеки є підґрунтям для процесу формування професійної взаємодії, як у колективах праці, так і при виконанні дій за призначенням. Тобто, правила професійної етики можемо вважати неписаними законами, які так чи так закріпилися у професійних спільнотах, галузь діяння яких пов'язана зі впливом на інших людей, і в системі ДСНС України зокрема.

Список використаної літератури

1. Зотов В. М. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.
2. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 751 с.
3. Чубіна Т. Д. Соціологія: курс лекцій / Т. Д. Чубіна. – Черкаси: АПБ, 2012. – 324 с.
4. Українська і зарубіжна культура: навчальний посібник / за ред. К. В. Заблоцької. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. – 372 с.
5. Урсол О. В. Формування культури професійного спілкування у майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних методів навчання: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 / О. В. Урсол; Нац. Авіаційний ун-т. – К., 2012. – 261 с.
6. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: книга для учителя / В. А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.

7. Шалигіна Н. П. Комунікативна компетентність військових фахівців як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Н. П. Шалигіна // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2013. – Вип. 5. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_31.
8. Оганесян С. М. Шляхи формування продуктивного індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів [Електронний ресурс] / С. М. Оганесян // Проблеми безперервної освіти в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України : зб. наук. пр. – 2002. – Частина II. – Режим доступу : http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/17530/1/Dubovik_70-75.pdf
9. Капітанець С. В. Педагогічні умови формування стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників: дис. ... канд. пед. наук: 20.02.02 / С. В. Капітанець; Національна академія Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2001. – 222 с.
10. Коваль М. С. Формування індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів пожежної охорони: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. С. Коваль; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 1998. – 176 с.
11. Ромашенко І. В. Професійне спілкування як стратегічний напрям реформування освіти в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Ромашенко // Соціум. Наука. Культура: Міжнар. наукова інтернет-конф. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kandpednauk-romaschenko-iv-profesiyne-spilkuvannya-yak-strategichniy-napryam-reformuvannya-osviti-v-ukrayini/>
12. Радомський І. П. Професійне спілкування в юридичній діяльності [Електронний ресурс] / І. П. Радомський // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. – Київ, 2006. – № 2(17). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/VKPI_fpp/2006-2/07_Radonskii.pdf
13. Барановська Л. В. Теоретико-методичні основи навчання професійного спілкування студентів вищого аграрного навчального закладу: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Л. В. Барановська; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2005. – 43 с.
14. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / за ред. І. А. Зязюна. – Вид. 2-ге. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
15. Чмут Т. К. Етика ділового спілкування: навч. посібник / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка. – Вид. 3-тє. – К.: Вікар, 2003. – 223 с.
16. Анисимов О. С. Акмеологические основы рефлексивной самоорганизации педагога: творчество и культура мышления: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук / О. С. Анисимов. – М., 1994. – 86 с.
17. Бакштановский В. И. Профессиональная этика инженера / под ред. В. И. Бакштановского, Н. Н. Карнаухова // Ведомости. – Тюмень : НИИПЭ, 1999. – Вып. 14: Этнос среднего класса. – С. 154.
18. Гусейнов А. А. Этика. Энциклопедический словарь / под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2001. – 671 с.
19. Kultgen J. Ethics and Professionalism [Електронний ресурс] / J. Kultgen. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1988. – P. ix–3. – Режим доступу : <https://www.questia.com/read/11100950/ethics-and-professionalism>

References

1. Zotov, V. M., Klimachova, A. V., Taran, V. O. (2009). *Ukrainian and foreign culture. Cultural Dictionary of Terms*. Kyiv: Center of educational literature (in Ukr.).
2. Shynkaruk V. I. (2002). *Encyclopedic Dictionary of Philosophy*. Kyiv: Abrys (in Ukr.).
3. Chubina T. D. (2012). *Sociology: course lectures*. Cherkasy: APB (in Ukr.).
4. Zablotska, K. V. (Ed.) (2001). *Ukrainian and foreign culture: tutorial*. Donetsk: Eastern Publishing House (in Ukr.).
5. Ursol, O. V. (2012). *Building a culture of professional communication of future social workers by means of interactive teaching methods*. (PhD dissertation). Kyiv (in Ukr.).
6. Kan-Kalyk, V. A. (1987). *Teacher of pedagogical communication: book for the teacher*. Moscow: Prosveshhenie (in Russ.).
7. Shalyhina, N. P. (2013). Communicative competence of military experts as a psychological and pedagogical problem. *Bulletin of the National Academy of State Border Service of Ukraine*, 5. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_31. (in Ukr.).
8. Ohanesian, S. M. (2002). Ways of formation productive individual style of professional communication of future teachers. *Collection of scientific papers Problems of continuing education in modern conditions of social and economic development of Ukraine, Part II*. Retrieved from: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/17530/1/Dubovik_70-75.pdf (in Ukr.).
9. Kapitanets, S. V. (2001). *Pedagogical conditions of formation of professional communication style of the future officers of border guards*. (PhD dissertation). Khmelnytskyi (in Ukr.).
10. Koval, M. S. (1998). *Formation of individual style of professional communication of future officers fire service*. (PhD dissertation). Vinnytsia (in Ukr.).
11. Romashchenko, I. V. (2016). Professional communication as strategic direction of educational reform in Ukraine. *Society. Science. Culture: International Scientific Internet Conference*. Retrieved from: <http://intkonf.org/kandpednauk-romaschenko-iv-profesiyne-spilkuvannya-yak-strategichniy-napryam-reformuvannya-osviti-v-ukrayini/> (in Ukr.).

12. Radomskiy, I. P. (2006). Professional communication in the legal activities. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Philosophy. Psychology. Pedagogy: scientific research journal*, 2(17). Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/VKPI_fpp/2006-2/07_Radonskii.pdf (in Ukr.).
13. Baranovska, L. V. (2005). Theoretical and methodological grounds of professional communication students of higher agricultural education institution. *Abstract of doctoral dissertation*. Kyiv (in Ukr.).
14. Ziaziun, I. A. (2004). *Pedagogical skill*. The textbook for students of higher educational institutions (second edition). Kyiv: High school (in Ukr.).
15. Chmut, T. K., Chaika, H. L. (2003). *Ethics of business communication: tutorial* (third edition). Kyiv: Vikar (in Ukr.).
16. Anisimov, O. S. (1994). Akmeologichesky foundations self-reflexive teacher: creativity and culture of thinking. *Abstract of doctoral dissertation*. Moscow (in Russ.).
17. Bakshatanovskiy, V. Y. (1999). Professional ethics engineer. *Vedomosti, 14: the ethos of the middle class, 154*. Tiumen: NIPE (in Russ.).
18. Huseinov, A. A. (2001). *Ethics. Encyclopedic dictionary*. Moscow: Hardaryky (in Russ.).
19. Kultgen, J. (1988). *Ethics and Professionalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, ix-3 Retrieved from: <https://www.questia.com/read/11100950/ethics-and-professionalism> (in USA).

MELNYK Iryna,

Postgraduate student of the Department of High School Pedagogy and Educational Management,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: irenamelnik@ukr.net

THE REVIEW OF THE CONCEPT OF CULTURE AND ITS DERIVATIVES: PROFESSIONAL ETHICS, COMMUNICATIVE INTERACTION AND PROFESSIONAL COMMUNICATION

Abstract. *The article deals with content of the concepts "culture" and its derivatives: "professional ethics", "communicative interaction" and "professional communication"; the essence of the concept of "the culture of professional communication of specialists of fire safety" is specified. Also the essence of professional activity of fire safety specialists is defined and the emphasis is given to personal value orientations of fire safety experts as the basis for the process of forming ethical aspects when establishing professional interaction in the team.*

The aim of the article – to carry out a systematic analysis of the basic concepts of the research topic and to summarize the essence of the term "the culture of professional communication of specialists of fire safety" on the basis of studying scientific sources.

On the basis of the analyzed content of the concepts of "culture" and its derivatives "professional ethics", "communicative interaction" and "professional communication" we specify the essence of the concept of "the culture of professional communication of specialists of fire safety." It is determined as a relatively stable pattern of communicative behavior of teachers that successfully influences future specialists of fire safety, allows to organize effectively the process of training and education, to regulate speech activity in the course of study of the humanities as well as solving other educational tasks.

Conclusions. Thus, to ensure the successful activities a specialist of fire safety must speak accurately, logically and meaningfully, be able to create a favorable professional atmosphere, to establish communicational links with victims, colleagues, members of other units, be sociable, tolerant and be able to communicate constructively, solve conflicts, and follow the rules of conduct and etiquette.

In general, professional activities of fire safety specialists can be determined as an active type of work of people who have substantial knowledge, a sufficient level of worked during practical training and internships skills and appropriate professionally important qualities that guide the behavior of the subjects of this professional area. Personal value orientation of fire safety specialists is the basis of process of formation of ethical aspects in establishing professional collaboration, both in work teams and during the performance of actions for the purpose. This means that the rules of professional ethics can be considered unwritten laws that are in some way entrenched in professional communities, which area of actions is related to the impact on others, in the system of SES of Ukraine in particular.

Keywords: *professional activity, communicative interaction, culture of professional communication of specialists of fire safety, professional ethics, culture, professional communication, communicative competence.*

*Одержано редакцією 15.01.2017
Прийнято до публікації 17.01.2017*

УДК 378

РАДЖАБОВА Сабіна Шаїдівна,кандидат психологічних наук, доцент кафедри
загальної педагогіки та психології,

Черкаський національний університет імені

Богдана Хмельницького

e-mail: ssabinar@mail.ru

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО
СПІЛКУВАННЯ**

У статті розкриваються психологічні аспекти удосконалення педагогічної майстерності. Закцентовано увагу на необхідності цілісного підходу до проблеми педагогічного спілкування вчителя з учнем. Це передбачає врахування як усвідомлюваних так і неусвідомлюваних (латентних) компонентів психіки вчителя, які мають вплив на ситуацію професійної взаємодії загалом, та педагогічного спілкування зокрема. Презентовано фрагмент емпіричного дослідження, а саме фрагмент стенограми та науково-узагальнювальний аналіз психомалюнків, у процесі якого увагу зосереджено на символічному вираженні глибинно-психологічних (неусвідомлюваних) тенденцій у контексті професійної взаємодії. З'ясовано вплив травмивного досвіду дитинства, пов'язаного із почуттям меншовартості (слабкості, непотрібності) та захисним механізмом ідентифікації, на процес педагогічного спілкування вчителя з учнем.

Ключові слова: педагогічна майстерність; педагогічне спілкування; почуття меншовартості; ідентифікація, взаєморозуміння.

Постановка проблеми. Професія педагога в сучасних умовах розвитку суспільства є досить складною та багатофакторною. Проблема педагогічної майстерності вчителя завжди привертала і привертає до себе багато уваги педагогів та науковців, практиків і теоретиків. Заявлена проблема педагогічного спілкування є фундаментальною складовою феномену педагогічної майстерності вчителя. Особливо гостро постає проблема підготовки висококваліфікованих фахівців у зазначеній галузі в межах вищого навчального закладу. Не секрет, що процес професійної підготовки майбутніх спеціалістів має відображати сучасні потреби суспільного розвитку. Лише врахування та адекватне прогнозування педагогами вищої школи сучасних викликів уможливує якісну підготовку майбутніх спеціалістів.

Формуванню педагогічної майстерності, зокрема проблемі педагогічного спілкування, присвячені праці Ю. Бабанського, О. Киричука, В. Кан-Калика, Х. Лійметса, Т. Мальковської, О. Мудрика та ін. Під педагогічним спілкуванням розуміють «професійне спілкування викладача з тими, хто навчається, в процесі навчання та виховання, яке має певні функції та спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також на іншого роду психологічну оптимізацію навчальної діяльності та взаємовідносин між педагогом і тими, хто навчається» [1, с. 47]. У дослідженнях М. Болдирева, І. Зязюна, О. Сластьоніна, Г. Сагач педагогічне спілкування відзначається як обов'язковий, проте другорядний компонент у комплексі професійно-педагогічних умінь. Серед функцій педагогічного спілкування визначальними є пізнавальна, перцептивно-комунікативна, практична, функція самоактуалізації тощо [1]. Передумови продуктивного спілкування розкрито у праці Г. Балла: «Передумовою продуктивного діалогу є додержання його учасниками принципу конкордності і толерантності. Принцип конкордності фіксує необхідність згоди учасників діалогу щодо базових знань, норм і цінностей, якими вони керуються... Суть принципу толерантності... вбачається у «презумпції прийнятності» найрізноманітніших виявів людської активності» [2, с. 341].

Окрім вищезазначеного, хотілося би відзначити, що серед структурних елементів педагогічного спілкування особливо виділяють керування спілкуванням – свідому й

цілеспрямовану організацію взаємодії з коригуванням процесу спілкування відповідно до його мети [3]. До техніки педагогічного спілкування науковці відносять уміння слухати; ставити запитання; аналізувати відповідь; бути уважним, спостережливим; розуміти інших; встановлювати контакт; бачити і розуміти реакцію аудиторії; передавати своє ставлення до того, про що йдеться; зацікавити, захопити поясненням, розповіддю, повідомленням; орієнтуватися в ситуації. На наш погляд, проблема педагогічного спілкування розглянута неповно, адже акцентується увага на свідомому керуванні процесом педагогічного спілкування. Потрібно більше уваги приділяти педагогічному спілкуванню із врахуванням цілісного підходу до психіки суб'єкта (педагога), що передбачає врахування як усвідомлюваних так і неусвідомлюваних (латентних) компонентів психіки, які мають вплив на ситуацію професійної взаємодії загалом, та педагогічного спілкування зокрема.

Т. Яценко постулює: «... для оптимальної взаємодії з учнями вчитель повинен прагнути зрозуміти самого себе. Адже його особистісні проблеми безпосередньо відображаються на взаємостосунках з учнями. Педагог не зможе адекватно і глибоко розуміти інших, а тим більше намагатись допомогти їм, якщо не буде здатен зрозуміти себе» [4, с. 15]. Означене передбачає врахування такого поняття як особистісна проблема. Згідно психодинамічної теорії, особистісна проблема визначається як така, «яку суб'єкт сам не може розв'язати внаслідок неусвідомлюваності її передумов, каузальних аспектів, пов'язаних із внутрішньою, стабілізованою суперечністю» [5, с. 21].

Психокорекційна практика доводить, що усвідомлення суб'єктом деструктивного впливу особистісної проблеми на ситуацію взаємодії можливе лише завдяки глибинній психокорекції. Остання сприяє розширенню рефлексії суб'єктом глибинно-психологічної мотивації власних вчинків. Тому ми не можемо погодитись із Т. Василюшиною, котра постулює, що успішність процесу розвитку здатності до емпатії, яка є важливим механізмом педагогічного спілкування, значною мірою залежить саме від прагнення людини поставити себе на місце іншого. Це прагнення, зазначає дослідниця, ґрунтується на «зацікавленості іншим, на бажанні зрозуміти внутрішній світ іншої людини» [5, с. 53]. На нашу думку, це твердження відображає лише свідоме устремління (логіку свідомого) і не враховує при цьому імперативного впливу глибинно-психологічних тенденцій психіки суб'єкта на актуальну ситуацію взаємодії з оточенням, що ніколи не потрапляє в поле зору свідомості суб'єкта.

Для того, щоб продемонструвати вплив глибинно-психологічних тенденцій психіки педагога та якість його професійної взаємодії, у нашому дослідженні використано можливості малюнкових методик, які, на нашу думку, мають ґрунтовні діагностико-корекційні можливості у вивченні заявленої наукової проблеми. Здійснюючи аналіз психомалюнків, ми акцентували свою увагу на значенні архетипної символіки та візуальних характеристиках зображення.

Згідно з дослідженнями Т. Яценко, архетип є «психодинамічною тенденцією, яка сприяє розвитку навичок та вмій репрезентувати в образній формі складний психологічний зміст» [5, с. 87]. Архетипи не лише виявляються в міфах і казках, а й під їхнім впливом формуються з дитинства. Вони відображають неусвідомлюваний зміст психіки, тому в конкретному вияві архетип має індивідуальне забарвлення, відображуване символами. У своєму дослідженні ми скористались наступними малюнковими методиками: психомалюнки «Я – вчитель реальний» і «Я – вчитель ідеальний» та «Кінетичний малюнок сім'ї». Задля ілюстрації вищезначеного розглянемо малюнки та фрагмент стенограми психоаналізу малюнків протагоніста А. – студентки 3-го курсу, заочної форми навчання, спеціальність «Початкова освіта», яка вже мала досвід викладання у школі.

Фрагмент стенограми
та науково-узагальнювальний аналіз психомалюнків А.

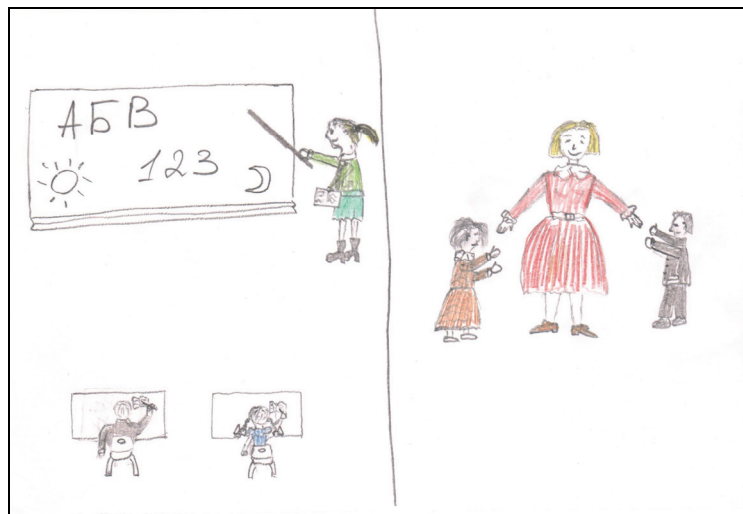

Рис. 1. «Я – вчитель реальний», «Я – вчитель ідеальний»

А. (протагоніст): На рисунку я зобразила себе так як є, коли я викладаю – стою у дошки, щось розповідаю, пояснюю. І, звичайно, так як хотілось би, там де вчитель ідеальний.

П. (психолог): А як саме хотілось би?

А.: Спілкуватись з дітьми більш безпосередньо, щоб діти до мене тягнулись...

П.: Ви вимогливий вчитель?

А.: Так, але я переконана, що по іншому не можна, адже діти зараз складні...

П.: Ви мабуть не дуже задоволені тим, як вам вдається спілкуватись із дітьми на уроках.

А.: Взагалі-то задоволена, проте мені хотілось би бути в деяких ситуаціях трохи м'якшою. Але я боюсь, що відчують слабину і «вилізуть на голову» (сміється).

П.: У вас був такий досвід?

А.: Ні, не було.

Рис. 2. «Кінетичний малюнок сім'ї»

П.: Де тут ви?

А.: Оскільки завдання було намалювати, хто чим любить займатись в батьківській сім'ї, то я сиджу за столом і роблю уроки (сміється) – зараз це актуально, адже сесія в університеті. Мама ліпить вареники – вона дуже смачно готує, сестричка грається ляльками на килимку, а тато завжди на роботі – їздить десь в командировках.

П.: Ви зобразили батьківську сім'ю таку, яка вона є зараз?

А.: Я слідувала вашому завданню намалювати батьківську сім'ю, а потім спіймала себе на тому, що все ж малюю сім'ю, як я її пам'ятаю, коли ми всі ще були разом – я ще навчалась в технікумі (зараз я вже декілька років живу окремо від батьків), а сестричка вже не грається ляльками...

П.: Мама досить грізно виглядає із цією скалкою.

А.: Мама завжди була дуже строга – все повинно було бути так, як вона сказала...

П.: Таке відчуття, що сестричці більше перепало маминої опіки...

А.: Як ви дізнались? Так і є, вона ж на 12 років за мене молодша, тому мабуть мама завжди була до неї більш прихильна.

Аналізований фрагмент стенограми психоаналізу малюнків дозволив виявити особливості педагогічного спілкування, досвід якого вже мала протагоніст, а також того бажаного, що хотілось би привнести у ситуацію педагогічної взаємодії з учнями. Окрім цього з'ясовано особливості взаємодії у батьківській сім'ї протагоніста. Завдяки багатозначності символіки, актуалізується як усвідомлюваний, бажаний зміст, який вкладає в малюнок протагоніст, так і неусвідомлюваний (глибинний). Останнє уможлиблюється завдяки порівнянню образів, врахуванню їх символічного значення тощо.

Зі слів А. з'ясовано, що ситуація її реального педагогічного спілкування обтяжена певними негативними емоційними станами. Малюнки також об'єктивують бажання протагоніста змінити цю ситуацію, на що вказує різниця між образами в реальності і в ідеалі. Символіка малюнку «Я – вчитель реальний» лише підтверджує і розшифровує деякі аспекти. Так, зокрема, привертає увагу розміри дошки, яка є непропорційно великою, що може означати зосередженість протагоніста на операційному аспекті педагогічної взаємодії, а саме на засобах та процесі передачі знань, а не на безпосередній взаємодії з учнями. Це підтверджується також наступним: поза вчителя – вона відвернута від учнів; дистанція – учні знаходяться на значній відстані, що може також свідчити про наявність психологічної дистанції між вчителем і учнями. Наявність в руках у вчителя гострої указки можна тлумачити як дещо агресивний стиль взаємодії з учнями, що притаманний вчителю (строгість, критичність, принциповість, категоричність). Це підтверджує і сама автор малюнків.

Малюнок «Я – вчитель ідеальний» засвідчує бажання протагоніста «наблизитись» до учнів, скоротити психологічну дистанцію між ними, демонструвати по відношенню до них більше емоційного тепла. Очевидним є усвідомлення протагоністом того, що за умов скорочення психологічної дистанції покращиться якість взаємодії, адже самі діти для А. будуть більш зрозумілими – в ідеалі вона бачить їх обличчя, діти тягнуть до неї руки.

Наступна малюнкова методика «Кінетичний малюнок сім'ї» дозволяє виявити особливості сприйняття дитиною сімейної ситуації, свого місця в сім'ї, а також її відношення до членів сім'ї. У ході психокорекційної роботи було виявлено, що стосунки А. з мамою характеризувались певними негативними станами з боку мами, а саме надмірною строгістю та категоричністю.

Про нестачу емоційного тепла і зв'язку загалом в родині свідчать також перегородки, якими огорожений кожен член сім'ї на малюнку 2. Всі члени сім'ї знаходяться ніби кожен у своєму просторі, що лише підкреслює наявність психологічної дистанції між членами сім'ї. Означене спричинило травмівні переживання А. у стосунках з мамою та актуалізацію у неї почуття меншовартості (слабкості, беззахисності, непотрібності). В дитинстві А. потребувала розуміння і опіки від мами. Натомість, строгість і категоричність мами вплинули на А. Тим більше травмуючим таке відношення було за умов порівняння ставлення мами до молодшої сестри. Коло (килимки), в якому знаходиться молодша сестра на малюнку, є символом жіночим і материнським зокрема, який і об'єктивує наявність материнської опіки по відношенню до дівчинки.

Слова автора об'єктивують ідентифікацію А. з мамою, хоча це не усвідомлюється нею і надмірна строгість в професійній ситуації ніяк не пов'язується із власним дитячим

досвідом. Ідентифікація з мамою засвідчує її значущість для протагоніста і прагнення єднатись з нею на лібідних засадах, що було неможливим внаслідок характеру мами.

На ідентифікацію з матір'ю вказує також глибинно-психологічна інтерпретація образів малюнків. Це, зокрема, помітно через співставлення образів вчителя на малюнку «Я – вчитель реальний» та образу матері на малюнку «Кінетичний малюнок сім'ї». Так, обидві фігури знаходяться в одній позиції та тримають в руках довгий (фалічний) предмет. Означена ідентифікація зумовлена захисною спрямованістю психіки «до сили», адже в її основі лежить прагнення позбутись, «психотерапевтуватись» від почуття меншовартості, яке спровоковано відчуженням, психологічним дистанціюванням матері. В наслідок цього суб'єкт неусвідомлювано інтроектує характерні риси лібідного об'єкта, від яких настраждалась.

В процесі наукового аналізу стенограми психокорекційної роботи з'ясовано роль ідентифікації у формуванні деструктивних тенденцій поведінки суб'єкта. Ілюзорність набутої «сили» об'єктивується завдяки наслідкам, яких у спілкуванні зазнає протагоніст, адже їй помітно, що вона може бути занадто строгою і категоричною, і їй складно вплинути на власний стан. Все це значно ускладнює процес педагогічної взаємодії А. з учнями та зменшує його ефективність.

Психокорекційний діалог по означеним вище малюнкам дозволив об'єктивувати вплив дитячої травми на актуальну ситуацію професійної взаємодії, яка очевидно сприймається протагоністом як стресова, що й обумовлює означене перенесення.

Таким чином, вищевикладений аналіз наукових джерел засвідчує, що у наукових працях дослідниками приділяється багато уваги феномену педагогічного спілкування: об'єктивуються його особливості, компоненти, фактори ефективного формування тощо. Дослідники розглядають педагогічне спілкування як основну форму здійснення педагогічного процесу [6–8]. При цьому нівелюються глибинно-психологічні детермінанти дій та вчинків вчителя, які пов'язані з механізмами, що формуються на ранніх етапах його розвитку.

Висновки. Професіоналізм педагога, зокрема його професійна компетентність, на нашу думку, напряму залежить від рівня його особистісної відкорогованості. Остання безпосередньо пов'язана із нівелюванням деструкцій психіки особи, які мають витoki з дитинства особи. Адже, як доводить представлений емпіричний матеріал, будь-яка поведінкова активність, у тому числі й в службовій ситуації, може виражати прояви деструктивних тенденцій психіки, що детермінуються особистісною проблемою суб'єкта. Психокорекційна практика засвідчує, що особистісна проблема усвідомлюється суб'єктом викривлено, фрагментарно. У свідомість суб'єкта потрапляють переважно наслідки дії особистісної проблеми – це певні труднощі, що об'єктивуються у взаємодії з оточуючими людьми. Згідно з психодинамічною теорією, особистісна проблема суб'єкта має глибинно-психологічні витoki і деструктивно впливає на його поведінку та життєдіяльність загалом та процес взаєморозуміння зокрема.

Явище педагогічного спілкування потребує додаткового вивчення. Підвищення ефективності педагогічного спілкування можливе за умов врахування у педагогічному процесі глибинно-психологічних особливостей особистості суб'єкта. Можливими способами вирішення проблеми удосконалення педагогічного спілкування є необхідність участі студентів у психологічних тренінгах, групах особистісного росту, групах психологічної підтримки і інших формах оволодіння практичним досвідом самопізнання та саморефлексії. Численні дослідження доводять, що це забезпечить всебічний розвиток психологічної культури, грамотності та особистісної корекції майбутнього вчителя загалом, та безпосередньо впливатиме на якість його педагогічного спілкування. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у розробці нових методичних положень з урахуванням усіх вище зазначених обставин.

Список використаної літератури

1. Кайдалова Л. Г. Педагогічна майстерність викладача: Навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева – Х.: Вид-во НФаУ, 2009. – 140 с.
2. Балл Г.О. Парадигма діалогу і проблема прилучення до наукової культури / Г.О. Балл // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / За ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, І. Білш. Н. Ничкало. – Ченстохова: Київ, 1999. – С. 335–347.
3. Ягупов В. Військова психологія: Підручник / В. Ягупов. – Київ : Тандем, 2004. – 656 с.
4. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися / Т.С. Яценко. – К. : Освіта, 1993. – 208 с.
5. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. / Т.С. Яценко – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.
6. Василишина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Т. В. Василишина. – К., 2000. – 202 с.
7. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. / Зязюн І. А., Сагач Г. М. – К. : Україно-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
8. Савенкова Л. О. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Л. О. Савенкова ; НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 1989. – 413 с.

References

1. Kaydalova, L. G., Shchokina, N. B., Vakhrusheva, T. Yu. (2009). *Teacher's pedagogical mastery: textbook*. Kharkiv: Publishing House of National University of Pharmacy.
2. Ball, H. O. (1999). In T. Levovytskyi, I. Zyazyun, I. Bilsh, N. Nychkalo (Eds.). *The paradigm of dialogue and the problem of involving in scientific culture*. Chentokhova: Kyiv (in Ukr.).
3. Yahupov, V. (2004). *Military psychology: textbook*. Kyiv: Tandem.
4. Yatsenko, T. S. (1993). *Active social and psychological teacher training for communication with pupils*. Kyiv: Education.
5. Yatsenko, T. S. (2004). *Theory and practice of group psychocorrection: active social and psychological training: textbook*. Kyiv: Higher School.
6. Savenkova, L. O. (1998). *Theoretical and methodical foundations of future teachers' training for professional communication* (Doctor of Science dissertation). Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University (in Ukraine).
7. Vasylyshyna, T. V. (2000). *Empathy as a factor of pedagogical communication efficiency* (PhD dissertation). Kyiv: H. S. Kostyuk Institute of Psychology of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (in Ukraine).
8. Zyazyun, I. A., Sahach, H. M. (1997). *Beauty of pedagogical action: textbook*. Kyiv: Ukrainian-Finnish Institute of Management and Business.

RADZHABOVA Sabina,

Ph.D in Psychology, Associate Professor of General Pedagogy and Psychology Department,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
e-mail: ssabinar@mail.ru

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IMPROVEMENT

Abstract. *The article deals with psychological aspects of improving pedagogical mastery that always attracted and still attracts attention of many pedagogues and scholars. The presented problem of pedagogical communication is a fundamental element of teacher's pedagogical mastery. Pedagogical communication is regarded as an obligatory, however secondary component in the complex of professional pedagogical skills. The most important functions of pedagogical communication are cognitive, perceptive and communicative, practical, self-actualizing, etc. In the article the need for an integrative approach to the problem of pedagogical communication between teacher and pupil has been actualized. This contributes to taking into account both conscious and subconscious (latent) components of teacher's psyche that affect the situation of professional interaction in general and pedagogical communication in particular. The mentioned above emphasizes such notion as a personal problem that has profound psychological (subconscious) origins and is associated with internal, stabilized inconsistency of psyche. Psychocorrection practice proves that subject's realizing the destructive influence of a personal problem on the situation of interaction is possible only due to profound psychocorrection. The latter encourages subject to broad the reflection of profound psychological motivation toward their own actions. In order to demonstrate the influence of profound psychological tendencies of teacher's psyche and quality of their professional interaction, we have used the picture-based methodology, which, in our opinion, has substantial diagnostic-correctional perspectives for*

studying the outlined scientific problem. Thus, we have applied to such psycho pictures as “I am a real teacher”, “I am an ideal teacher” and “Kinetic picture of a family”. Analyzing psycho pictures, we have emphasized the significance of archetypal symbolism and visual characteristics of those pictures that objectified the content of profound psychological (subconscious) tendencies in the context of professional interaction. In addition, we have found out the influence of traumatic childhood experiences connected with inferiority complex (weakness, needlessness) on the process of pedagogical interaction between teacher and pupil. Also, while analyzing the shorthand report of psychocorrection we have defined the role of defense mechanism within identification in forming destructive tendencies of subject’s behaviour. The defined identification is caused by protective orientation of psyche “towards strength” as it is based on the desire to overcome inferiority complex (“to undergo self-psychotherapy”). As a result, subject subconsciously introjects alienable traits of libidinal object. This considerably complicates the process of pedagogical communication between protagonist and pupils as well as decreases its efficiency. Teacher’s professionalism and their professional competency in particular directly depend on the level of their personal improvement. The latter is associated with leveling the destructions of individual’s psyche that originated in their childhood. Based on the presented empirical data we can prove that any behavioural activity, including professional situations, may demonstrate the destructive tendencies of psyche that are determined by subject’s personal problems.

Key words: *pedagogical mastery; pedagogical communication; subject’s personal problem; inferiority complex; identification; mutual understanding.*

*Одержано редакцією 14.01.2017
Прийнято до публікації 16.01.2017*

УДК 159.922.7

РУДЕНКО Ілона Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,

КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: rudenkoim@mail.ru

«СІМ’Я – ЦЕ ЕЛІКСИР ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ’Я ДИТИНИ» (О. А. ЗАХАРЕНКО)

У статті аналізується зв’язок між психологічною атмосферою в сім’ї та розвитком особистості дитини. Подається опис ознак сприятливого мікроклімату сім’ї. Розглядається вплив дисгармонійних стосунків у сім’ї на становлення особистості дитини: появу деструктивних переживань та соматичних розладів, виконання патологізуючих ролей.

Ключові слова: *психічне здоров’я; психологічна атмосфера; розвиток.*

Постановка проблеми. Сім’я – це своєрідна модель базового життєвого тренінгу особистості, у якій дитина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Батьки складають перше суспільне середовище щодо дитини, де формується унікальна ситуація розвитку. Визначальною є роль батьків у формуванні емоційно-стабільної, життєздатної, творчо-орієнтованої особистості дитини. Важливим показником сімейної гармонії є характер морально-психологічного клімату, який панує у родині і характеризує якість міжособистісних стосунків між членами сім’ї. У роботах О. А. Захаренка висвітлена ідея родинного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості виховного потенціалу сім’ї розкивають у своїх роботах видатні психологи: Т. Ф. Алексеєнко, Т. П. Бессонова, І. Д. Бех, Т. І. Димнова, О. А. Захаренко, А. С. Макаренко, І. Е. Плотнієкс, Є. Сухар. Науковці Т. П. Бессонова, М. І. Буянов, Д. Відра, А. Б. Добрович, О. А. Кузіна, І. Лангеймер, М. Малер, З. Матейчик, Б. Мушинський, Дж. Остер, В. Сатір, Г. Фігдор, Г. А. Фомюк висвітлювали в своїх роботах особливості взаємин між подружжям та їх вплив на психіку дитини.

Актуальність теми. Сім'я, її стабільність та гармонійність функціонування є важливою умовою психічного здоров'я кожної людини. Особливого значення психологічний клімат у родині, характер батьківсько-дитячих взаємин набуває у процесі розвитку та становлення особистості дитини.

Мета статті – проаналізувати зв'язок між психологічною атмосферою у сім'ї та розвитком особистості дитини.

Виклад основного матеріалу. О. А. Захаренко зазначав про те, що «надзвичайно важливо, в якому оточенні вихованець живе: позитивно чи негативно впливають на нього» [1]. Вченими прийнято виділяти два типи психологічного клімату в сім'ї: сприятливий та несприятливий. Для гармонійного розвитку особистості дитини необхідним є створення батьками сприятливого мікроклімату, ознаками якого є: емоційна єдність родини, висока доброзичлива вимогливість до кожного з членів родини, почуття захищеності та емоційної задоволеності, можливість вільно висловлювати свою думку, висока внутрішня дисциплінованість, відповідальність, уміння зрозуміти іншого, прагнення проводити вільний час разом, можливість всебічного розвитку кожного члена сім'ї, відкритість сім'ї – доброзичливі стосунки з родичами, друзями. Дослідження Е. Л. Абеліна, М. Малер вказують, що істотне значення для формування дитини мають емоційно-ніжні взаємини батьків між собою. Отже, важливим показником сімейної гармонії є характер морально-психологічного клімату, який панує у родині і характеризує якість міжособистісних стосунків між членами сім'ї.

Розглянемо особливості несприятливої атмосфери у сім'ї як один із факторів кризи. Несприятлива психологічна атмосфера в родині, що супроводжується напруженістю, конфліктністю у міжособистісних стосунках, депресіями, емоційним дискомфортом, деструктивними почуттями, негативно впливає на психічне здоров'я всіх членів сім'ї, особливо беззахисною у такій ситуації є психіка дитини.

Дослідники вказують на зв'язок між психічним розвитком дитини та психологічною атмосферою у сім'ї. Узагальнення даних, отриманих вченими, дало змогу виокремити причини, які призводять до порушення емоційних стосунків між подружжям:

- ряд стресорів, поєднання яких у певні моменти життєвого циклу призводить до сімейних криз, до «невдалого подружнього життя»: труднощі, які виникають при переході від однієї стадії життєвого циклу до іншої (адаптація до сумісного життя, поява дитини та її виховання тощо); труднощі, які викликані необхідністю паралельно вирішувати декілька проблем на певній стадії життєвого циклу (ведення домашнього господарства, виховання дитини, закінчення освіти); труднощі, які пов'язані з несприятливим перебігом життєвого циклу (відсутність одного з членів сім'ї, хвороба одного з членів сім'ї);

- порушення міжособистісної комунікації у сім'ї;

- порушення механізмів інтеграції сім'ї (конкурентний характер стосунків);

- індивідуально-психологічні особливості членів сім'ї (психологічна несумісність, несумісність рівня потреб в духовності та культурі);

- неусвідомлювані психологічні проблеми кожного з подружжя, які пов'язані з власним дитинством.

С. Кратохвіл виокремлює найбільш гострі критичні періоди щодо розпаду шлюбу: до одного року та період між 3 й 7 роками подружнього життя. Г. Фігдор вказує, що в більшості випадків ранніх розлучень, народження дитини стає причиною кризи у стосунках між подружжям, що переоцінює свою готовність до батьківства. Науковець вважає, що «частіше це стосується молодого подружжя, коли недостатньо реалізоване почуття незалежності від батьківської сім'ї замінюється почуттям залежності від дитини». Почуття незадоволення від такого стану призводить до роздратованості, агресії, бажання вивільнитися і, як результат, до конфліктів між подружжям.

Узагальнення даних, отриманих вченими, дало змогу виокремити наслідки несприятливого функціонування сім'ї:

– порушення адекватного виконання батьками сімейних функцій. Оскільки сфери домашнього господарства, відпочинку, емоційних взаємин тощо знаходяться у тісній взаємозалежності, то дисфункція в одній – призведе до «ланцюжкової реакції» змін в інших сферах;

– наявність дисфункційних сімейних коаліцій: один із батьків утворює стійку коаліцію з дитиною проти іншого – дистанційного; один із подружжя об'єднується з власними батьками проти іншого партнера;

– статоворольова трансформація у чоловіків, яка проявляється у зниженні прояву ними маскулітних властивостей, та у жінок – у зниженні прояву фемінних властивостей.

Також Р. П. Федоренко вказує на появу синдрому «токсичної» любові, який проявляється у жіночій інфантильності та чоловічій незрілості. Поведінку подружжя визначають патогенні психологічні фактори: самотність, незадоволена потреба в любові та визнанні, аутоагресивність. Дизгармонійні сім'ї складаються з людей не здатних до автономії, відчужених від себе та інших, «емоційно холодних», з низькою самооцінкою.

Такі порушення у функціонуванні сім'ї та деструктивні особистісні характеристики батьків негативно діють на благополуччя дитини, не дозволяють задовольняти її потреби, викликають стан внутрішньої напруги, слугують джерелом соматичних, нервово-психічних розладів, гальмують розвиток особистості.

Несприятлива психологічна атмосфера у сім'ї формується за рахунок стосунків між подружжям. Р. П. Федоренко виокремив чотири типи дезадаптованого подружжя:

1) звично-конфліктне подружжя – характеризується постійними конфліктами і високим рівнем емоційної напруги;

2) емоційно-відчужене подружжя – характеризується холодними, відчуженими стосунками, низькою інформативністю у справах один одного. Конфлікт проявляється у відчуженні, байдужості партнерів один щодо одного;

3) ригідно-раціональне подружжя характеризується раціоналізацією конфліктів, жорсткими, незмінними рольовими стосунками;

4) «маятникове» подружжя – характеризується постійним суперництвом партнерів, їх боротьбою за владу, частою зміною почуттів. «Маятник» проявляється в частих переходах від близькості до ізольованості.

У роботах В. К. Мягер, Т. М. Мішиної представлені форми патологічних стосунків у сім'ї між подружжям – суперництво, ізоляція, псевдоспівробітництво.

Е. Г. Ейдемільер, В. Юстицкіс зазначають, що «характер травматичного впливу невдоволення сімейною ситуацією залежить від міри усвідомлення подружжям такого стану». При свідомому невдоволенні подружніми взаєминами спостерігається закономірне зростання агресивних та аутоагресивних форм поведінки у кожного з партнерів. В ситуації не досить чітко усвідомлюваного невдоволення – проявляються почуття емоційного дискомфорту, емоційні зриви, скарги на різні сторони сімейного життя.

Нестабільність, напруженість сімейного середовища негативно позначається на становленні особистості дитини (В. Сатір [2]), впливає на розвиток негативних рис характеру (Т. Ф. Алексеєнко [3], Г. М. Іващенко [4]), появу емоційних розладів (Т. П. Бессонова [5]). Відсутність позитивного емоційного клімату в родині, довірливого спілкування з батьками призводить до стану психічної депривації, наростанню відчуження між дитиною і батьками. Діти, які набули негативного досвіду родинного спілкування, характеризуються невідповідністю до майбутнього сімейного життя, значний відсоток їх шлюбів має тенденцію до розпаду.

Дослідження Е. Л. Абеліна, М. Малер вказують, що істотне значення для розвитку дитини мають емоційно-ніжні взаємини батьків між собою. Г. Фігдор виокремлює поняття «агресивне триангулювання», яке він розглядає як «відсутність емоційно-ніжних взаємин між подружжям». Негативний вплив на психіку дитини здійснюють негативні вислови подружжя одне стосовно одного. Дитина переживає амбівалентні психотравматичні почуття до матері та до батька.

Д. Кайли робить висновок про те, що дизгармонійні стосунки у сім'ї здійснюють постійний негативний вплив на дітей відтоді, коли вони починають відчувати конфліктну, напружену атмосферу в родині. Діти виконують роль «детектива», досліджуючи приховану суть батьківських взаємин, та приходять до психотравматичного переконання: «Я є причиною проблем батьків». Таким чином, діти беруть на себе провину за подружні проблеми. Коло науковців К. Аронс, Д. Відра, Дж. Остер, П. Гоулд, Г. Фігдор зазначають, що більшість дітей мають порушення в розвитку образу Я, для них характерними є такі психологічні прояви, як: нетримання урини, істеричні приступи страху (страх перед темрявою та іншими явищами, предметами, страх залишитися одному в кімнаті, страх тривалий час не бачити матір тощо), схильність до депресій, нервовість, плаксивість, підвищена стурбованість, агресивність, беззахисність, з'являються зміни в поведінці – боязкість, неслухняність. К. Аронс вважає, що психотравматичні переживання дітей, потрібно вважати умовами їх життя у негативній атмосфері власної родини.

Т. Ф. Алексеєнко підкреслює, що «умови напруження виникають внаслідок структурних змін сім'ї (розлучення, народження дитини, повторний шлюб, смерть когось із членів сім'ї). Ці умови характеризуються невмінням батьків налагоджувати одне з одним та з дитиною довірливі стосунки; браком взаємоповаги; невисоким рівнем психолого-педагогічної культури батьків». Деформовані батьківські стосунки з дитиною можуть спровокувати у неї внутрішній конфлікт між реальним Я та ідеальним Я та призвести до формування завищеної або заниженої самооцінки [3].

Коло дослідників виокремлюють важливі для гармонійного розвитку дитини ознаки, що визначають поведінку батьків: прийняття та терпимість (І. С. Кон); вимога зрілості, спілкування, доброзичливість (Д. Баумрінд); доброзичлива й справедлива вимогливість (Ю. О. Приходько). Спілкування, доброзичливість з боку батьків в поєднанні з емоційним прийняттям дитини, висуненню до неї зрозумілих, несуперечливих та послідовних вимог сприяє високій адаптованості до оточення, позитивним відносинам з однолітками, формуванню активності, незалежності, ініціативності, доброзичливості, досягненню дитиною високої самоповаги, створенню стійкого позитивного образу Я. К. Роджерс підкреслює, що позитивна увага батьків до дитини забезпечує повноцінний розвиток особистості дитини.

Важливою і невід'ємною частиною сімейної педагогіки є любов батьків до дітей. Також О. А. Захаренко акцентував увагу на тому, що є необхідним вчити дітей любити своїх батьків, рідних. Вміння любити виховується тоді, коли настанови втілюються в практичні дії дітей, коли в сім'ї створюється атмосфера взаємної зобов'язаності. Виховна робота школи має бути направлена на те, щоб діти змалку віддячували рідним посильною працею за їх турботу. Повагу до старших, до людей, що народили і виростили, дали можливість щасливо жити і радіти життю вчений-новатор вважав святом і непорушним законом життя людини. Вчений називав самою мудрою школу, яка виховує у своїх учнів любов і повагу до батьків і старших, людей похилого віку, до старості. О. А. Захаренко підкреслював, що повага до старості є вічною естафетою, законом життя, що необхідно свято берегти і передавати із покоління в покоління.

Вивчення особливостей особистості людей, яким у дитинстві бракувало батьківської уваги й тепла, дало змогу зробити висновки про труднощі таких осіб у спілкуванні та професійній діяльності, важкість досягнення ними стійкого, позитивного образу Я, самоповаги, наявність невротичних розладів. А. І. Антонов підкреслює, що дефіцит батьківської любові впливає на формування несприятливих рис характеру у дитини: пасивність, невпевненість, агресивність, тривожність. Т. І. Димнова вказує, що «емоційна депривація та фрустрація потреб дитини призводять до затримки у розвитку, в деяких випадках – до формування негативних емоційних установок, руйнівних тенденцій, які починають мотивувати деструктивні, дезадаптивні форми поведінки» [6].

А. Б. Добрович наголошує, що негативні стосунки у сім'ї часто призводять до використання батьками дитини для вирішення власних проблем, несвідомо стимулюючи її

до виконання патологізуючих ролей: «кумир сім'ї», «скарб», «жахлива дитина» тощо [7]. Надання дитині ролі «кумира сім'ї» характеризується суперництвом між дорослими, кожен з яких, демонструючи турботу про дитину, намагається утвердити своє верховенство у сім'ї або уявне співробітництво [8]. Роль «скарб» передбачає, що дитина стає особистим кумиром для когось із батьків. Наявність даної ролі свідчить про ізоляцію одного з них, який компенсує прихильністю до дитини нестачу емоційного тепла в родині. І. Г. Малкіна-Пих використовує поняття «дисфункціональні коаліції» – один з батьків утворює стійку коаліцію з дитиною проти іншого (дистанційного). В умовах суперництва, уявного співробітництва функціонує роль «жахливої дитини», коли з поганої поведінки дитини робиться своєрідний сімейний фетиш, який дає змогу дорослим перекладати одне на одного провину за негативну поведінку дитини. Таким чином, дорослі підсвідомо домагаються самоствердження у сім'ї, проявляючи при цьому агресивне ставлення до дитини.

К. Аронс, Г. Фігдор виокремлюють роль «рятівник сім'ї» – дитина несвідомо викликає у себе симптоматичну поведінку (агресивна поведінка, неадекватна поведінка, нервові розлади, психосоматична хвороба, спроби самогубства) для того, щоб зберегти родину. Носій симптому виступає як «ідентифікований пацієнт» – член родини, проблеми якого примушують родичів об'єднатися. Перелічені ролі можна віднести до дисфункціональних сімейних стабілізаторів. Дитина як виконавець неусвідомлюваної патологізуючої ролі сприяє інтеграції дисгармонійної сімейної системи, зазнаючи при цьому її психотравмуючого впливу.

Висновки. Отже, важливим показником гармонійного розвитку особистості дитини є сприятливий морально-психологічний клімат, який панує у родині і характеризує якісно-позитивні міжособистісних стосунків між членами сім'ї. Дисгармонійні стосунки у сім'ї та деструктивні особистісні характеристики батьків (агресивність, інфантильність, емоційна відчуженість від себе та інших, низька самооцінка, незадоволеність рядом потреб (в любові, визнанні)) негативно діють на благополуччя дитини: не дозволяють задовольняти основні потреби, викликаючи стан внутрішньої напруги; слугують джерелом соматичних розладів, деструктивних переживань; призводять до виконання патологізуючих ролей.

Список використаної літератури

1. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К. : Богданова А.М., 2006. – 216 с.
2. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир; [пер. с англ. Е. В. Новикова, М. А. Макарушкина]. – М. : Педагогика-Пресс, 1992. – 283 с.
3. Алексеенко Т. Ф. Готовність батьків до виховання дитини /Т. Ф. Алексеенко// Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 37 – 41.
4. Воспитательный потенциал семьи и социализация детей // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 27–38.
5. Бессонова Т. П. Особливості розвитку дитини в неблагополучній сім'ї / Т. П. Бессонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 39–42.
6. Дымнова Т. И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т. И. Дымнова // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 46–56.
7. Добрович А. Б. Кто в семье психотерапевт / А. Б. Добрович. – М. : Знание, 1985. – 80 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І. Д. Бех; [ред. Цибульська О. І.]. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1: Особисто орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 2003. – 280 с.

References

1. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kyiv: Bohdanova A. M. (in Ukr.).
2. Satir, V. (1992). *How to build yourself and your family*. Moscow: Pedagogy-Press. (in Rus.).
3. Aleksieienko, T. F. (2002). The willingness of parents to educate children. *Pedagogy and Psychology*, 4, 37–41. (in Ukr.).
4. The educational potential of the family and socialization of children (1999). *Psychology*, 4, 27–38. (in Rus.).
5. Bessonova T. P. (2002). Features of the child in dysfunctional families. *Practical Psychology and Social Work*, 1, 39–42. (in Ukr.).
6. Dymnova, T. Y. (1998). The dependence of the characteristics of a matrimonial family from parent. *Questions of Psychology*, 2, 46–56. (in Rus.).
7. Dobrovich, A. B. (1985). *Who in the family therapist*. Moscow: Knowledge. (in Rus.).
8. Bekh, I. D. (2003). Educating the individual: in two books. In O. I. Tsybul'ska (Ed.). Book 1. *Personally oriented approach: theoretical and technological bases*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).

RUDENKO Iona,

Ph.D of Psychology, Associate Professor of Psychology Department,
MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy
Regional Council”
e-mail: rudenkoim@mail.ru

“FAMILY – ELIXIR MENTAL HEALTH OF THE CHILD” (A. A. ZAKHARENKO)

Abstract. Introduction. The family a kind of model training base life personality. In the family child receives the first experience of social interaction. Parents the first social environment for the child. Parents form the unique situation of the child. Parents form a balanced, a cheerful, a creative, a confident child. An important indicator of family harmony is the nature of the psychological climate. In O. A. Zaharenka’s works covered idea of family education.

Purpose. Analyze the relationship between psychological atmosphere in the family and the development of the child.

Result. O. A. Zaharenko said is extremely important in any environment a child lives positively or negatively affect it. Psychologists usually distinguished two types of psychological climate in the family: favorable and unfavorable. For the harmonious development of the child is necessary to create a favorable microclimate. Favorable microclimate has features:

- emotional unity of the family,
- friendly high demands on each member of the family,
- a sense of security and emotional satisfaction,
- the opportunity to freely express their opinions,
- high internal discipline,
- responsibility
- the ability to understand the other,
- the desire to spend free time together,
- the possibility of all-round development of each family member,
- openness family - friendly relationships with family, friends.

Adverse psychological atmosphere in the family accompanied by tensions, conflicts in interpersonal relationships, depression, emotional discomfort, destructive feelings. Adverse psychological atmosphere adversely affects the mental health of all family members. Especially vulnerable in this situation is the psyche of the child.

Instability, tension family environment affects the:

- the development of the child (V. Satir),
- impact on the development of negative traits (T. F. Aleksyeyenko, H. M. Ivaschenko),
- affects the appearance of emotional disorders (T. P. Bessonova).

The lack of positive emotional climate in the family leads to a state mental derivation child. Lack of trustful communication with parents leads to increased alienation between the child and parents. Children who have acquired negative experience of family communication, characterized unpreparedness for future family life. A significant percentage of marriages of children tends to collapse.

An important part of family pedagogy is the love of parents to children. Also O. A. Zakharenko considered necessary to teach children to love their parents, relatives. The ability to love is brought up when instructions are translated into practical action children. The ability to love is brought up when the family create an atmosphere of mutual concern. The educational work of the school should be directed at children. Children should repay feasible labor relatives for their care. The teacher felt respect for the elders of the people that gave birth to and raised made it possible to live happily and enjoy it holy and immutable law of life. A scientist called the very wise school that teaches their students a love and respect for parents and elders, seniors. O. A. Zakharenko stressed that respect for old age is the eternal law of life that is necessary to protect and pass from generation to generation.

A. B. Dobrovych stresses that negative family relationships often lead to the use of the child's parents to solve their own problems. Parents unwittingly encourage children to perform the roles of pathology: «idol of the family», «treasure», «terrible child», «savior of the family» and so on.

Originality. Gained further understanding of the psychological consequences of destabilizing emotional relationships between parents for the psyche of the child.

Conclusion. Thus, an important indicator of the harmonious development of the child is favorable psychological climate. favorable psychological climate characterized by positive interpersonal relationships between family members. Negative family relationships and destructive personality characteristics of parents (aggressiveness, infantile, emotional detachment from themselves and others, low self-esteem, dissatisfaction with a number of needs) negative effect on the welfare of the child:

- insufficient to meet basic needs,
- causing a state of internal tension,
- serve as a source of somatic disorders, destructive emotions,
- lead to the fulfillment of roles pathology.

Key words: *psychical health, psychological atmosphere, development.*

*Одержано редакцією 16.01.2017
Прийнято до публікації 18.01.2017*

УДК 37.017.4

СТЕПАНОВА Наталія Михайлівна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри
дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів,
КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної
освіти педагогічних працівників Черкаської обласної
ради»
e-mail: stepanova76@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ДІЇ

Визначено актуальність національно-патріотичного виховання в сучасних умовах. Зроблено спробу визначити місце і роль національно-патріотичного виховання в системі освіти особистості. Показано, що національно-патріотичне виховання особистості – справа не одного соціального інституту, наприклад, родини чи школи, це справа спільна: держави, громади, сім'ї. Запропоновано різні підходи щодо виховання національно-патріотичних почуттів у сучасної молоді, а також запропонований власний варіант вирішення поставлених завдань.

На рівні перспектив подальшого дослідження проблеми національно-патріотичного виховання сучасної молоді виокремлено роботу із застосування інноваційних підходів щодо педагогічних методів, прийомів і вправ із вказаної теми.

Ключові слова: *національно-патріотичне виховання; єдність; взаєморозуміння; любов до рідної землі; довіра; шана.*

Постановка проблеми. Історично так склалося, що національно-патріотичне виховання молодого покоління привертає постійну увагу дослідників. Це питання було і залишається «номером 1» для кожного суспільства, незалежно від часу існування, територіальних меж, устрою, влади тощо. Є воно актуальним і для сучасного українського суспільства. Адже ми на початку XXI століття, на превеликий жаль, зіткнулися із проблемами реальної загрози територіальної цілісності і недоторканості нашої країни, соціальними змінами у суспільстві, серед яких особливе місце займають проблеми сім'ї, домашнього насильства, агресії, економічними кризовими явищами, деформацією ціннісних орієнтацій серед різних соціальних верств тощо.

За останні роки українська освітня галузь переповнена реформаційними процесами, які стосуються і національно-патріотичного виховання. Важливими кроками у цьому напрямку є затвердження і прийняття до дії Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [1], Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [2] і, зрештою Концепції нової української школи [3]. У цих документах окреслені основні орієнтири української освіти у вказаному напрямку, де провідні місця займають гуманістична інноватика, компетентнісний підхід та діяльнісна конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема національно-патріотичного виховання молодого покоління є однією із найактуальніших в полі зору не тільки дослідників-педагогів. Її розглядають філософи, історики, соціологи, психологи та ін., що вказує на особливий рівень актуальності для суспільства.

Першими, хто віддав першість у вихованні саме патріотичним почуттям, пояснюючи це тим, що саме так у дитини починає формуватися гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, культурного надбання та захист інтересів своєї громади, народу в цілому були філософи. Вже у Платона знаходимо міркування про те, що «батьківщина дорожче матері та батька» [4, с. 78]. Питання національно-патріотичного виховання молодого покоління можна знайти у працях таких філософів як Арістотель, Фома Аквінський, Вікторіно да Фельтре, Клод-Адріан Гельвецій, Жан-Жак Руссо [5] та сучасних філософів В. Андрущенко [6], І. Беха [7], В. Кременя [8] та ін.

Проте особливу увагу національно-патріотичному вихованню молодого покоління приділяють педагоги. Ставлення до Батьківщини через призму найвищої цінності – любові – розглядається у працях таких педагогів як Г. Сковорода [9], К. Ушинський [10], В. Сухомлинський [11], А. Захаренко [12] та ін. Нові підходи щодо національно-патріотичного виховання можна знайти у працях сучасників П. Щербаня, К. Чорної [13], В. Кузя, Ю. Руденка, П. Кононенко, В. Мятяшук [14]. Григорій Савич Сковорода зазначав: «Кожен повинен пізнати свій народ і у народі пізнати себе» [9, с. 78]. Костянтин Дмитрович Ушинський у своїх педагогічних роздумах проходив висновку, що «у кожного народу своя особлива система виховання..., ... воно [виховання] вносить світло свідомості у тайники народного характеру і робить сильний і благодіючий вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, ... словом, на всю його історію» [10, с. 26]. У Василя Олександровича Сухомлинського читаємо: «... побережи святі слова, не кричи про любов до Батьківщини на всіх перехрестях. Краще – мовчки працуй в ім'я її блага і могутності» [11, с. 26].

Метою статті є прагнення підкреслити актуальність національно-патріотичного виховання у сучасних реаліях ХХІ століття та показати практичні кроки до розвитку патріотичних почуттів у молоді.

Виклад основного матеріалу. Етимологія двох понять «виховання» і «патріотизм» дуже схожа. В Українському педагогічному словнику виховання пояснюється як «процес та практика засвоєння дитиною загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки» [15, с. 53], а патріотизм як «одне із найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури» [15, с. 249]. Як бачимо, що кожне суспільство виробляє певні норми поведінки і потім вибудовує власну систему виховання.

Українські виховні традиції мають глибокі корені. Без перебільшень можна вказати на народні перекази, казки, легенди, адже вже із них ми починаємо знайомитися із образом людини – захисника рідної землі: Котигорошком, Іваном-Побиваном, Іваном-Богатирем та ін. У традиціях українського народу завжди простежувалася наявність особливої шанобливої любові до рідного краю, землі, а образи захисників оспівувалися як зразки мужності, поваги, честі і гідності.

Аналізуючи світовий досвід, без перебільшень можна зазначити, що немає у світі такої країни, де б не знайшлися зразкові приклади патріотичного характеру і духу. Всьому світові відомі відвага, жертвність і палка любов до рідної землі 300 спартанців, Жанни Д'Арк, Яна Гуса, Тадеуша Костюшко, Джузеппе Гарібальді та інших героїв. І знову ми приходимо до висновку, що тема патріотизму є актуальною, незважаючи ні на час, ні на місце.

Національно-патріотичне виховання особистості – справа не одного соціального інституту, наприклад, родини чи школи, це справа спільна: держави, громади, сім'ї. І тому виховання патріотичної ідеї має пряму спрямованість від ідей держави, суспільства до

інтересів кожного громадянина, який і є «мікро-державою» в цілому, зі своїми цінностями, переживаннями, діями, мріями.

Україна спокон віків була рідною землею для різних народів, які спільно і мирно проживали, працювали, виховували дітей, примножували соціальний капітал. Тому ні національність, ні час, вік, освіта, соціальний стан не мають прямої характеристики, коли ми говоримо про національно-патріотичне виховання. І хоча першим визначенням є національне, але ми маємо на увазі приналежність до держави, а не визначеність етнічну. І у підтвердження назвемо кілька імен українських патріотів, які жили і творили в різний час, але їхня діяльність була переповнена зразками патріотичної синівської і доччиної любові за рідну землю, визнання у світі, жертвовність: Владислав Городецький, Софія Русова, Агатангел Кримський, Амет-Хан Султан, Сергій Нігоян, Сусана Джамаладінова (Джамала) та багато інших.

У нас є приклади зразкових шкільних систем, які мають дієві педагогічні результати щодо виховання у молодих людей національно-патріотичних почуттів – система Софії Русової, Костянтина Ушинського, Василя Сухомлинського, Олександра Захаренка та ін.

Наведемо кілька прикладів із педагогічної системи Олександра Захаренка, нашого земляка, черкащанина, який всією своєю наполегливою учительською роботою доводив, що любов до рідної землі починається із щоденного привітання, турботи про ближнього, звичайного побажання: «Гарного вам здоров'ячка!».

Досліджуючи напрями формування патріотизму в молодого покоління, дослідники виокремлюють різні групи, які охоплюють законодавчо-нормативну, науково-теоретичну, організаційну, педагогічно-методичну, фінансово-економічну діяльність [14, с. 39-42]. У діяльності Сахнівської школи, яку очолював Олександр Антонович Захаренко, привалювала педагогічно-методична і організаційна діяльність.

Як можна сформувати пам'ять про героїв-односельців, які захищали рідну землю від ворогів у період Другої світової війни? Варіанти різні: провести уроки-пам'яті, зібрати матеріал для книжки, створити стенд у Куточку пам'яті і т.д. Проте такі акції матимуть разовий характер, не охоплять різних суб'єктів, на кого б хотілося спрямувати педагогічний вплив і, зрештою, духовне засвоєння патріотичних цінностей не буде мати комплексного варіанту. У Сахнівській школі цю проблему вирішили наступним чином. За ініціативи навчального закладу, біля школи заклали Поляну пам'яті. Посадили 216 кущів троянд (це стільки воїнів не повернулося додому з полів війни), принесли 216 відер води і 216 відер землі від порогу кожної хати, з якої пішов одоселець. І брали участь у цій акції всі: учителі, учні, їхні батьки, односельці. Справа була колективною, а «живе» Поляна пам'яті до сьогодні, адже кожне наступне покоління учнів школи вважає за честь підтримувати пам'ять про своїх односельців, дбаючи про кожний кущ троянди, щоб він ріс і цвів у пам'ять про героя.

Вивчаючи педагогічну систему О. А. Захаренка, можна побачити таку закономірність: будь-яка педагогічна дія починалася із прикладу учителя і була спрямована на емоційний стан учня. «Друже, колего! Пам'ятай, що діти сприймають все через емоції. Не може бути в школі беземоційних уроків, заходів. Вони не залишають байдужою дитячу душу...» [12, с. 35]. Безумовно, особистість учителя, його особистий приклад є головною передумовою успішності виховних зусиль із патріотичного виховання.

Проте, окрім прикладу, який характерний багатоваріативністю педагогічної дії, має бути ще й особистісний контакт, який неможливий без довіри. Саме ця цінність є основою суб'єкт-суб'єктних відносин у лінії «учитель-учень». Довіра є складовою таких загальноціннісних орієнтацій як визнання, повага, справедливість, авторитет, без яких учитель взагалі не може обійтися. Як підкреслював В. Сухомлинський: «Дитяче довір'я до вчителя – це крапля чистої води на квітці троянди: треба так зрізати квітку, щоб не струсити краплю» [11, с. 124]. Тому у кожній зустрічі має налагоджуватися такий особистісний контакт, щоб і учителеві, і учневі при цьому, було корисно, цікаво, пізнавально, а головне комфортно. Це не проста справа. Взаємний діалог передбачає максимальне володіння

педагогічним тактом, етикою. На досягнення мети мають бути спрямовані всі педагогічні зусилля, адже учитель усвідомлює не лише на професійному, а й на особистісному рівнях важливість та практичну значущість своєї діяльності, її сенс і цілі в контексті актуальних проблем суспільства. Як підтвердження згадаємо настанову К. Ушинського: «... вплив особистості педагога на молоду душу становить ту силу, яку неможливо замінити ні підручниками, ні моральними повчаннями, ні системою покарань, ні заохочень. Важливе значення має дух закладу, але цей дух живе не серед стін..., а в характері більшості учителів і від них переходить у характер вихованців» [10, с. 98].

Сучасний розвиток суспільства із новинками у сфері науки і техніки, інформаційного зв'язку вносить свої корективи і у навчально-виховний процес. Учитель сучасної української школи розуміє, що такий стрімкий технічний розвиток несе свою частку змін у викладання. Сучасні діти не хочуть і не будуть слухати про те, що вони мають робити, а примус у такому випадку діятиме проти волі особистості і у кінцевому результаті не принесе бажаного. Вони хочуть керуватися власною мотивацією, і це не дивно, адже однією із характеристик конкурентоспроможності є наявність пріоритетності власних потреб, які підлягають задоволенню. Виробити педагогічний механізм, який би базувався на основі знаннєвої бази, особистої зацікавленості, віри у власні сили та почуття обов'язку, гордості і шани – це складне завдання, але під силу кожному педагогу, за умови бажання і усвідомлення базових цінностей професійної діяльності.

Педагогічний клуб учителів історії Черкаської області «КЛІО» (<http://klio.klasna.com>) вже не перший рік працює над пошуком цікавих педагогічних інновацій у галузі освіти і виховання підростаючого покоління. Детально опрацювавши Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16 червня 2015 року) [2], ми вирішили запропонувати власний проект, головним завданням якого стане утвердження в свідомості і почуттях наших вихованців патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України. Окрім цього, важливим виховним моментом у роботі над проектом є те, що самі учителі, долучившись до роботи, через вчинкову життєву сферу особистості формують у собі зазначені почуття.

Назва проекту **«Голос із минулого – мить правди»**. Головна ідея – поєднання минулого із сьогоденням, але так, щоб історична спадщина була не простим «уроком» для нашої молоді, а цікавою, пізнавальною, захоплюючою, вражаючою. Обираючи історичних осіб із різних сфер життя: політики, культури, громадського життя, науки і техніки, медицини, педагогіки, ми намагалися підтвердити думку, що немає такої сфери суспільного життя, якої б не стосувалися патріотичні лінії.

Сама робота складається із кількох частин:

- банк цитат-висловів про національно-патріотичні почуття відомих українських діячів;
- коротка інформаційна довідка про історичну особу (на допомогу учителеві);
- перелік рекомендованої літератури.

Автори вважають, що така розробка є універсальною. Адже навчальний матеріал є дидактичним набором, містить методичний супровід, розвиває ІКТ-компетентність, покращує виховну взаємодію у діалозі поколінь «учитель – учень». Ми доводимо, що історія України просто переповнена прикладами патріотизму, які культивують кращі риси української ментальності – свободу, справедливість, доброту, честь, гідність, чесність, мужність, братерство і можуть стати фундаментом особистісних відносин в українському суспільстві XXI століття.

Підібрані цитати відомих українських діячів дозволяють перевести обговорення актуальних питань державотворення, патріотизму із площини розповіді, роз'яснення, бесіди у площину дискусії, що є складнішим навчально-виховним методом взаємодії і тренує комунікацію, логіку, критичну позицію особистості. За рахунок чіткої і продуманої організації дискусії на конкретно задані теми виступають тренажером інтелектуального

характеру, що, з часом, дасть змогу сформуватися і викристалізуватися національно-патріотичним переконанням учнів.

Серед великої різноманітності педагогічних пошуків, ми маємо надію, що ознайомившись у такий спосіб із історичним минулим нашої держави, у молоді справді сформується здатність до критичності, прийняття самостійних рішень, вироблення громадянської позиції та почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках.

І тому досягнути мети у сучасних умовах можна лише за єднання – досвіду поколінь та сучасних підходів до виховного процесу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Не занурюючись у теорію виховання, ми все ж таки стверджуємо, що це одна із найголовніших «часток освіти» особистості, при чому діюча впродовж життя. Серед різних видів виховання ми вирізняємо як окремих – національно-патріотичне, адже саме цей вид відіграє випереджальну роль в демократичному процесі, стає засобом відродження національної культури, має здатність припинити морально-духовну деградацію у суспільстві, може бути стимулом пробудження таких якостей у людини, як совість, чесність, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Виявлений стан патріотичної ситуації в українському суспільстві, який складається впродовж останніх років, можна значно покращити, якщо зміст педагогічної роботи збагатити соціальними і громадськими послугами як у межах самих навчальних закладів, так і поза ними. Це підтверджує гіпотезу нашого наукового пошуку, що педагогічна практика має бути спрямована на постійне розширення методів, вправ і прийомів, які б мали найефективніший вплив на формування в молодого покоління стійкого розуміння важливості національно-патріотичних почуттів.

Список використаної літератури

1. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>
3. Концепція нової української школи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
4. Платон. Держава / Платон; [пер. з давнього. Д. Коваль]. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
5. Педагогика // Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – Минск : Соврем. слово, 2005. – 720 с.
6. Андрущенко В. П. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблеми формування / В. Андрущенко, С. Дорогань // Вища школа України. – 2002. – № 3. – С. 5–13.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : Наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
8. Кремень В. Г. Через пріоритетний розвиток освіти, виховання до динамічного національного прогресу / В. Г. Кремень // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 4. – С. 4–8.
9. Сковорода Г. С. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи / Г. С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1983. – 261 с.
10. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. / К. Д. Ушинський. – Т. 1. – К. : Радянська школа, 1983. – С. 43–103.
11. Сухомлинський В. А. Как воспитать настоящего человека (Советы воспитателям) / В. А. Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1975. – 236 с.
12. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О.А. Захаренко. – К. : СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
13. Чорна К. І. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді / К. І. Чорна // Шлях освіти. – 2008. – № 3. – С. 5–11.
14. Матяшук В. П. Сучасне патріотичне виховання в школах України / В. П. Матяшук. – Тернопіль : Мадрівець, 2014. – 384 с.
15. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

References

1. *The strategy of the national-patriotic education of children and youth in 2016–2020 years.* Retrieved from: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> (in Ukr.)
2. *The concept of national-patriotic education of children and youth.* Retrieved from: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068> (in Ukr.)

3. *The concept of the New Ukrainian school*. Retrieved from: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (in Ukr.)
4. Plato. (2000). *Politics*. Kiev: Basis 2000 (in Ukr.)
5. *Pedagogic: big modern encyclopedia*. Comp. Rapatsevych, E.S. (2005). Minsk: Modern Word (in Russ.)
6. Andruschenko, V. P. (2002). Worldview modern teacher culture: problems of formation. *Ukraine High School*, 3, 5–13 (in Ukr.)
7. Bekch, I. D. (2006). *Educating the individual: Climbing to spirituality*. Kiev: Lybid (in Ukr.)
8. Kremen, V. G. (2000). Because of the priority development of the education in the dynamic national progress. *Pedagogy of tolerance*, 4, 4–8 (in Ukr.)
9. Skovoroda, G. S. (1983). *Poems, songs, stories, dialogues, essays, parables, prose translations, letters*. Kiev: Scientific thought (in Ukr.)
10. Ushinsky, K. D. (1983). *Selected pedagogical works*. Kiev: Soviet school. Vol. 1, 43–103 (in Ukr.)
11. Suhomlynsky, V. A. (1975). *How to raise real man*. Kiev: Soviet school (in Russ.)
12. Zakharenko, A. A. (2006). *A word to the descendants*. Kiev: Bogdanova A.M. (in Ukr.)
13. Chorna, K. I. (2008). National idea as a Factor of patriotism in children and youth. *Through education*, 3, 5–11 (in Ukr.)
14. Matyaschuk, V. P. (2014). *Modern patriotic education in schools in Ukraine*. Ternopil: Mandrivets (in Ukr.)
15. Goncharenko, S. U. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kiev: Lybid (in Ukr.)

STEPANOVA Nataliia,

Ph.D in Philosophy, Assistance Professore of Department of preschool education and professional development of teachers,
 MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees of Cherkassy Regional Council”
e-mail: stepanova76@ukr.net

THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN ACTION

Abstract. *Introduction. From ancient times the national-patriotic education of the younger generation has been drawing attention of researchers. This question has always been and always will be "number 1" for every society, regardless of the existence, territorial boundaries, government system and so on. Is it relevant for modern Ukrainian society as well. Because, unfortunately at the beginning of 21st century we faced with the problem of a real threat to the territorial integrity and inviolability of our country; a social changes in society among which the family problems, domestic violence, aggression, economic crisis, deformation vision and values in different social groups are of particular importance.*

Purpose. The desire to underscore the relevance of a national-patriotic education in the present-day realities of the XXI century and show practical steps of patriotism development among young people.

Results. The national-patriotic education of the modern citizen should not be based on nationality, beliefs, place of residence, parents' social status, education and others. The mind of a person should share the essence of the national idea, proclaimed in the state, and the soul should be opened to humanity, honesty, conscience, compassion and tolerance. National patriotism has nothing to do with national chauvinism, national extremism, racism.

In today's world patriotism performs the unusual role - to be a strong chain for those citizens who live in the state, according to unity, understanding, responsibility to the future generations for preservation of national-cultural heritage.

Originality. The national-patriotic education of the person - doesn't base on institution only, such as family or school, it is an interaction of common: the state, community and family. Ukraine, from time immemorial, has always been considered native land for various peoples who lived peacefully together, worked and raised children, increasing the social capital. We have some examples of model school systems with effective educational results for the education of the youth national-patriotic feelings - system Rusova, Konstantina Ushinskogo Vasil Sukhomlynsky, Alexandra Zakharenko and others. Therefore, we can achieve the goal in modern conditions only in unity of the experience generations and modern approaches to the educational process.

Conclusion. In school children are not preparing for life, they just live. Every child is a person with "Self-concept". And for the teacher a very important task is to ensure the educational process without breaking what already exists and complement the development of a child with qualities of best human values and the world cultural heritage. We shall notice, while choosing teaching methods, techniques and exercises of national-patriotic education the focus shouldn't be on the knowledge only, but on the formation of child's attitudes and values as well. The implementation of this task is possible only in equal relationship between

all the participants of the educational process: teachers, pupils, parents and the public; mutual dialogue and willingness to practice their own spiritual growth.

Own example, advice, overall project and discussion will be effective in that case when trust, respect, honor and love are gained between the parties of the educational process.

Key words: *national-patriotic education, unity, understanding and love for the Motherland, trust, respect.*

*Одержано редакцією 16.01.2017
Прийнято до публікації 18.01.2017*

УДК 378. 147:371.15:81'243

ТКАЧЕНКО Наталія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант кафедри технологічної і професійної освіти,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
e-mail: tknatik2014@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ СИСТЕМНОГО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті обґрунтовано концепцію системного формування професійного іміджу вчителя іноземної мови. Визначено професійний імідж вчителя іноземної мови як динамічну систему, що складається із ціннісно-мотиваційного, гносеологічного, діяльнісного та особистісного компонентів. Схарактеризовано процес формування професійного іміджу майбутнього вчителя іноземної мови як педагогічну систему, описано її загальні властивості. Провідною умовою ефективності формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземної мови визначено забезпечення системності педагогічного процесу вищого педагогічного навчального закладу, його цілісності, й гармонійної взаємодії всіх компонентів.

Ключові слова: *імідж; професійний імідж; професійна підготовка; вчитель іноземної мови; концепція; системний підхід; принцип системності; педагогічна система.*

Постановка проблеми. Реформи в суспільстві та, зокрема, в освіті тісно пов'язані з необхідністю розв'язання певних педагогічних проблем. Нові умови життя диктують нові моделі поведінки, що значно відрізняються від тих, що існували раніше. Переосмислення значення вивчення іноземних мов, яке відбувається сьогодні, вимагає обов'язкових принципових змін у професійній підготовці вчителів іноземних мов як відповідь на соціальне замовлення суспільства, що потребує конкурентноспроможного, мобільного фахівця, адаптованого до сучасних соціально-економічних умов. Тому постає проблема розробки професійного іміджу вчителя іноземної мови як орієнтира, на який спрямовується професійна підготовка у ВНЗ. Це потребує створення такої системи його формування, упровадження якої сприяло б підвищенню соціального успіху вчителя іноземної мови й можливості самопрезентації його як професіонала у педагогічному й інших середовищах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розробка концепції формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземних мов потребує аналізу і використання праць учених різних галузей психолого-педагогічної науки, що можуть слугувати підґрунтям для побудови методології системного дослідження обраної проблеми за такими напрямками: теоретико-методологічні засади дидактики вищої школи (В. Андрущенко, В. Биков, В. Бондар, В. Кремень, Б. Коротяєв, В. Курило, М. Євтух, Р. Хмелюк та ін.), концептуальні положення щодо реформування й модернізації вищої освіти в Україні (В. Алфімов, С. Гончаренко, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Л. Хомич та ін.), теоретичні засади професійної підготовки майбутнього педагога, зокрема майбутнього вчителя іноземної мови (Н. Кузьміна, А. Зязюн, С. Ніколаєва, О. Бігич, Н. Бориско та ін.), проектування педагогічних систем (А. Алексюк, В. Безпалько, А. Дьомін,

В. Маслов, М. Махмутов, І. Прокопенко, В. Сидоренко П. Лузан та ін.), психолого-педагогічні аспекти формування професійного іміджу фахівців педагогічних спеціальностей (Н. Антонова, О. Бекетова, Г. Бриль, Т. Бусигіна, Н. Гайдук, М. Єлагін, В. Ісаченко, А. Калюжний, О. Камишева, Л. Качалова, Л. Ковальчук, А. Кононенко, Т. Кулакова, І. Ніколаєску, С. Попиченко, І. Размолодчикова, Л. Семенова, М. Сперанська-Скарга, М. Субочева, Н. Тарасенко, В. Черепанова, Є. Яковлева та ін.).

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття, актуальність проблеми. Аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури з проблеми дослідження свідчить, що, не зважаючи на досить вагомий результати наукових пошуків не були предметом спеціальних досліджень важливі аспекти теоретико-методологічних і методичних основ формування професійного іміджу майбутнього вчителя іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах. При всій глибині зазначених праць у них не знайшли висвітлення питання: 1) про сутність поняття «професійний імідж вчителя іноземних мов», критерії, показники та рівні його сформованості; 2) про фактори, засоби та умови формування професійного іміджу майбутнього вчителя іноземних мов як багатокомпонентного утворення; 3) про механізми, принципи та шляхи його формування. Крім того, необхідно зазначити, що відсутні дослідження, в яких науково обґрунтовано педагогічну систему формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземної мови.

Мета статті полягає у розробці концепції системного формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторська концепція формування професійного іміджу вчителя іноземних мов базується на фундаментальних положеннях психології, дидактики, філософії освіти, теорії пізнання та теорії систем. У ній знайшли відображення сучасні наукові парадигми (знаннева, культурологічна, гуманістична, управлінська) та методологічні підходи (аксіологічний, акмеологічний, системний, цілісний, синергетичний, культурологічний, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, особистісно-орієнтований, технологічний).

Ключовим методологічним концептом наукового пошуку є принцип системності (системний підхід), виходячи з якого, предметом нормативного аналізу є, з одного боку, професійний імідж вчителя іноземної мови як динамічна система, що складається із багатьох елементів, які у своїй сукупності є складником інтегративного цілісного образу учителя іноземної мови, образом його соціально-професійної ролі, результатом реалізації потреби в соціальному успіху й презентації себе як професіонала у педагогічному й інших середовищах; з іншого боку, процес формування професійного іміджу майбутнього вчителя іноземної мови у вищому педагогічному навчальному закладі, системними ознаками якого є спрямованість на гармонійний розвиток особистості майбутнього вчителя іноземних мов, якісна повнота процесу, що досягається його методологічною, теоретичною і технологічною обґрунтованістю та адекватністю між відповідною методологією, теорією і технологією, а також врахування специфіки професійної діяльності вчителя іноземної мови на сучасному етапі.

Конкретизуємо реалізацію принципу системності в контексті нашого дослідження.

Системний підхід як найважливіший засіб діалектичного методу дослідження об'єктивного світу розглядає кожне явище як єдине ціле, «спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину» [1].

Одним з основних положень системного підходу є використання категорії системи у дослідженні об'єктивних процесів і явищ. В українському педагогічному словнику система визначається як «множина елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках один із одним, створюючи певну цілісність, єдність» [2, с. 347].

Розуміння об'єктів дослідження як систем є однією з провідних характеристик наукового пізнання сучасності. Системне сприйняття суті явищ і процесів у природі і

суспільстві зумовлює їх розгляд як взаємопов'язану, взаємообумовлену сукупність елементів, що входять до складу системи.

Теорію систем започатковано в 30-х роках Людвігом фон Берталанфі (США), а її положення викладено в ряді публікацій. Основна ідея теорії систем полягає в тому, щоб на основі розуміння системи як комбінації взаємопов'язаних елементів розробити ряд законів, які б пояснювали функціонування і розвиток систем на різних рівнях їх існування [3].

З позиції теорії систем професійний імідж вчителя іноземної мови розглядається нами як багатокомпонентна структура (система), побудована на основі взаємопов'язаних та взаємообумовлених складових (підсистем), що цілісно репрезентують особистісно-професійні особливості вчителя. В свою чергу, професійний імідж є важливою складовою частиною (підсистемою) іміджу фахівця (системи).

Процес формування професійного іміджу вчителя іноземної мови трактується як своєрідна складна система, яка охоплює ряд підпорядкованих менш складних підсистем (суб'єкт діяльності, мета діяльності, умови, в яких відбувається педагогічний процес, особливості процесу, результат тощо), які в єдності забезпечують поетапне формування професійного іміджу. Всі складові підсистеми можна розглядати як самостійні системи.

Слід наголосити, що взаємини між підсистемами динамічні і залежать від системоутворюючого фактора, що забезпечує функціонування цілого і окремих його механізмів. Множинність відносин у системах зумовлює множинність їх властивостей.

Розуміння професійного іміджу вчителя іноземної мови та процесу його формування як систем дозволяє виділити ряд властивих їм загальних характеристик, які спостерігаються в організаціях будь-якого походження. Такими властивостями є: цілісність, емерджентність, гомеостазис [4]. Розглянемо їх більш детально.

Вивченням цілого займався ще Аристотель (384–322 рр. до н.е.). Він зазначав: «Цілим називається те, у чого не відсутня жодна з тих частин, складаючись з яких, воно іменується цілим від природи, а також те, що так осягає осягнені ним речі, що останні створюють дещо... цілісність є деякого роду єдність» [5, с. 174–175]. Його відоме положення «ціле – більше суми його частин» досі залишається однією з основних характеристик організованої цілісності.

Створення цілого стає можливим через інтеграцію, тобто інтеграція – це об'єднання частин в єдине ціле. Згідно з теорією філософської причинності взаємовідносини між цілим та його частинами визначаються такими характеристиками:

1. Ціле є первинним, а частини вторинні.
2. Інтеграція – це умова взаємозв'язку багатьох частин в межах однієї.
3. Частини утворюють нерозривне ціле так, що вплив на будь-яку з них впливає на решту.
4. Кожна частина має своє певне призначення з точки зору тієї мети, на досягнення якої спрямована діяльність усього цілого.
5. Природа частин і їх функцій визначається положенням частин в цілому, а їх поведінка регулюється взаємовідносинами цілого і його частин.
6. Ціле – це система, або комплекс, і поводитьсь воно як щось єдине, незалежно від ступеня його складності.
7. Все має починатися з цілого, це є передумовою початку роботи. Потім повинні бути виділені частини та визначено їх взаємовідносини [6, с. 162].

Поняття цілісності (зв'язності, єдності цілого) нерозривно пов'язано з поняттям емерджентності. Емерджентністю називається наявність якісно нових властивостей цілого, відсутніх у його складових частинах. Це означає, що властивості цілого не є простою сумою властивостей складових його елементів, хоча і залежать від них. З іншого боку, елементи, що об'єднуються в систему (ціле) можуть втрачати властивості, притаманні їм поза системою, або набувати нових. Відбувається це внаслідок відмінностей у взаємодії елементів, структурної і функціональної побудови цілісних утворень і за рахунок інших організаційних чинників.

Будь-яке цілісне, системне утворення характеризується стійкістю, тобто завжди прагне відновити порушену рівновагу, компенсуючи зміни, що виникають під впливом зовнішніх чинників. Зазначене явище носить назву гомеостазису. Система, яка перебуває в рівновазі в процесі розвитку, постійно втрачає цю якість і переживає новий стан, так звану «кризу», а, долаючи його, приходиться до нової рівноваги, але вже на іншому рівні розвитку. Так через явище гомеостазису і принцип рухомої рівноваги здійснюється управління, яке полягає у реалізації об'єктивного або суб'єктивного впливу на систему з метою переведення її з одного стійкого стану в інший.

Викладена вище концептуальна позиція визначає стратегію і тактику розв'язання проблеми забезпечення системного формування професійного іміджу майбутнього вчителя іноземної мови у вищому педагогічному навчальному закладі й конкретизувалася в таких положеннях:

1. Професійний імідж учителя іноземної мови – це цілісний образ, який характеризує педагога як особистість і фахівця своєї сфери, покликаний забезпечити успішну професійну діяльність через формування позитивної думки громадськості, та збільшити його шанс на соціальний успіх.

2. У структурному плані професійний імідж учителя іноземної мови – це динамічна система, що складається з таких компонентів: *ціннісно-мотиваційного* (система цінностей, потреб, мотивів діяльності, здатність до рефлексії), *гносеологічного* (система знань, необхідних для успішної педагогічної діяльності), *діяльнісного* (сформованість умінь і навичок розв'язувати завдання професійної спрямованості), *особистісного*, який має зовнішній (стиль поведінки, культура спілкування, манера триматися, одяг, зачіска, предмети оточуючого середовища), внутрішній (життєві установки, моральне кредо та особистісні якості) прояви, які у своїй сукупності є складником інтегративного цілісного образу учителя іноземної мови, образом його соціально-професійної ролі, результатом реалізації потреби в соціальному успіху й презентації себе як професіонала у педагогічному й інших середовищах.

Усі складники (компоненти) професійного іміджу вчителя іноземних мов становлять особливу цілісність. Жоден з них не може бути виключеним чи невільованим у процесі здійснення наукового пошуку, а вплив на один з них зумовлює зміни інших елементів за рахунок існування взаємозв'язків між ними.

3. Процес формування професійного іміджу вчителя іноземної мови є складовою частиною процесу формування гармонійної всебічно розвиненої особистості педагога, для якого його професійно-педагогічна діяльність є невід'ємною частиною життя й умовою його особистісної й професійної реалізації.

4. Провідна умова ефективності формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземної мови – забезпечення системності педагогічного процесу вищого педагогічного навчального закладу, його цілісності, й гармонійної взаємодії всіх компонентів.

Системність у змістовому аспекті досягається за рахунок сприяння одночасному гармонійному розвитку ціннісно-мотиваційної, концептуально-гносеологічної, поведінкової та особистісної сфери майбутнього вчителя іноземної мови.

В управлінському аспекті системність є результатом забезпечення взаємообумовленості та взаємоузгодженості всіх управлінських функцій, єдності навчального й виховного процесів, аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи, позанавчальної та наукової діяльності, формальної, неформальної та інформальної педагогічної освіти.

Системність у структурному плані досягається такою внутрішньою організацією процесу формування професійного іміджу у майбутнього вчителя іноземної мови, яка забезпечить досягнення позитивного результату – реалізації потреби в соціальному успіху й презентації себе як професіонала у педагогічному й інших середовищах.

5. Ефективність формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах досягається шляхом проектування педагогічної

системи його цілеспрямованого формування та розроблення структурної моделі. Побудова цих конструктивів здійснюється на адекватному поставленій меті методологічному підґрунті.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Розуміння об'єктів дослідження як систем є однією з провідних характеристик наукового пізнання сучасності. Розроблена концептуальна позиція визначає стратегію і тактику розв'язання проблеми забезпечення системного формування професійного іміджу майбутнього вчителя іноземної мови, актуалізує необхідність суттєвої перебудови освітнього процесу у вищих педагогічних навчальних закладах.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з теоретичним осмисленням та обґрунтуванням механізмів формування професійного іміджу майбутніх учителів іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах, проектуванням авторської педагогічної системи та розробленням її структурної моделі.

Список використаної літератури

1. Системний підхід [Електронний ресурс]: педагогічний словник // Педагогическая сеть : [сайт]. – Режим доступу: <http://pedagog.profi.org.ua/uk/node/2136>.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К. : «Либідь», 1997. – С. 347.
3. Антонов А. В. Системный анализ. Учебник для вузов / А. В. Антонов. – М. : Высш. шк., 2004. – 454 с.
4. Системні властивості організації [Електронний ресурс] // Освітні Матеріали для українських студентів : [сайт]. – Режим доступу: http://om.net.ua/4/4_14/4_148386_sistemnie-svoystva-organizatsii.html
5. Аристотель. Соч.: В 4 т. – М., 1975. – Т. 1., с. 174-175.
6. Згуровский М. З. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа // М. З. Згуровский, А. В. Доброногов, Т. Н. Померанцева. – К.: Наукова думка, 1997. – 222 с.

References

1. Systemic approach. Pedagogical dictionary. Retrieved from <http://pedagog.profi.org.ua/uk/node/2136> (In Ukr.)
2. Goncharenko, S. (1997). Ukrainian pedagogical dictionary. Kyiv. p. 347. (In Ukr.)
3. Antonov, A. V. (2004). Systemic analysis. Textbook for higher educational establishment students. Moscow: Higher School. 454 p. (In Rus.)
4. Systemic characteristics of organization. Retrieved from http://om.net.ua/4/4_14/4_148386_sistemnie-svoystva-organizatsii.html (In Ukr.)
5. Aristotel'. (1975). Works in two volumes. Vol. 1, 174-175. (In Rus.)
6. Zgurovskij M. Z., Dobronogov A. V., Pomerantseva T. N. (1997). Studying the social processes based on systemic analyses methodology. Kyiv: Scientific Thought. 222 p. (In Rus.)

Tkachenko Nataliia,

Pedagogical sciences candidate, Associate professor
Doctorate degree student of Technological and Professional education chair,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university,
e-mail: tknatik2014@gmail.com

CONCEPT OF SYSTEMIC FORMING THE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' PROFESSIONAL IMAGE

Abstract. Introduction. New conditions of life require fundamental changes in foreign languages teachers' professional training. Thus a problem of foreign languages teachers' professional image forming as a guide for training at higher school becomes actual and causes the necessity of developing the system of its forming, the implementation of which would contribute to foreign language teachers' success in the society and promote the possibility of their self-presenting as professionals in the pedagogical and other environments.

Purpose. The article is aimed at developing the concept of systemic forming the foreign languages teachers' professional image at higher educational institutions.

Methods. While conducting the investigation a set of scientific methods were used. Among them are theoretical analysis of scientific literature to define the conceptual apparatus of the research; systematization and generalization of analysed theoretical sources to determine scientific paradigms and approaches; systemic analysis of foreign languages teachers' professional image and the process of its forming to refine their systemic characteristics and peculiarities.

Results. The key methodological concept of scientific search is the systemic principle (systemic approach), which is the basis for considering the foreign languages teacher's professional image and the

process of its forming at higher pedagogical educational establishment as a dynamic systems. This conceptual position is concretized in the following statements.

1. Foreign language teacher's professional image is a holistic image that characterizes the teacher both as a person and a professional of its sphere aimed at ensuring successful professional career by forming positive public opinion as well as at promoting teacher's social success.

2. In structural terms, the foreign language teacher's professional image is a dynamic system consisting of such components: value-motivational (values, needs, activity motives, ability to reflection); epistemological (system of knowledge necessary for successful teaching activity), activity (skills and habits to solve professional tasks) personal, which has the external (behaviour style, communication culture, clothes, hair-do, household environment) and internal (attitudes, moral credo and personal qualities) displays. These components, taken together, contribute to integrative holistic foreign language teacher's image, the image of his social and professional role.

All components of foreign languages teacher's professional image make the particular integrity. None of them can be excluded in the process of scientific search, and the impact on one of them causes changes in other elements due to the existing relationships between them.

3. The process of foreign languages teacher's professional image forming is a part of the process of forming the harmonious, many-sided personality, for whom his professional and educational activity are an integral part of life and the condition for his personal and professional realization.

4. The top condition for the effective forming the future foreign language teachers' professional image is providing systemic pedagogical process at higher educational institutions, namely its integrity and harmonious interaction between all components.

5. The effectiveness in forming the future foreign language teachers' professional image is achieved by projecting the pedagogical system aimed at its forming and by working out its structural model.

Originality. The conceptual bases of future foreign language teachers' professional image forming at higher educational institutions are grounded on the basis of the systemic principle.

Conclusion. Understanding research objects as systems is one of the peculiarities of our scientific knowledge today. The developed conceptual position determines the strategy and tactics of solving the problem of providing systemic forming the future foreign language teacher's professional image and causes the necessity for a substantial restructuring of the educational process at higher educational institutions.

Key words: image; professional image; professional training; foreign language teacher; concept; systemic approach; systemic principle; educational system.

Одержано редакцією 17.01.2017
Прийнято до публікації 19.01.2017

УДК 316.647.8 (043)

ТРУХАН Оксана В'ячеславівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,

КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: nanafly@mail.ru

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ПЕДАГОГІКИ СПІВРОБІТНИЦТВА О. А. ЗАХАРЕНКА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Визначено проблемну сферу реформування освітнього простору в Україні. Обґрунтовано необхідність мобілізації зусиль різних прошарків суспільства щодо сприяння процесу перетворення освітнього середовища. Запропоновано використовувати результати міжгалузевих досліджень задля підвищення якості процесу реформування.

Оцінено спадщину великого українського педагога О. А. Захаренка в соціально-психологічному контексті використання ідей педагогіки співробітництва. Порівняно ідеї педагогіки співробітництва, що відображені в концепції авторської школи О. А. Захаренка зі змістом концепції Нової української школи.

Здійснено соціально-психологічний аналіз властивостей особистості педагога, які затребувані концепцією Нової української школи. Визначено необхідність формування та розвитку соціальних компетенцій сучасних педагогів. Розроблено тренінг розвитку соціальних компетенцій педагогів, який може бути використаний в практиці післядипломної освіти педагогічних працівників.

Ключові слова: освітній простір; педагогіка співробітництва; концепція Нової української школи; соціальна компетентність; соціальна взаємодія; критичне мислення; іноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Потреба реформування освітнього простору обумовлена як внутрішніми соціально-психологічними перетвореннями в українському суспільстві так і зовнішніми загальносвітовими тенденціями.

Зростання вимог до якості освітніх послуг актуалізується особливостями життєдіяльності в епоху інформаційного суспільства. Інформаційна революція містить вагому антропологічну складову, що передбачає вдосконалення людини, передусім її мислення, оскільки саме воно обслуговує процес адаптації до соціальних змін, що постійно прискорюються. Найближче майбутнє є часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології, визначатимуть вирішальну грань між успіхом і невдачею, між лідерами та підлеглими.

Крім того, в умовах, що склалися через агресивні дії Російської Федерації в Україні є надзвичайно корисним формування та розвиток соціальної компетенції як основи розбудови громадянського суспільства, зміцнення державності, захисту національних інтересів, згуртованості та порозумінню нації.

Освітній простір в цьому процесі відіграє визначальну роль. Для підвищення якості реформування є необхідною мобілізація спільних зусиль науковців, політиків, громад. Також надзвичайно важливим є аналіз педагогічної спадщини. Сучасне осмислення педагогічних ідей вчених минулих часів може допомогти у вирішенні не лише актуальних педагогічних задач, а й розкрити новий соціальний контекст їх застосування.

Аналіз останніх досліджень. Сформульована проблема викликає необхідність міжгалузевих теоретичних досліджень, в яких надбання соціальної психології можуть бути використанні в педагогічній практиці. Так, при вирішенні педагогічної задачі формування та розвитку соціальної взаємодії можуть бути використанні результати досліджень соціальних та політичних психологів, оскільки феномен соціальної взаємодії традиційно є предметом досліджень саме соціальної та політичної психології.

В Україні проблема соціальної взаємодії розкрита в наукових дослідженнях плеяди сучасних українських вчених: теорія вчинку В. Роменця [1], суб'єктна парадигма В. Татенка [2], концепція життєвого світу особистості Т. Титаренко [3], герменевтичний підхід Н. Чепелевої [4], лінгвістична психотерапія Н. Каліної [5], психофракціальна парадигма О. Донченко [6], організаційна концепція В. Казміренка [7]. Параметри «міжособової взаємодії» на основі аналізу соціально-психологічних та особистісних концепцій здійснив В. Васютинський [8].

Актуальність теми продиктована необхідністю якісного реформування освітнього простору.

Метою статті є сучасне осмислення педагогічної спадщини О. А. Захаренка в контексті її соціально-психологічної корисності в умовах сучасних українських реалій.

Виклад основного матеріалу. Постать великого українського педагога ХХ століття О. А. Захаренка надзвичайно вагома для сучасного українського суспільства ідеями педагогіки співробітництва. Протест проти традиційної радянської системи освіти й виховання в 80-х роках минулого століття знайшов своє відображення у прагненні вченого гармонізувати соціальну взаємодію педагога й учня у практиці навчально-виховного процесу.

Цілісність особистості великого українця сприяла перемозі та популяризації його ідей, які викликали велику полеміку в радянських науково-педагогічних колах. В умовах тоталітаризму спроби гуманізації освітнього простору мали не лише новаторський, а й революційний характер. В педагогіці співробітництва центральною фігурою навчально-

виховного процесу стає сама дитина, а функцією освітнього простору – формування сприятливих умов для розвитку її особистості. Якісна соціальна взаємодія вчителя та учня вбачається головним інструментом досягнення мети. Таким чином, дякуючи творчості педагога-новатора, чи не вперше на теренах шкільної практики, а саме постулатів «творчої взаємодії учителя й учня», «співпраці з громадами», «особистісного підходу до виховання», обґрунтовується суспільно-корисна ідея про значущість соціальної взаємодії між його членами.

Таким чином, Олександр Антонович Захаренко є не лише яскравим представником іноваційної освітньої практики, а й великим провидцем суспільного розвитку. По суті він передбачив перелік навичок та компетенцій, які будуть актуальними в майбутньому. І зробив все можливе щодо спрямування педагогічної практики у суспільно-корисному напрямку.

Друге десятиліття ХХІ століття знаменується суспільно значимими змінами у ментальності української нації. Геополітичні випробування прискорюють процеси самовизначення українців як самодостатньої нації, що має знайти своє відображення (при позитивному сценарії) у зміцненні державності, визнанні України як рівноправного «гравця» на міжнародній арені. Сучасними ознаками позитивних змін в Україні є реформування освітнього простору та створення концепції Нової української школи, постулати якої співзвучні принципам педагогіки співробітництва, відображеним в концепції авторської школи О. А. Захаренка.

Сутність Нової української школи відображена у наступних базових ідеях:

1. Новий зміст освіти, заснований на формування компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві.
2. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.
3. Вмотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.
4. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
5. Наскрізний процес виховання, який формує цінності.
6. Нова структура школи, яка дозволяє добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.
7. Децентралізація та ефективне управління, які нададуть школі реальну автономію.
8. Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечить рівний доступ усіх дітей до якісної освіти, незалежно від їх місця проживання, матеріального стану родини тощо [9].

До основних принципів педагогіки співробітництва відображених в концепції авторської школи О. А. Захаренка належать:

1. Спрямованість навчально-виховного процесу на поглиблення знань на основі актуальної й достовірної інформації.
2. Забезпечення фізичного, психічного здоров'я та сприятливих умов для розвитку гармонійної особистості.
3. Формування обізнаності з історії та національних традицій рідного краю.
4. Виховання патріотичних почуттів до родини, Батьківщини.
5. Розвиток сімейних цінностей.
6. Пропаганда ініціативності, активності, новаторства особистості.
7. Гарантування рівності можливості отримання навчально-виховних послуг.
8. Підтримання гармонійного психічного стану радості життя, відчуття краси [10].

Порівняльний аналіз ідей Нової української школи та авторської школи О. А. Захаренка свідчить про те, що ідеї останнього знайшли своє практичне втілення у реформуванні освітнього простору сучасної України.

За словами міністра освіти Лілії Гриневич, нова українська школа має сформувати у учнів «уміння критично мислити, аналізувати великий потік інформації, шукати нестандартні підходи до вирішення практичних задач та життєвих проблем, новаторство в житті, соціальну відповідальність, патріотизм».

Реалізація концепції нової української школи неможлива без нового освітнього середовища. Його головною постаттю є особистість педагога зі сформованими соціально-психологічними новоутвореннями, а саме: *соціальною відповідальністю, критичним мисленням та спроможністю до новаторської діяльності*. Розвиток перелічених властивостей особистості забезпечить високу професійну конкурентоспроможність педагога в найближчому майбутньому та позитивний професіогенез.

Зробимо соціально-психологічний аналіз властивостей особистості педагога, які затребувані новою концепцією української школи.

1. Соціальна відповідальність.

Соціальна відповідальність – це обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку.

Соціальна відповідальність розглядається у двох аспектах, в залежності від того, якою є поведінка особи – соціально корисною чи соціально шкідливою: проспективний (позитивний) та ретроспективний аспекти.

Прспективний аспект соціальної відповідальності характеризує позитивне ставлення педагога до своїх учнів. Це розуміння важливості кожної особистості для суспільства й бажання зробити їх якомога краще. Це відповідальність за їх майбутню поведінку.

Ретроспективна відповідальність – це відповідальність за раніше вчинене. Усвідомлення педагогом значення вже прийнятих рішень та готовність сприйняти морально-етичні, громадсько-політичні, сімейно-побутові, релігійні наслідки.

2. Критичне мислення.

Критичне мислення – це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Головним чином йому притаманні такі властивості: усвідомленість, самостійність, рефлексивність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість.

Дослідження феномену критичного мислення актуалізується особливостями життєдіяльності людини в епоху інформаційного суспільства. Інформація почала набувати якісно нових функцій. Подібно до землеволодіння у феодалні часи та володіння предметами праці, засобами виробництва й фінансовими інструментами в капіталістичному устрої, в період інформаційного суспільства навички обробки інформації займають визначальне місце. Інформаційна революція містить вагому антропологічну складову, що передбачає вдосконалення людини, передусім її мислення, оскільки саме воно обслуговує процес адаптації до змін, що постійно прискорюються. Найближче майбутнє є часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології, визначатимуть вирішальну грань між успіхом і невдачею, між лідерами та підлеглими.

Загальносвітова тенденція якнайкраще прослідковується у дослідженні глобальної конкурентоспроможності, яка представлена на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2016 році, де визначені 10 навичок, що будуть особливо затребувані у 2020 році. Половина із них пов'язана із процесами мислення: комплексне багаторівнене вирішення проблем (Complex problem solving), критичне мислення (Critical thinking), креативність (Creativity), формування власної думки та прийняття рішень (Judgment and decision-making), когнітивна гнучкість (Cognitive flexibility). Прогнозується, що уміння критично мислити матиме другий за вагомістю вплив (після здібності комплексно багаторівнене вирішувати проблеми) на формування професійної конкурентоспроможності у найближньому майбутньому.

Крім того, спосіб критичного мислення, при якому людина навчена ставити під сумнів вхідну інформацію і навіть власні сформовані в минулому переконання – є надзвичайно корисним навиком, що допомагає розбудові громадянського суспільства, захисту національних інтересів, згуртованості та порозумінню, запобігає маніпуляціям.

3. Готовність до інноваційної діяльності.

Аналіз статистичних даних дозволяє визначити актуальність проблеми розвитку у сучасних педагогів готовності до інноваційної діяльності в умовах освітнього простору України. Згідно з дослідженнями Інституту педагогіки АПН України в масовій свідомості

сучасних педагогів (у більшості) панує уявлення щодо необхідності впровадження інновацій в навчальній і позаурочній діяльності.

Носіями педагогічних інновацій виступають творчі особистості, які здатні до:

- рефлексії, що характеризує здібності педагога до самопізнання, самовизначення й осмислення ним свого духовного світу, власних дій і станів, ролі та місця у професійній діяльності;

- саморозвитку як творчого ставлення індивіду до самого себе, створення, ним самого себе у процесі активного впливу на зовнішній і внутрішній світ з метою його перетворення;

- самоактуалізації як фактору безперервного прагнення людини до якомога повнішого виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей;

- професійного самовдосконалення, яке здійснюється у двох взаємопов'язаних формах:

- самовиховання (цілеспрямована діяльність людини щодо систематичного формування);

- розвитку в собі позитивних і усунення негативних якостей особистості.

Аналіз соціально-психологічних досліджень дає підстави стверджувати, що в умовах ринкової економіки готовність до інноваційної діяльності забезпечує високий рівень конкурентоспроможності педагога.

Науковці визначають складові конкурентоспроможності:

- 1) когнітивний компонент: володіння науково-категоріальним апаратом та методами конкретної освітньої галузі; оволодіння змістовим і процесуальним компонентом педагогічної діяльності; рефлексивні вміння.

- 2) операціональний компонент: уміння та навички пізнавального, комунікативного, управлінського характеру; володіння сучасними інформаційними технологіями; володіння навичками самоосвіти та підвищення рівня кваліфікації, за необхідності – рекваліфікації.

- 3) перцептивний компонент: здатність до самоаналізу і прийняття нестандартних рішень; володіння навичками ділового, міжособистісного та педагогічного спілкування.

Конкурентоздатність визначається як стійка особистісна властивість свідомо і творчо реалізувати професійну компетентність за достатнього рівня володіння необхідними суспільно-комунікативними знаннями, вміннями та особистісними характеристиками.

Здатність конкурувати обумовлена:

- 1) індивідуально-психологічними ресурсами фахівця: психофізичне здоров'я, вік, зовнішність, здібності, талант, рівень інтелекту, запас енергії та морально-етичні аспекти.

- 2) особистісною складовою професійної компетентності, яка виявляється у рівнях розвитку:

- мотиваційно-ціннісного компонента, що відображає такі орієнтації як спрямованість на морально-етичне самовдосконалення, позитивна установка на соціально значущу активність, потреба в самоствердженні, самореалізації, самодисципліні;

- емоційно-вольового компонента, що включає відповідальність, самостійність, ініціативність, впевненість у собі, співчуття, самоконтроль тощо;

- оцінювально-регулювального компонента, що виявляється у дієвих навичках самооцінювання, саморегуляції, гнучкості, стратегічного планування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, розвиток ідей педагогіки співробітництва О. А. Захаренка знаходить своє відображення у процесі реформування освітнього простру сучасної України. Концепція Нової української школи актуалізує аспект соціальної компетентності сучасного педагога, адже перед вчителями постає педагогічна задача формування та розвитку навичок якісної соціальної взаємодії у учнів, в майбутньому повноцінних членів суспільства.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці та впровадженні соціально-психологічних тренінгів для сучасних педагогів в системі післядипломної освіти. Вони

сприяють формуванню та розвитку інструментально-стильових та мотиваційно-сміслових характеристик, які забезпечать постійність устремлінь та готовність до самовиразу в суспільно-корисній діяльності.

Нами розроблено та запропоновано до впровадження тренінг розвитку соціальної компетентності педагога. Тренінг уявляє собою систему логічно взаємопов'язаних занять з розвитку навичок соціальної перцепції, просоціального мислення, соціальної взаємодії, руйнування шкідливих стереотипів. Обсяг тренінгу складає 38 академічних годин: а) основна частина (аудиторна) – 30 академічних годин (6 тренінгових сесій по 5 акад. год. на кожену сесію; 1 акад. год. – вступ до тренінгу; 1 акад. год. – завершальна частина тренінгу); б) додаткова частина (творчі домашні завдання) – 6 акад. год.

До тренінгу увійшло заняття з розвитку соціальної перцепції, метою якого було усвідомлення людиною самої себе як суб'єкта світопізнання та світооцінювання; виявлення особливостей суб'єктивного сприйняття світу та ознайомлення із особливостями сприйняття оточуючих людей; усвідомлення ролі соціуму в індивідуальному житті.

З метою покращення розвитку просоціального мислення розроблено друге заняття, спрямоване на усвідомлення людиною самої себе як ініціативного суб'єкта та необхідності активної життєвої позиції стосовно оточуючого світу, усвідомлення власного ставлення до категорії часу, розвиток вміння аналізувати ситуацію, оцінювати наслідки вчинків з огляду на потреби та інтереси інших людей.

Заняття з розвитку соціальної взаємодії має на меті сформувати уявлення про систему взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших, про взаємозалежність людини і соціуму, пізнання своєї ролі в житті близьких людей, робочого колективу, усвідомлення особистих цінностей та розвиток цінностей соціальної взаємодії. Формування потреби в соціально-корисній діяльності є метою четвертого заняття.

Метою п'ятого заняття є долання психологічних бар'єрів, що перешкоджають соціальній самореалізації. Останнє заняття передбачає подолання стереотипів, що перешкоджають соціальній самореалізації.

Список використаної літератури

1. Киричук О. В. Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Киричук, В. А. Роменець, Т. С. Кириленко та ін. ; за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 5-е вид., стер. – К. : Либідь, 2002. – 631 с.
2. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении : монографія / В. А. Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
3. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 373 с.
4. Чепелева Н. В. Проблеми психологічної герменевтики / Н. В. Чепелева ; ред. Н. В. Чепелева. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
5. Калина Н. Ф. Лингвистическая психотерапия / Н. Ф. Калина. - К. : Ваклер : Альтерпрес, 1999. – 282 с.
6. Донченко О. А. Психофракта́л як категорія педагогіки ненасильства / О. А. Донченко // Шлях освіти : Науково-методичний журнал. – 2003. – №4. – С. 8–12.
7. Казмиренко В. П. Социальная психология организаций : монографія / В. П. Казмиренко. – К. : МЗУУП, 1993. – 384 с.
8. Васютинский В. О. Міжособова взаємодія концепціях сучасних українських психологів [Електронний ресурс] / В. О. Васютинський // Соціогуманітарні проблеми людини / Західний науковий центр НАН України та МОН України. – Львів, 2005. – №1. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p101.php>
9. Проект політичної пропозиції «Нова українська школа», підготовлений МОН України і оприлюднений на офіційному сайті МОН 18.11.2016. – Режим доступу: http://base.kristti.com.ua/doc_976
10. Українська педагогіка в персоналіях: У двох кн. Кн.2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської.— К. : Либідь, 2005. – С. 544–547.

References

1. Kyrychuk, O., Romenets, V., Kyrylenko, T. & others (2002). *Bases of Psychology: textbook for university students*. In O. Kyrychuk, V. Romenets (Ed.). 5-th edition. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
2. Tatenko, V. (1996). *Psychology in the Subject Dimension*: monograph Kyiv: Prosvita. (in Ukr.).
3. Tytarenko, T. (2003). *The Life World of the Individual, within and beyond the Ordinary*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
4. Chepeleva, N. (2004). *The Problems of Psychological Hermeneutics*. In N. Chepeleva (Ed.). Kyiv: Millenium. (in Ukr.).
5. Kalyna, N. (1999). *Linguistic Psychotherapy*. Kyiv: Vakler: Altpress. (in Ukr.).
6. Donchenko, O. (2003). Psychofractal as a Category of the Pedagogy of Non-violence. *The way educational: Scientific and Methodological Journal*, 4, 8–12. (in Ukr.).
7. Kazmyrenko, V. (1993). *Social Psychology of Organizations*: monograph. Kyiv: ICUPM. (in Ukr.).
8. Vasiutynskyi, V. (2005). Interpersonal Interaction in the Concepts of Modern Ukrainian Psychologists. *Socio Human Problems. Lviv, 1*. Retrieved from <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p101.php>
9. *The Project of a Policy Proposal "New Ukrainian School"* prepared by MES of Ukraine and published on the official website of MES of Ukraine 18.11.2016. Retrieved from http://base.kristi.com.ua/doc_976 (in Ukr.).
10. *Ukrainian Pedagogy in Personalities*. (2005) In 2 volumes. Vol. 2: Textbook. In O. Sukhomlynska (Ed.). Kyiv: 544–547. (in Ukr.).

TRUKHAN Oksana,

Ph.D in Psychology, Associate Professor of Psychology Department,
MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees
of Cherkassy Regional Council”
e-mail: nanafly@mail.ru

**THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONTEXT OF PEDAGOGY OF COOPERATION
BY A. ZAKHARENKO IN THE CONDITIONS OF REFORMING
THE EDUCATIONAL SPACE**

Abstract. *Introduction.* In order to improve the quality of educational reform in Ukraine it is necessary to mobilize the joint efforts of scientists, politicians and community. The analysis of educational heritage is extremely important. Modern understanding of pedagogical ideas of great scientists of the past can help in resolving not only the urgent educational problems, but also to reveal new social context of their use.

Purpose. The purpose of the article is making a theoretical methodological analysis of pedagogical heritage of A. Zakharenko, and also determining and analyzing the social and psychological context of the ideas of pedagogy of cooperation.

Methods. Here are applied interdisciplinary research methods which are used both in social psychology and pedagogy, namely the method of data collection, theoretical analysis, generalization and synthesis.

Results. The result of the theoretical research is reasoning of the need of social competence development of contemporary teachers and the producing a training of development of social competence that can be used in the practice of teachers' post-graduate education.

Originality. Modern understanding of A. Zakharenko's pedagogical heritage in the context of its social and psychological usefulness in modern Ukrainian realities, and the producing a training of development of a teacher's social competence, which is a system of logically related classes in developing skills of social perception, social thinking, social interaction and destruction of harmful stereotypes.

Conclusion. The problematic area of reforming educational space in Ukraine is identified. The heritage of the great Ukrainian teacher A. Zakharenko in socio-psychological context of usage of ideas of cooperation pedagogy is reviewed. The socio-psychological analysis of teacher's personal features which are demanded by the Concept of the new Ukrainian school is done. The necessity of the formation and development of social competences of modern teachers is determined. The training of developing teachers' social competence is worked out, which can be used in the practice of post-graduate education of teachers.

The prospects for further research. The prospects for further research are in the elaboration and implementation of social and psychological trainings for modern teachers in post-graduate education. They

contribute to the formation and development of instrumental-stylistic and motivational-semantic characteristics that ensure consistency aspirations and readiness for self-expression in socially useful activities.

Key words: *educational space; pedagogy of cooperation; the concept of the New Ukrainian School; social competence; social interaction; critical thinking; innovative activity.*

Одержано редакцією 16.01.2017

Прийнято до публікації 18.01.2017

УДК 371

ШВИДКА Світлана Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
дошкільної освіти,

Черкаський національний університет імені

Богдана Хмельницького

e-mail: svetfast@mail.ru

СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ

У статті досліджується зміст поняття «середовище» як важливої умови формування пізнавальної діяльності дитини раннього віку. Аналізуються основоположні теорії середовища, зокрема теорії М. Монтессорі, Р. Штайнера, С. Френе. Особливе місце автор відводить дослідженню концепції вітчизняного педагога С. Русової про відповідність розвивальне-ігрового середовища природним задаткам дитини. Автор статті визначає типологію, структуру, чинники, принципи розвивально-ігрового середовища, розкриває провідні умови його створення. У статті підкреслюється взаємозв'язок розвитку пізнавальної діяльності дитини раннього віку та середовища, яке його оточує.

Ключові слова: *середовище, типологія середовища, ранній вік, розвиток, гра, ігрова діяльність, пізнання, пізнавальна діяльність.*

Постановка проблеми. Організація навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку є на сьогодні однією із пріоритетних проблем держави і освіти. Оскільки дитина в освітньому просторі розглядається не як пасивний об'єкт, на який здійснюється вплив, а активний творчий суб'єкт – це вимагає створення розвивального середовища для її самовиявлення, самореалізації і самоствердження. Необхідність створення умов для задоволення потреб дитини у пізнанні навколишньої дійсності, забезпечення повноцінного і гармонійного розвитку у період дошкільного дитинства і формування особистості дитини відображена у низці державних документів, зокрема, Законі України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Базовому компоненті дошкільної освіти», «Положенні про дошкільний навчальний заклад» тощо.

Особливо важливим для життя людини є період раннього дитинства, коли активно формується і розвивається пізнавальна сфера. Серед всіх психічних процесів домінує сприймання, від якого залежить розвиток мислення, пам'яті, уваги, мови тощо. Інтенсивно зростає зорова, тактильна, кінестетична чутливість дитини, розвивається слух, координуються рухи. До кінця раннього дитинства складається здатність до узагальнення, переносу досвіду в нові ситуації, уміння встановлювати зв'язки між предметами шляхом експериментування. В цей період відбувається перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення дитини.

Провідним видом діяльності є предметно-ігрова. Ігрова діяльність закріплює в малюка нові поведінкові навички і способи взаємодії, стимулює розвиток вербальних та невербальних комунікативних навичок, інтенсифікує процеси розвитку, виховання та навчання. Разом з тим закладаються передумови переходу до продуктивних видів діяльності

(малювання, ліплення, конструювання). Тому важливо в цей період створювати умови для розвитку предметних та символічних ігрових дій, формувати вміння в іграх використовувати набутий життєвий досвід, розвивати уміння самостійно гратися іграшками, спонукати до спільних ігор.

Дієвим засобом розвитку пізнавальної діяльності дитини є розвивальне-ігрове середовище, організація якого має свою специфіку, зумовлену насамперед особливостями психології та фізіології малюків.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми пізнання, зокрема пізнавальної діяльності досліджувались у працях Дж. Брунера, М. Варій, Л. Виготського, С. Максименка, Л. Мацко, Т. Тарнавської та ін.; розвиток особистості в діяльності та особливості розвитку дитини раннього віку вивчали Т. Бабаєва, Г. Беленька, О. Богініч, А. Богуш, В. Кутішенко, М. Машовець, Т. Поніманська, Н. Рогальська, І. Рогальська-Яблонська, Ю. Савченко та ін. Проблеми середовища, зокрема предметного розвивально-ігрового представлені у працях Л. Артемової, Н. Кашук, О. Кононко, Г. Лаврентьева, Л. Лохвицької, С. Новосолової, А. Петровського, О. Ярошинської та ін.

Мета статті полягає у дослідженні суті та ефективності розвивально-ігрового середовища як засобу формування пізнавальної діяльності дитини раннього віку.

Виклад основного матеріалу. Оскільки провідним видом діяльності дитини раннього віку є предметна та ігрова діяльність, важливо проаналізувати умови, необхідні для повноцінного вияву цих видів діяльності. Найважливішою умовою ефективності вищезначеного процесу є створення відповідного середовища.

Аналіз наявних наукових досліджень дозволив Ю. Шапран запропонувати типологію середовищ в освіті за такими ознаками: за впровадженням нововведень (традиційне і творчо-інноваційне); за видами діяльності (ігрове, навчальне, професійне, комунікативне); за особливостями оточення (природне, соціальне, інформаційно-освітнє, віртуальне); за специфікою впливу на особистість (здоров'язбережувальне, розвивальне, виховне і рефлексивне) [1, с. 8].

У контексті нашого дослідження ми будемо розглядати середовище за специфікою впливу на особистість – розвивальне, а за видом діяльності – ігрове. Оскільки ігрова і предметна діяльність у ранньому дитинстві тісно переплітаються, то в сучасній науковій літературі зустрічаємо поняття «розвивальне середовище», «ігрове середовище», «предметне середовище». Ці поняття досить взаємопов'язані, тому науковці часто-густо поєднують їх в одну дефініцію: предметно-розвивальне, предметно-ігрове, розвивально-ігрове середовище. Адже предметно-ігрове середовище стане розвивальним, якщо розширює і поглиблює мислення, увагу, пам'ять, мову, загальний досвід малюка.

Безцінний досвід щодо створення предметного розвиваючого середовища залишила видатний педагог М. Монтесорі. Без відповідного середовища немає конструктивної діяльності дитини, писала М. Монтесорі. «Оточення дитини – це не просто поєднання предметів для ігор або якогось їх застосування, оточення мусить мати цілісну форму (образ) і орієнтуватись на цілісне сприйняття дитини, а не на суму його можливостей» [2].

На думку М. Монтесорі в дитині від народження закладені певні життєві сили і творчі здібності, які необхідно природним чином розвивати – в цьому полягає суть її основного принципу виховання. Тому, вважає видатна дослідниця, в у середовищі має бути «визначена (окреслена) незавершеність, але не безформність». Особливе місце у предметно ігровому середовищі відводиться дидактичним, розвивальним матеріалам, які використовуються цілеспрямовано та спонукають до роздумів.

Структура Монтесорі-матеріалів влаштована таким чином, що вони логічно і послідовно сприяють сенсорному розвитку дитини, який, з одного боку забезпечує отримання уявлень про довкілля, а з іншого – закладає підґрунтя загального розумового розвитку.

Досліджуючи вплив середовища на розвиток дитини, Р. Штайнер визначає його як «фізичне середовище», у якому чинне місце посідає розвиваюча іграшка. Він вважав, що

дитині не потрібні логічно «продумані та сфабриковані інтелектуальною цивілізацією» іграшки. Вони повинні бути виготовлені власноруч із природного матеріалу. Такі іграшки розвиватимуть фантазію, уяву, творчість малюків, не нав'язуючи їм готові образи.

Вважаючи докільля дитини важливою умовою ефективної підготовки її до майбутнього самостійного життя, С. Френе зазначав, що середовище має бути організоване так, аби спонукати дитину до виконання активних дій відповідно до її життєвого ритму, фізичних та психічних можливостей [там само].

Видатний український педагог С. Русова наголошувала на значенні організації середовища для розвитку дитини: «... навкруги в дитячому садку мусить бути усе рідне, що нагадує знайомі хатні обставини з найкращого боку; мусить лунає рідне слово, рідна музика й поезія» [3, с. 39]. Причому С. Русова вказує, що таке середовище має бути комфортним для дитини, вміщувати цікаву і доступну для їхнього сприйняття інформацію, ознайомлювати дітей з соціально-культурним життям, будуватися на національному матеріалі.

Облаштовуючи приміщення дитячого садка, С. Русова радила педагогам враховувати потреби та інтереси малюків, їхні побажання: «придивляйтесь до цих обставин дитячими очима, – де самі діти почувають себе найкраще, такі обставини і належить утворити» [там само, с. 39]. Крім того, С.Ф. Русова зазначала, що дитячий садок повинен закладатися залежно від того осередку, серед якого він постає, на нього відповідно впливатимуть клімат, раса, нація, економічні і культурні умови його оточення: «Кожна місцевість має свою природу, дарунками якої люди користуються задля своїх потреб» [там само, с. 97].

В основу організації природного середовища педагог покладає принцип сезонності. У праці «У дитячому садку» вона радила всі матеріали докільля подавати згідно з порами року, тематично [там само, с. 188–200]. Важливо так організовувати роботу, вважала С. Русова, щоб одна тема пройшла крізь різноманітні види діяльності дітей. На її думку, природа – то найважливіше джерело знань дитини, засіб формування морально-етичних і естетичних якостей.

Зважаючи на те, що дитячий садок є початком соціального життя дітей, то треба ставити його в близький зв'язок з національним життям. «Справу дошкільного виховання ми розглядаємо, - зазначає С. Русова, - в найближчому зв'язку з усіма умовами життя, не тільки родини дитини, а і того народу, до якого вона належить, якому самою долею призначено дитині служити, чії національні риси відбиваються на здібностях дитини, її нахилах, її вдачі» [там само, с. 159].

Щодо підбору іграшок, матеріалів та атрибутів для дітей у дитячому садку (предметне або предметно-ігрове середовище), С. Русова радила облаштувати такі осередки для діяльності, де «дитина почуває себе вільно; зацікавлена всім, що їй так легко зрозуміле...» [Там само, с. 39]. Враховуючи особливості сприймання дітьми дошкільного віку навколишнього світу, С. Русова зазначала, що їм важко зосереджуватись і довгий час утримувати увагу на чомусь одному: «їх цікавість перебігає з одного предмета на інший і треба йти за ними, а не вести за собою або програмою» [там само, с. 225]. Тому, головною умовою створення предметно-ігрового середовища С. Русова вбачала облаштування в дитячому садку осередків з достатньою кількістю «речей» для діяльності з ними.

Таким чином, розвивальне предметне середовище – це сукупність умов, які забезпечують всебічний розвиток дитини; це система матеріальних об'єктів їхньої діяльності [4].

В ігрове предметно-розвиваюче середовище входить: ігрове поле, ігрове устаткування, іграшки, ігрова атрибутика різного роду, ігрові матеріали, необхідні для ігрової діяльності дітей. Усі ці ігрові засоби знаходяться, зазвичай, не в якомусь абстрактному ігровому просторі, а в груповій кімнаті, ігровому залі, на майданчику дитячого садка. Разом з тим, на думку деяких вчених, до поняття «розвиваюче предметно-ігрове середовище» варто уключати ті стосунки, які складаються в дитини з дорослими. У даний час доведено значення демократичного стилю спілкування дорослого з дитиною для

розвитку пізнавальної діяльності, творчості загалом (Ю. А. Аркін, Л. С. Виготський, Л. М. Кларіна, О. М. Леонт'єв, О. П. Усова та ін.) [5, с. 39].

Для створення такого середовища вихователі мають знати функціональні можливості ігрового матеріалу, вміти формувати ігротеку групи, розподіляти її на куточки (центри, зони). Варто також подбати про відповідність іграшок вікові дітей, характеру їхньої діяльності, про правильне комплектування ігрових наборів. Обов'язково, вихователь повинен вміти створити умови для ігрової діяльності дітей, які сприятимуть розвитку їхніх пізнавальних процесів.

Досліджуючи педагогічні чинники розвивальне-ігрового предметного середовища, Л. Лохвицька визначила його основні завдання і можливості: здійснювати виховання і навчання, орієнтуючись на конкретну особистість; об'єднувати дітей у групи за здібностями й інтересами; через різноманітні матеріали, посібники, атрибути тощо заохочувати дошкільників до досліджень, випробовування власних ідей; забезпечувати гармонійні зв'язки між дитиною і навколишнім світом; заохочувати дітей до різних видів діяльності; розвивати здатність дітей здійснювати вибір; сприяти розвитку світосприйняття [6, с. 13].

Складниками такого середовища є: природні, соціальні та культурні компоненти; праці художників, проектувальників, конструкторів, майстрів-оздоблювачів (твори мистецтва, меблі, інструменти, предмети, вироби прикладного мистецтва, посібники, іграшки); продукти діяльності дорослих для дітей – персоналу дошкільного навчального закладу та батьків (виставки, оформлення інтер'єру, посібники тощо); вироби дітей (малюнки, аплікації, ліплення, саморобки та ін.) [там само].

Серед основних вимог до облаштування середовища, на думку вчених, слід визначити наступні: усі іграшки, матеріали, атрибути, предмети-замінники об'єднуються за функціональними ознаками відповідно до різних видів предметно-ігрової діяльності дітей (рухової, образотворчої, сюжетної тощо); більшість дидактичних матеріалів, іграшок, картинок повинні використовуватися з різною метою, варіативно, тобто поліфункціонально; усі іграшки, незалежно від їхньої класифікаційної належності, групуються так, щоб вони своїми розмірами відповідали одна одній, зросту дітей і стаціонарному предметному оточенню, у якому граються діти; поєднання знайомих для дитини компонентів середовища з новими, які забезпечують пізнавальний розвиток дошкільників; рівень інформативності середовища досягається у різноманітненні тематики (наприклад, від приготування ляльці їжі до її лікування); забезпечення динаміки й мобільності середовища, що розвиває вміння дитини активно співпрацювати з цим середовищем. Воно сприяє активності дитини і розвитку в неї свободи (можливість вільно пересуватись у межах визначеного простору) [там само].

Для того, щоб вдало організувати розвивальне довкілля для дітей раннього віку, зазначає Л. Лохвицька, педагогам слід урахувувати такі основні принципи: взаємодії; активності, самостійності й творчості; динамічності; вільного центрування; емоційного комфорту; естетичності в підборі іграшок, матеріалів й атрибутів; зв'язку з реальним життям; урахування вікових особливостей дітей; поступового ускладнення наповнення середовища; права вибору діяльності [7, с. 160].

Пріоритетними умовами організації розвивального предметного середовища є: створення повноцінного всебічного розвитку дітей; реалізація програмового змісту навчально-виховної роботи; опора на особистісну орієнтовану модель взаємодії між педагогом і дітьми; забезпечення інтересів дитини, задоволення її природних нахилів і потреб; наповнення новизною розвивального характеру середовища, забезпечення складових елементів і їхня варіативність.

Висновки. На основі проведеного нами науково-теоретичного дослідження можна стверджувати, що розвивальне-ігрове предметне середовище – динамічний і мінливий простір, наповнений взаємодіючими іграшками, атрибутами, матеріалами, предметами-замінниками, об'єктами, що забезпечують діяльність, спрямовану на розвиток кожного вихованця, засноване на позитивному і продуктивному спілкуванні дітей і дорослих.

Розвивальне-ігрове середовище може бути ефективним засобом розвитку пізнавальної діяльності дитини за умови організації правильної структури, дотримання відповідних принципів, врахування визначених чинників та вимог.

Список використаної літератури

1. Шапран Ю.П. Типологія освітнього середовища в умовах компетентнісно-зорієнтованої педагогічної освіти / Ю.П. Шапран, О. І. Шапран // Педагогічна освіта: теорія і практика. Серія: Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць. – 2015. – №23. – С. 4–11.
2. Васильєва Н.А. Відомі педагогі про розвивальне середовище для дітей дошкільного віку / Н.А. Васильєва. – [Електронний ресурс] // Шосткинський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 9 «Десняночка» – Режим доступу: <http://shostka-dnz9.info/metodichna-sluzhba/seminari-i-konsultaci%D1%97-dlya-pedagogiv/vidomi-pedagogi-pro-rozvivalne-seredovishhu-dlya-ditej-doshkilnogo-viku/>
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
4. Кащук Н. Специфіка організації предметно-ігрового середовища в контексті сенсорного розвитку дітей раннього віку / Н. Кащук. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ird.npu.edu.ua/files/kachyk.pdf>
5. Борисова О. Вплив ігрового середовища на формування творчої особистості дошкільника / О. Борисова, М. Тур // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2013. – Вип. 28(1). – С. 38–42.
6. Лохвицька Л. В. Розвивальне середовище для дітей раннього віку / Л. Лохвицька // Дошкільне виховання. – 2003. – № 11. – С. 12–14.
7. Лохвицька Л. В. Концептуальні засади проектування розвивального предметного середовища в дошкільних навчальних закладах / Л. Лохвицька // Педагогічна теорія і практика: Зб. наук. пр. Київського Міжнародного Університету. – 2010. – С. 159–169.

References

1. Shapran, Y. P. & Shapran, O. I. (2015). Typology educational environment in terms of competency-oriented teacher training. *Teacher education: theory and practice. Series: Psychology. Pedagogy, 23, 4–11.* (in Ukr.)
2. Vasilyeva, N. A. (2016). *Famous educators about developmental environment for preschoolers.* Shostka. (in Ukr.) Retrieved from <http://shostka-dnz9.info/metodichna-sluzhba/seminari-i-konsultaci%D1%97-dlya-pedagogiv/vidomi-pedagogi-pro-rozvivalne-seredovishhu-dlya-ditej-doshkilnogo-viku/>
3. Rusova, S. (1996). *Selected pedagogical works.* Kiev: Osvita (in Ukr.)
4. Kashchuk, N. (2012). *Specificity of organization subject-game environment in the context of a touch development early childhood.* Vinnitsa. (in Ukr.). Retrieved from <http://www.ird.npu.edu.ua/files/kachyk.pdf>.
5. Borisova, O. (2013). Effect gaming environment for the formation of the creative person preschooler. *Humanitarian Bulletin State Higher Educational Institution "Pereyaslav-Hmelnickiy State Pedagogical University name H. Skovoroda, 28(1), 38-42* (in Ukr.)
6. Lohvitska, L. V. (2003). Developing environment for young children. *Preschool education, 11, 12–14.* (in Ukr.)
7. Lohvitska, L. V. (2010). Conceptual basis of projection of development material surroundings in the preschool educational institutions are considered in this article. *Educational theory and practice: Scientific works of the Kiev International University, 159–169.* (in Ukr.)

SHVIDKA Svitlana,

Ph.D, associate professor of Preschool Education Department,
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
e-mail: svetfast@mail.ru

THE ENVIRONMENT AS A CONDITION OF FORMING COGNITIVE ACTIVITY OF THE CHILD EARLY AGE

Abstract. *The author considers the problem of the role of environments in forming cognitive activity of the child early age. The period of early childhood is an important stage in human development. This period is favorable for the formation of the child's cognitive sphere. The child moves from perception to intellection. It is therefore necessary to create conditions for the development of cognition of child. Based on analysis of recent research and publications, the author makes a conclusion about the relevance of this problem.*

The purpose of the article is to study the essence of developmental environment as a condition of forming cognitive activity of the child early age.

The article deals with the basic theory of environment. In particular, the theory of Montessori. Outstanding teacher designed the gameing material as the basis of developmental spa-tial environment and

sensory development of children. R. Steiner theory is based on the role of natural toys in the structure of developmental environment. C. Freinet considered that developmental environment is an important incentive for creativity. S. Rusova made important contributions to the study of developmental environment. She identified the interconnection of developmental environment and national idea of education.

The author defines the typology of environment and focuses on the role of play in the developmental environment. The paper presents the structure, factors, principles of developmental environment and conditions of creation of it.

The conclusion of the article is the assertion that environment is closely connected with the process of formation of cognitive activity of the young child. Professionally organized educational environment - a condition for the development of cognitive activity in young children.

Key words: *environment, typology of environment, developmental environment, early age, development, game, game activity, cognition, cognitive activity.*

*Одержано редакцією 15.01.2017
Прийнято до публікації 17.01.2017*

УДК 378 : 278.937

ШУПШЕ Людмила Володимирівна,
викладач кафедри іспанської філології,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
e-mail: shuppe@mail.ua

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ РОМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Актуальність дослідження полягає в обґрунтуванні сутності культурологічного підходу та доцільності його впровадження у систему вищої професійної освіти фахівців в галузі зарубіжної філології, зокрема упродовж фахової підготовки бакалаврів романської філології. Мета і завдання дослідження передбачали обґрунтування сутності культурологічного підходу як концептуальної основи формування культурологічної компетентності бакалаврів романської філології, конкретизацію педагогічних умов його практичної реалізації при організації фахової підготовки бакалаврів романської філології. Встановлено, що реалізація культурологічного підходу передбачає побудову фахової підготовки бакалаврів романської філології як майбутніх учителів іноземної мови і культури на основі їхнього входження в контекст загальнолюдської культури з метою набуття ними культурологічної компетентності, здатності жити на рівні культури, відтворення її досягнень і створення нових духовних цінностей.

Ключові слова: *культурологічний підхід; філологічна освіта; іншомовна освіта; фахова підготовка; бакалаври романської філології; педагогічні умови; культурологічна компетентність.*

Постановка проблеми. Концептуальні зміни у поглядах на професійну підготовку спеціалістів із зарубіжної філології і, зокрема, бакалаврів романської філології як майбутніх суб'єктів міжкультурної комунікації, організаторів полікультурної освіти і виховання, поставили питання про необхідність пошуку нових і більш об'єктивних методологічних підвалин. Однією з них виступає культурологічний підхід, що дає можливість розглядати різноманітні складові професійної освіти майбутніх філологів на широкому загальнокультурному фоні як сукупність компонентів культури, що являється одним з провідних регуляторів суспільного життя, фактором динаміки соціуму, показником якості діяльності особистості як активного суспільного суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поява культурологічного підходу в історії педагогіки детермінувало розвиток її гуманістичного напрямку, котре пов'язане з розробкою принципу культуровідповідності, введеним Ф. Дистервегом, розумінням культури як засобу формування особистості (К. Вентцель, К. Гельвецій, Я. Коменський, Дж. Локк, Л. Толстой, К. Ушинський). Наразі в науково-педагогічній літературі представниками особистісно-орієнтованої освіти накопичено певний досвід осмислення сутності культурологічного підходу (Т. Андропова, І. Бех, Є. Бондаревська, М. Бурґін, А. Валицька, І. Зарецька, І. Зязюн,

Ф. Ісаєв, І. Колмогорова, Н. Крилова, О. Кузнецова, И. Люнькова, А. Макаренко, А. Малишевський, Т. Пороховська, С. Смирнов, Н. Щуркова та ін.). Культурологічний підхід, на думку вищезгаданих вчених, слугує реалізації принципів культуровідповідності і культуротворчості в системі вищої професійної освіти, тлумачить культуру як її основний зміст і головну засаду виховання, створює умови для збагачення студентів відомостями про культуру, допомагає їм знайти себе в культурі, сформувати власну культурну самосвідомість і позитивне ставлення до інших культур, сприяючи зняттю відокремленості, абстрактності і культурної знеособленості знань, забезпечуючи укорінення особистості в соціальному і національно-культурному планах. Культурологічний підхід дозволяє трактувати культуру як гуманістично орієнтований зміст освіти, що сприяє пізнанню світу, прояву творчості і осягненню діалогу як засобу саморозвитку і самореалізації особистості, а освіту – як процес оволодіння культурою, направлений на розвиток, цілісне перетворення особистості.

Вивчення педагогічних досліджень, що відображають практичну реалізацію культурологічного підходу в системі освіти, показало, що він, починаючи з 90-х років ХХ сторіччя, традиційно використовується для формування окремих якостей майбутнього фахівця, що входять до структури його готовності: соціокультурної (Н. Бідюк, О. Кузнецова) та полікультурної (Р. Булгаков, Я. Кічук, О. Цокур) орієнтації, моральних і естетичних потреб, екологічної культури (І. Зязюн, І. Лунькова), рис національного характеру (І. Бех, В. Кремень, В. Радул). Аналіз вищеназваних педагогічних досліджень, що відображують проблему культурологічного підходу, досвіду його практичного застосування в системі професійної освіти майбутніх фахівців, дозволив виявити особливості його практичної реалізації: спирання на культуру як цілісний досвід попередніх поколінь, як систему моральних і духовно-матеріальних цінностей, що визначає сенс життя людини і творчий розвиток особистості в організації процесу виховання, формування змісту освіти; розуміння людини як творця і творіння культури, орієнтація на особистість як суб'єкта індивідуального і історичного розвитку; розуміння культури як умови, засобу і бажаного результату педагогічного впливу; посилення гуманітарної складової навчальних предметів, використання культури з метою об'єднання і реалізації задач виховання і навчання. Разом з цим, єдності вчених щодо визначення сутності культурологічного підходу у професійній підготовці майбутніх фахівців гуманітарного профілю загалом та бакалаврів романської філології зокрема, й досі немає.

Постановка мети й завдань. Обґрунтування сутності культурологічного підходу як концептуальної основи формування культурологічної компетентності бакалаврів романської філології, конкретизація педагогічних умов його практичної реалізації при організації означеного процесу.

Виклад основного матеріалу. Під культурологічним підходом у професійній підготовці спеціалістів, згідно з позицією Є. Бондаревської, розуміється бачення даного процесу крізь призму культури, тобто його сприйняття як культурного процесу, що здійснюється в культуродоцільному освітньому середовищі, всі компоненти котрого сповнені людськими розуміннями і слугують людині, що вільно проявляє свою індивідуальність, здібність до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей. При цьому основними моментами, що визначають специфіку культурологічного підходу у вищій освіті, на думку вченої, виступають наступні: студент сприймається викладачем як самостійний суб'єкт життя і діяльності, здатний до культурного саморозвитку і самозміненню; викладач являється посередником між студентом і культурою, вводить його у світ професійної культури, надаючи підтримку особистості майбутнього спеціаліста в його індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей; вища професійна освіта розглядається як соціокультурний процес, рухомими силами котрого являються особисті розуміння, діалог і співпраця його учасників у досягненні цілей культурного саморозвитку; вищий навчальний заклад являє собою цілісний культурно-освітній простір, де живуть і відтворюються культурні зразки життя, відбуваються культурні події, здійснюється творіння культури і виховання людини культури [1, с. 11].

Дещо інакше трактування культурологічного підходу дає Я. Кічук. Під культурологічним підходом у професійній підготовці фахівців автори розуміють сукупність теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на

створення умов по освоєнню і трансляції професійних цінностей і технологій, що забезпечують творчу самореалізацію особистості у професійній діяльності [2, с. 41]. При цьому метою і головним системоутворюючим фактором розвитку майбутнього фахівця вважається формування його професійної культури, що обумовлює специфіку змісту, технологій і організаційних форм його фахової підготовки. Саме професійна культура, а не спеціальні знання і уміння, як стверджує вчений, забезпечують особистісний розвиток спеціаліста, включення його як суб'єкта культури у процес інноваційної діяльності через вихід за межі нормативності і прояв здатності створювати і передавати культурні цінності [2, с. 40].

Культурологічний підхід у професійній підготовці майбутніх філологів як вчителів іноземної мови і культури, відмічає Є. Пассов, вирішує велику кількість педагогічних проблем, що стоять перед ними, відкриваючи широкий простір для реалізації різноманітних дидактичних і виховних засобів і методів. Згідно з твердженнями вченого, даний підхід відкриває можливість знаходження мети професійної діяльності вчителя іноземної мови і культури і, відповідно, надання їй суттєвого, особистісно орієнтованого характеру. Обрати культурологічну позицію з погляду на професійну діяльність – означає аналізувати хід педагогічних подій крізь призму існуючих культурних норм життя і відкритих культурою найвищих цінностей, враховувати прогресивні тенденції світової культури і формувати вчителя, майбутнього чи теперішнього, як громадянина світу, здатного жити в контексті світової культури, приймаючи її загальнолюдські цінності і гармонічно поєднуючи їх з національними і вітчизняними [3, с. 9].

Вирішуючи задачу професійного розвитку вчителя іноземної мови на основі культурологічного підходу, відзначає Є. Пассов, необхідно будувати його фахову підготовку як процес введення його особистості у контекст загальнолюдської культури, набуття ним здатності жити на рівні культури, відтворення її досягнень і творення нових духовних і матеріальних цінностей. Тому, робить висновок автор, культурологічний підхід в своїй реалізації доступний, природний і не суперечить реальності своєю логікою, а навпаки, збагачує професійне буття вчителя іноземної мови у статусі носія і викладача культури, сприяючи досягненню професійної задоволеності як обов'язкової умови його повноцінного життя [3, с. 10].

Наразі проявом культурологічного підходу є те, що епіцентром освіти стає людина як вільна активна індивідуальність, здатна до особистісної самодетермінації у спілкуванні і співпраці з іншими людьми, собою і культурою. Традиційне розуміння основного функціонального призначення професійної діяльності вчителя як процесу передачі учням певних знань, умінь і навичок призвело до виключення із освіти суб'єктивних, особистісних моментів, їх трансляції в відчуженій, безособовій формі, котра себе вичерпала. Очевидним проявом даної обставини, на думку Ю. Сенько, виступає дегуманізація освіти, а отже, і професійної підготовки вчителя. Вчений, називаючи освіту гуманітарною моделлю життєдіяльності, у якості передового засобу подолання кризи вбачає її гуманітаризації через реалізацію засобів культурологічного підходу. Останній являється прямим наслідком переведення системи педагогічної освіти на гуманітарну основу, оскільки мова йде про культурологічність всіх наук у тому сенсі, що вони реалізуються у людській практиці і застосовуються в ній [4, с. 189]. У цьому зв'язку представляється вкрай важливим розкрити і привести у рух духовно-морально потенціал науки, котрий міститься у ній імпліцитно, у вигляді можливості, що реалізується при відповідному способі викладання.

В науковій школі І. Зязюна культурологічний підхід розглядається як методологічний інструмент організації професійної підготовки сучасного вчителя, що передбачає значне збільшення часу, що відводиться навчальним планом, як на традиційні, так і на відносно нові для вищої школи дисципліни гуманітарного циклу [5, с. 11]. Дуже важливо, щоб матеріал всіх навчальних дисциплін був сповнений культурологічним змістом, тому що викладачам вищих навчальних закладів необхідно не тільки донести до слухачів певну сукупність наукових фактів і закономірностей, але і показати своє особистісно-емоційне ставлення до матеріалу, що викладається, до конкретних науково-історичних особистостей, розкрити нерозривний взаємозв'язок подій, що призвели до народження знань, що освоюються, з культурно-історичним контекстом певної епохи.

Як бачимо, мова йде про те, що в основу професійної підготовки майбутніх філологів і вчителів іноземної мови має бути закладена ідея її фундаменталізації – глибини і широти філософських, загальнокультурних, загальнонаукових і спеціальних знань. Фундаменталізація звільняє студентів від перенавантаження навчальною інформацією. Гонитва за більшим об'ємом знань призводить до такої інтенсифікації навчального процесу, що студент не встигає емоційно пережити зміст навчального матеріалу як надбання власної культури. Викладання має бути вибудоване таким чином, щоб навіть сама вузькоспеціальна навчальна інформація сприймалась би як невід'ємний компонент культурного життя, що має в ньому свої законні час і місце, для того, щоб освоєний фрагмент наукових знань влітався в культурну тканину життєдіяльності студента і створював би умови для виявлення і реалізації ним особистого сенсу.

Важливою умовою реалізації культурологічного підходу у професійній підготовці сучасного спеціаліста в області іноземних мов, як підкреслює Н. Колесниченко, виступає його професійний і духовно-моральний розвиток. Духовний потенціал спеціаліста визначається ступенем його прилучення не тільки до світової культури, але й національно-культурним традиціям. До недавнього часу дія етнічних традицій вважалась чи не забороненою зоною. Особистість трактувалася в рамках соціуму, за межами етносу. Сьогодні, коли вступають в діалог різноманітні національні культурні традиції, відбувається їх взаємодія і збагачення, виникають сприятливі можливості для розуміння вчителем процесів інтернаціоналізації суспільного життя, формування і функціонування загальнолюдської культури.

Одним з ключових моментів в здійсненні культурологічного підходу являється необхідність забезпечення культурної ідентифікації майбутнього спеціаліста і, особливо, культурного самовизначення суб'єкта міжкультурної комунікації і особистості вчителя іноземної мови. Культурна ідентифікація розглядається як розуміння своєї належності до певної культури, інтеріоризація її цінностей (прийняття як своїх), вибір і здійснення культуродоцільного способу життя і поведінки. Це виховний процес, сутність якого полягає у встановленні подібності між собою, своїм і «чужим» народом, ціннісному відношенні до загальнолюдської та національної культури, прагненні здійснювати професійну діяльність у формах культурного буття рідного народу і діалогічному спілкуванні з іншими народами і культурами. Культурна ідентифікація не може бути нав'язана із зовні. Вона зумовлена внутрішньо, має суб'єктну природу, являється продуктом розвитку національної самосвідомості особистості. Спеціаліст у сфері міжкультурної комунікації, як і вчитель іноземної мови, набувають якості культурної ідентичності по мірі входження в національну культуру і культури країн мов, що вивчаються, становлення їх особистості як громадянина своєї держави і громадянина світу, людини культури і суб'єкта культурних видів професійної і педагогічної діяльності. Отже, сприяння професійному становленню особистості як суб'єкта культурного самовизначення й самореалізації правомірно розглядати як другу педагогічну умову реалізації культурологічного підходу у процесі фахової підготовки бакалаврів романської філології з метою формування в них культурологічної компетентності.

В Україні як багатонаціональній державі питання загальнонаціональних цінностей вбачається досить тонким і делікатним, що вимагає багатьох факторів міжетнічної взаємодії. Культур «хороших» і «поганих» не буває. Єдино прийнятною формою їх співіснування і взаємодії є діалог, що виступає одним з інструментів культурологічного підходу. Життя людини, за М. Бахтіним, розглядається в хронотопі культури, що зосереджує всі смисли людського буття. Культура існує як спілкування, як діалог людей різних культур, як форма вільного вибору особистістю сенсу життя, як творчість, продуктами якої виступають такі комунікативні акти, як текст і твір. Текст, що містить авторський контекст, породжує витвір, що несе на собі авторський відбиток індивідуальності його творця, «слід» людини у культурі. Твір завжди діалогічний, він адресований читачеві і може бути зрозумілим лише в діалогічному спілкуванні. Так діалог стає центральним моментом культурного буття людини, способом знаходження ним людських смислів[6, с. 134].

Я. Кічук, адаптуючи основні положення діалогової концепції М. Бахтіна – В. Біблера і концепції особистісно орієнтованої освіти стосовно проблематики, що розглядається,

стверджує наступне: вчитель іноземної мови як професіонал являється суб'єктом культури, власного життя та індивідуального розвитку; професійна діяльність вчителя виступає як процес створення культурного розвиваючого середовища, що росте і живить особистість учня, надає його життю культурні смисли; творчість і діалог слугують способами сумісного існування і саморозвитку суб'єктів навчального процесу в культурно-освітньому просторі [2, с. 37].

Отже, діалогізація професійної діяльності вчителя іноземної мови потребує перетворення його суперпозиції і субординованої позиції учня в особистісно рівноправні позиції, тобто в позиції людей, що співпрацюють, сумісно творять. Таке перетворення пов'язане з тим, що одна з функцій професійної діяльності вчителя іноземної мови полягає не стільки в навчанні і вихованні, скільки в актуалізації, стимулюванні прагнення учня до загального і спеціального іншомовного комунікативного розвитку, в створенні умов для його саморуку. Подібний підхід потребує відмови від рольових масок і включення до взаємодії емоційно-ціннісного досвіду всіх сторін освітнього процесу.

Реалізація культурологічного підходу потребує включення досвіду діяльності вчителя іноземної мови до демократично організованого освітнього простору сучасної школи. В основу процесу демократизації освітніх відносин покладено принцип полісуб'єктивності, що передбачає якісно інакші, на відміну від традиційних, структури співпраці вчителя і учня. Технологія таких структур передбачає встановлення педагогічно доцільних взаємовідносин суб'єктів іншомовного навчання і полікультурного виховання, відбір і застосування стимулюючих самодіяльність активних демократичних форм і методів професійного розвитку, регулювання процесу співпраці засобами пізнання і самопізнання, організації і самоорганізації, контролю і самоконтролю. Такого роду взаємовідносини складаються на основі прояву самостійності учня і признання ним стимулюючої ролі вчителя іноземної мови, котре проявляється в прагненні вчитися у нього, спілкуватися з ним, наслідувати його.

Враховуючи вищесказане, домінування діалогу культур як форми здійснення суб'єкт-суб'єктних відносин учасників педагогічного спілкування при передачі та засвоєнні навчальної інформації про культурне різноманіття своєї країни та країн, мови яких вивчаються, по кожному з аспектів культурного самовизначення (етнічний, соціальний, гендерний, релігійний, професійний) правомірно розглядати як третю педагогічну умову формування культурологічної компетентності бакалаврів романської філології.

Варто відмітити, що культурологічний підхід по відношенню до професійної діяльності вчителя має ряд аспектів, в котрих виражається діалектика даного поняття. По-перше, сама професійно-педагогічна діяльність являється невід'ємною частиною, феноменом культури. Тому її розвиток може бути забезпечено лише в соціально-культурно-історичних рамках. Разом з тим професійна діяльність вчителя – це не тільки активність суб'єкта культурного саморозвитку, але й процес передачі, трансляції культурних зразків життя і поведінки. При цьому дуже важливо, щоб даний процес здійснювався саме в контексті культури, щоб в якості його результатів виступали не утилітарні знання, уміння і навички, а освоєні, інтеріоризовані цінності культури. Тільки в цьому випадку у тих, хто навчається буде сформовано особистісно-творче відношення до навколишнього світу, що дозволяє відтворювати засвоєні зразки культури і створювати її нові форми і різновиди. Іншими словами, в професійній діяльності вчителя повинен бути реалізований принцип культуродоцільності, згідно з яким у зміст цього розвитку включаються засоби, форми і методи, що дають можливість не тільки репродукувати культуру, але й відкривати нові її грані.

Культурологічний підхід – це не догматична, замкнута система, а відкрита, розвиваюча методологія, що сягає корінням минулого і одночасно направлена на майбутнє. При цьому перспективи розвитку культурологічного підходу закладені всередині нього. Зараз світова культура виглядає багатоликою панорамою національних культур. Двадцять перше сторіччя бачиться як культурний інтеграційний процес, в якому відбувається змішання різноманітних етносів, між якими не визначено чітких демаркаційних ліній, оскільки за М. Бахтіним, у культури не має своєї території, вона розташовується на кордонах [6, с. 15].

Як наслідок, вчитель повинен допомогти учням зрозуміти, що в світі існує велика кількість цінностей, що деякі з цих цінностей відрізняються від їх власних, що будь-які цінності коріняться в традиціях того чи іншого народу і являються для нього закономірним плодом його досвіду і історичного розвитку. Тільки через полілог з іншими культурами, вважає В. Кремень, можна досягти певного рівня самопізнання, оскільки при полілогічній зустрічі великої кількості культур кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, одночасно збагачуючи іншу. Очевидно, що в умовах багатонаціонального українського суспільства полікультурна освіта стає невід'ємною частиною професійної діяльності вчителя іноземної мови, джерелом і засобом її розвитку [7, с. 34].

Таким чином, критерієм знання як феномена культури стає не стільки відповідність його дійсності, скільки узгодженість даної форми знання з загальними ціннісно-смысловими установками культури. Це сприятиме формуванню позитивної Я-концепції майбутнього фахівця з романської філології, основою котрої виступають: активна позиція студентів у засвоєнні загальної і професійної культури на основі вироблення у них установки на саморозвиток; осмислення студентом самоцінності своєї особистості як професіонала і соціально зрілої особистості для творчої діяльності; розвиток і осмислення студентом своєї суб'єктності, розуміння своєї особистої ініціативи як суб'єктивно можливої основи власного існування. Враховуючи сказане вище розширення соціокультурного простору університету щодо осмислення бакалаврами романської філології самоцінності своєї особистості та професійної діяльності як суб'єктів міжкультурної комунікації та менеджерів шкільної полікультурної освіти ми розглядаємо четвертою педагогічною умовою формування в них культурологічної компетенції.

Висновки. Отже, в якості методології нового типу вищої філологічної та іноземної освіти виступає культурологічний підхід, під яким розуміється бачення педагогічного процесу, що здійснюється в культуродоцільному середовищі, всі компоненти якого сповнені людськими смислами і слугують людині, що вільно проявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку і самовизначенню в світі культурних цінностей. Вирішуючи задачу професійно-особистісного розвитку бакалаврів романської філології як майбутніх учителів іноземної мови і культури на основі культурологічного підходу, необхідно будувати їх фахову підготовку як процес входження особистості в контекст загальнолюдської культури з метою набуття ними здатності жити на рівні культури, відтворення її досягнень і створення нових духовних і матеріальних цінностей.

Перспективу подальших досліджень у даному напрямі вбачаємо в узгодженні методів і прийомів реалізації культурологічного підходу під час фахової підготовки бакалаврів романської філології.

Список використаної літератури

1. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика, 1997. – №4. – С. 11–17.
2. Кічук Я. В. Морально-світоглядні доміанти формування професійної ідентичності майбутніх вчителів іноземної мови у вищій школі / Я. В. Кічук // Вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2015. – С. 36–45.
3. Пассов Е. И. Культуросообразная модель профессиональной подготовки учителя: философия, содержание, реализация / Е. И. Пассов // Иноземні мови. – 2002. – № 4. – С. 3–18.
4. Селевко Г. Ю. Современные образовательные технологии / Г. Ю. Селевко. – М. : Просвещение, 1988. – 216 с.
5. Зязюн І. А. Гуманізм освіти ХХІ століття: філософський і психологічний аспект / І. А. Зязюн // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2002. – № 2. – С. 14–21.
6. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – 4-е изд. – М. : Сов. Россия, 1979. – 318 с.
7. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2003. – С. 22–25.
8. Библер В. С. Диалог культур и школа ХХІ века / В. С. Библер // Школа диалога культур. Идеи. Опыт. Проблемы. – Кемерово: АЛЕФ, 1993. – С. 84–96.
9. Колесниченко Н. Ю. Професійна підготовка бакалаврів романо-германської філології в системі університетської освіти: теоретичні і методичні засади: Монографія / Н. Ю. Колесниченко. – Одеса : ВМВ, 2014. – 312 с.

References

1. Bondarevska, Ye. V. (1997). Humanistic paradigm of a person-oriented education. *Pedagogics*, 4, 11–17. (in Russ.).
2. Kichuk, Ya. V. (2015). Moral and World Outlook Dominants in Modern Languages Teachers-to-be Professional Identity Formation at High School. *Herald of Izmail State University of Humanities*. Izmail: RVV ISUH, 36–45. (in Ukr.).
3. Passov, Ye. I. (2002). Culturematchable Pattern of a Teacher's Professional Training: Philosophy, Essence, Actualization. *Modern Languages*, 4, 3–18. (in Russ.).
4. Selevko, G. Yu. (1988). *Modern Educational Technologies*. Moscow: Prosvescheniye. (in Russ.).
5. Ziazun, I. A. (2002). Humanism of the XXI century Education: Philosophical and Psychological Aspects. *Theory and Practice of the Social Systems Management*, 2, 14–21. (inUkr.).
6. Bakhtin, M. M. (1979). *Problems of Dostoyevskiy Poetic Style*. Moscow: Soviet Russia, 318 p. (in Russ.).
7. Kremen', V. G. (2003). Philosophy of the XXI century Education. *Pedagogics and Psychology*, 22–25. (in Ukr.).
8. Biebler, V. S. (1993). Intercultural Dialogue and School of XXI century. *Intercultural Dialogue School: Ideas, Experience, Problems*. Kemerevo: ALEF, 84–96. (in Russ.).
9. Kolesnichenko, N. Yu. (2014). *Romance-Germanic Philology Bachelors Professional Training in the High Education System: Theoretical and Methodical Principles*: Monograph. Odessa: VMV. (in Ukr.).

SHUPPE Liudmyla,

Spanish Philology Department teacher,
Odessa Mechnikov National University
e-mail: shuppe@mail.ua

CULTUROLOGICAL APPROACH AS A CONCEPTUAL BASIS FOR THE ROMANCE PHILOLOGY BACHELORS' CULTUROLOGICAL COMPETENCE FORMATION

Abstract. *The importance of the present research consists in grounding of the culturological approach main point and its relevance in the system of higher professional education in the field of foreign linguistics, particularly during the Romance philology bachelors' professional training. The present research seeks to describe the culturological approach as a conceptual basis for the Romance philology bachelors' culturological competence formation, specification of its practical realization educational conditions during their professional training.*

Culturological approach during the Romance philology bachelors' professional training is interpreted as a body of theoretical and methodological statements, and organizational and educational events aimed at creation of conditions for mastering and rendering the professional values and techniques that ensure their creative self-actualization in the intercultural communication and school modern-languages education. Culturological approach is considered the main system-creating agent of the Romance philology bachelors' personal and professional development that contributes to their culturological competence formation during the professional training.

The educational conditions necessary for culturological approach fulfilment during the Romance philology bachelors' professional training in order to form their culturological competence are proved the following: optimising of the culturological approach axiological aspects while teaching; contribution to the professional development of a personality as a subject of the culturological self-identification and self-actualization; prevalence of the intercultural dialogue as means of intersubjectival relations between the members of pedagogical communication on rendering and mastering of educational information about cultural diversity in their country and in the countries of the language under consideration; expanding of the university's social and cultural scope concerning the Romance philology bachelors' comprehension of their personal value and professional activity as subjects of the intercultural communication and managers of school polycultural education.

The culturological approach fulfilment is stated to imply the professional training of the Romance philology bachelors as modern languages and culture teachers-to-be in a context of human culture in order to achieve culturological competence, ability to keep up with the culture level, representation of its achievements and creation of new moral values. A new educational system – polycultural education – is considered a prospect of the culturological approach fulfilment during the professional training of the Romance philology bachelors as modern languages and culture teachers-to-be. It makes it possible to study and comprehend the diversity of peoples in the world, and to find common features there.

Key words: *culturological approach; linguistic education; modern languages education; professional training; romance philology bachelors professional training; educational conditions; culturological competence.*

*Одержано редакцією 20.01.2017
Прийнято до публікації 21.01.2017*

ЗМІСТ

ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА АНТОНОВИЧА ЗАХАРЕНКА	3
ЧЕРЕВКО Олександр Володимирович РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА В ДОСВІДІ АВТОРСЬКОЇ «ШКОЛИ НАД РОССІЮ»	4
ДЕСЯТОВ Тимофій Михайлович ФЕНОМЕН ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ	10
АНДРЮЩЕНКО Тетяна Костянтинівна РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІКИ О. А. ЗАХАРЕНКА ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ	17
БОНДАР Вікторія Григорівна ПОЗАКЛАСНА РОБОТА З ПРИРОДОЗНАВСТВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	25
ГОЛИШ Григорій Михайлович УТІЛЕННЯ ІДЕЙ УЧНЕЦЕНТРИЗМУ О. А. ЗАХАРЕНКА В ОРГАНІЗАТОРСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В. Ф. КЛИМЕНКА	29
ЄНГАЛИЧЕВА Ірина Віталіївна ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	34
ЗАХАРЕНКО Сергій Олександрович, ВОВКОЧИН Людмила Юріївна ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА	38
ЗОРЯ Юлія Миколаївна ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О. А. ЗАХАРЕНКА	46
КОНДРАШОВА Лидия Валентиновна КОНЦЕПЦІЯ ФОРМИРОВАНИЯ УЧИТЕЛЯ – ПРОФЕССІОНАЛА И ГРАЖДАНИНА В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ А.А. ЗАХАРЕНКО	52
КУКУЛЕНКО-ЛУК'ЯНЕЦЬ Інна Володимирівна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНДРОГІННОСТІ У ЖІНОК-ПЕДАГОГІВ	58
КРУТЕНКО Ольга Володимирівна АВТОРСЬКА ШКОЛА ОЛЕКСАНДРА ЗАХАРЕНКА ЯК ПРИКЛАД ОРГАНІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ	68
КУЗЬМІНСЬКИЙ Анатолій Іванович ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ ОЛЕКСАНДРА АНТОНОВИЧА ЗАХАРЕНКА – ВЗІРЕЦЬ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ	75
ЛЕЩЕНКО Ірина Тимофіївна, СВИРИДЕНКО Олександр Олександрович ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ У АВТОРСЬКІЙ О.А. ЗАХАРЕНКА ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ С. САХНІВКА КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ	80
ЛИНОВИЦЬКА Анастасія Олександрівна ТВОРЧО-РОЗВИВАЛЬНА ЗНАЧУЩІСТЬ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІМИ ФАХІВЦЯМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА	86

ЛЯХОВЕЦЬ Олеся Олександрівна, КОВАЛЕНКО Андрій Васильович ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВИКЛАДІ О. ЗАХАРЕНКА	92
МЕЛЬНИК Ірина Володимирівна РОЗГЛЯД ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ПОХІДНИХ: ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА, КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ.....	99
РАДЖАБОВА Сабіна Шаїдівна ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ.....	106
РУДЕНКО Ілона Миколаївна «СІМ'Я – ЦЕ ЕЛІКСИР ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ» (О. А. ЗАХАРЕНКО).....	112
СТЕПАНОВА Наталія Михайлівна НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ДІІ	118
ТКАЧЕНКО Наталія Миколаївна КОНЦЕПЦІЯ СИСТЕМНОГО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	124
ТРУХАН Оксана В'ячеславівна СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ПЕДАГОГІКИ СПІВРОБІТНИЦТВА О. А. ЗАХАРЕНКА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ	129
ШВИДКА Світлана Олександрівна СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ РАННЬОГО ВІКУ	136
ШУППЕ Людмила Володимирівна КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ РОМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ.....	141
ЗМІСТ	148

CONTENT

THE 80th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF OLEXANDER A. ZAKHARENKO	3
CHEREVKO Olexandr REALIZATION OF OLEXANDR ZAKHARENKO'S IDEAS OF HUMANE PEDAGOGY IN THE EXPERIENCE OF THE AUTHOR'S "SCHOOL OVER ROS"	4
DESYATOV Timofiy PHENOMENON OF ALEXANDER ZAKHARENKO: CURRENT CONTEXT	10
ANDRIUSHCHENKO Tetiana RESOURCE POTENTIAL OF A. A. ZAKHARENKO'S PEDAGOGIC FOR THE PRESERVATION OF HEALTH IN GROWING GENERATION	17
BONDAR Victoria EXTRACURRICULAR WORK WITH NATURAL SCIENCE IN PRIMARY SCHOOLS	25
GOLYSH Grygori THE EMBODIMENT OF O. A. ZAKHARENKO'S STUDENTCENTRIC IDEAS IN V. F. KLYMENKO'S ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY	29
YENHALYCHEVA Iryna THE THEORETICAL JUSTIFICATION CONTENTS METHODOICAL WORK OF TEACHING STAFF IN PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM	34
ZAKHARENKO Sergii, VOVKOCHYN Ludmila PEDAGOGICAL SYSTEM OF ALEXANDER ZAKHARENKO	38
ZORYA Yuliy BASIS OF PATRIOTIC EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF A. A. ZAKHARENKO	46
KONDRASHOVA Lidiya THE CONCEPT OF PROFESSIONAL FORMATION OF THE TEACHER AND THE CITIZEN IN THE CONTEXT OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE A. ZAHARENKO	52
KUKULENKO-LUKYANETS Inna PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF ANDROGYNRY BY FEMALE TEACHERS	58
KRUTENKO Olga AUTHOR'S SCHOOL ALEXANDER ZAKHARENKO AS A EXAMPLE OF STUDENT GOVERNMENT	68
KUZMINSKY Anatoliy OLEXANDER ZAKHARENKO'S CITIZENSHIP IS A MODEL TO FOLLOW	75
LESHCHENKO Iryna, SVYRYDENKO Alexander THE FORMATION OF PUBLIC ATTITUDES AMONG STUDENTS AT AUTHOR'S EXPERIMENTAL SECONDARY SCHOOL BY O.A. ZAKHARENKO, IN THE VILLAGE OF SAKHNIVKA, KORSUN-SHEVCHENKIVSKYI DISTRICT, CHERKASY REGION	80
LYNOVYTSKA Anastasiia Oleksandrivna CREATIVE AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE STUDY PROFESSIONALLY-ORIENTED DISCIPLINES TO FUTURE SPECIALISTS OF FINE ARTS	86

LYAKHOVETS Olesya, KOVALENKO Andrii THE FORMATION OF UNIVERSAL MORAL VALUES IN THE PRESENTATION BY O. ZAKHARENKO	92
MELNYK Iryna THE REVIEW OF THE CONCEPT OF CULTURE AND ITS DERIVATIVES: PROFESSIONAL ETHICS, COMMUNICATIVE INTERACTION AND PROFESSIONAL COMMUNICATION	99
RADZHABOVA Sabina PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IMPROVEMENT	106
RUDENKO Iлона “FAMILY – ELIXIR MENTAL HEALTH OF THE CHILD” (A. A. ZAKHARENKO).....	112
STEPANOVA Nataliia THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN ACTION	118
TKACHENKO Nataliia CONCEPT OF SYSTEMIC FORMING THE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS’ PROFESSIONAL IMAGE.....	124
TRUKHAN Oksana THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONTEXT OF PEDAGOGY OF COOPERATION BY A. ZAKHARENKO IN THE CONDITIONS OF REFORMING THE EDUCATIONAL SPACE	129
SHVIDKA Svitlana THE ENVIRONMENT AS A CONDITION OF FORMING COGNITIVE ACTIVITY OF THE CHILD EARLY AGE	136
SHUPPE Liudmyla CULTUROLOGICAL APPROACH AS A CONCEPTUAL BASIS FOR THE ROMANCE PHILOLOGY BACHELORS’ CULTUROLOGICAL COMPETENCE FORMATION.....	141
CONTENT	150

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія педагогічні науки
№ 1. 2017

Відповідальний за випуск:
Данилюк С. С.

Відповідальний секретар:
Лодатко Є. О.

Комп'ютерна верстка:
Тимошенко Ю. В.

Підписано до друку 26.01.2017 р. Формат 84x108/16.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 пр. Зам. № 6281

Видавець і виготівник видавничий відділ
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Адреса: 18000, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81, кімн. 117,
Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 37-22-33,
e-mail: vydav@cdu.edu.ua, <http://www.cdu.edu.ua>
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.